

**VYDÁVÁ ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VE SPOLUPRÁCI
S NADACÍ JIŘÍHO Z PODĚBRAD
PRO EVROPSKOU SPOLUPRÁCI**

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
JOSEF VESELÝ
ŠÉFREDAKTOR DOBROSLAV MATĚJKA
ŘÍZENÍM REDAKCE POVĚŘEN
MARTIN DANĚŠ
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA STREJČKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE MIROSLAVA MENCOVÁ
GRAFIK PETR TĚŠÍNSKÝ
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA: MARTIN ADAM, VÁCLAV
BERNÁŠEK, PAVEL BRATINKA, ADAM ČERNÝ,
MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK, JOSEF FUČÍK,
MILOSLAV HAD, RUDOLF CHMEL, PETER JUZA,
RADEK KHOL, ČESTMÍR KONEČNÝ, KAREL
KRÁTKÝ, OSKAR KREJČÍ, KRISTINA LARIŠCHOVÁ,
DOBROSLAV MATĚJKA, ZDENĚK MATĚJKA,
ALOJZ NEUSTADT, JOSEF OREL, ALEXANDR
ORT, MARTIN PALOÚŠ, JAN PETRÁNEK, KAREL
PEZL, MIROSLAV POTOČNÝ, LIBOR ROUČEK,
DUŠAN ROZEHNAL, RICHARD SEEMANN, JIŘÍ
STARÍK, ŠTEFAN ŠEBESTA, VÁCLAV ŠMEJKAL,
JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ, KVĚTA ŠUBRTOVÁ,
VRATISLAV VÁLEK, MAGDA VÁŠÁRYOVÁ, JOSEF
VESELÝ, PETR ZAVADIL, JAN ŽIŽKA

REDAKČNÍ KRUH: JOSEF BUČEK, JIŘÍ
DIENSTBIER, KAREL DUFEK, MIROSLAV
GALUŠKA, BOŘEK HOMOLA, ROBERT HORÁK,
ZDENĚK CHAROUZEK, OTTO KLIČKA, MILAN
KŇAŽKO, JAROSLAV KOHOUT, VÁCLAV KOTYK,
PETR KRUL, MIROSLAV KUSÝ, VOJTĚCH MENCL,
JAROSLAV ŠABATA, VĚRA ŠTOVIČKOVÁ-
HEROLDOVÁ, LUDĚK URBAN, VÁCLAV VRABEC,
PETER VRŠANSKÝ, RICHARD WAGNER, JOSEF
ZIELENIEC, JIGAL ARCÍ (TEL AVIV), JAN
AUERHAHN (PAŘÍŽ), RUDOLF BYSTRICKÝ
(ŽENEVA), CLAUDE ESTIER (PAŘÍŽ), VLADIMÍR
HANDL (BIRMINGHAM), JIŘÍ HOCHMAN (PALM
COAST, FL.), FRANTIŠEK JANOUC (STOCKHOLM),
PETR LEBEDA (MONTEREY), ADOLF MÜLLER (KOLÍN n. R.),
MICHAEL OZEROV (MOSKVA), VRATISLAV PÉCHOTA (NEW YORK),
PETR ROBEJŠEK (HAMBURK), WERNER
ROSENBERG (BERLÍN), VILIAM ROTH (VARŠAVA),
DUŠAN ROZBORA (NIKÓSIE), GERHARD
SABATHIL (BRUSEL), PAVEL SEIFTER (LONDÝN),
HELMUT G. SCHMIDT (BONN), JAN STAŇKOVSKÝ
(VÍDEŇ), JAROSLAV ŠEDIVÝ (BERN), JIŘÍ
VALENTA (MIAMI), ALEXANDR VONDRA
(WASHINGTON), KAMIL WINTER
(EDWARDSVILLE, ILL.)

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevýžá-
dané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. This publication under the International Copyright Convention.
No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval
systems or transmitted in any form or by any means without the prior per-
mission of the International Politics editorial office. Reprints are availa-
ble upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics,
Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon
02/51 108 107; fax: 02/51 108 222; e-mailová adresa umvedo @ iir.cz.
Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází
měsíčně. Cena výtisku 23,50 Kč. Předplatné na rok činí 234 Kč, pro
studenty a důchodce 194 Kč, ve Slovenské republice 427,40 Sk.
Tiskne MIDAN TATRY, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61
Vrútky. Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji.
Ve Slovenské republice rozšiřuje MIDAN TATRY, s. r. o., závod
NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421842/4281538, fax:
00421842/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.
czechia.com/iir. Podávání novinových zásilek povoleno
Ředitelstvem pošt Praha č. j. NP 2890/1994 ze dne 6. 12. 1994.
Podávání tiskoviny povolené SsRP Banská Bystrica č. j.
OPČ-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISSN 0543-7962

F 5210

INDEX 46

OBSAH 5/2000 ROČNÍK XXIV

STR.

SVĚTOZOR	2
ZA DOBROSLAVEM MATĚJKOU	3

RUSKO NA POČÁTKU ÉRY PUTIN

VLADIMIR PUTIN: RAKETOVÝ NÁSTUP „SFINGY“ / Dimitrij Běloševský	4
NEUSKUTEČNITELNÁ VOJENSKÁ REFORMA V RUSKU / Miloš Balabán	6
HOSPODÁŘSKÁ REFORMA JE VÝZVOU PRO PUTINA / Jan Žižka	10
RUSKO-BĚLORUSKO: VELMI ROZPAČITÁ INTEGRACE / Ondřej Soukup	12
FRANCIE A SOUČASNÉ RUSKO / Jan Eichler	14
RUSKO JE TAKÉ V ASII / Jindřich Kovář	16
VÁLKA V ČEČENSKU Z HLEDISKA MEZINÁRODNÍHO PRÁVA / Miroslav Potočný	18

ZEMĚMI SVĚTA

TCHAJ-WAN NA KONCI ÉRY KUOMINTANGU? / Rudolf Fürst	20
ŠPANĚLSKO A ETA V ROCE 2000 / Libor Štěpánek	23
JERUZALÉM: REALITA ZASAHUJE / Jigal Arci	25
MOSAMBICKÉ BOLESTI A NADĚJE / Petr Jelínek	26

EKONOMICKÝ OBZOR

SVĚTOVÁ HOSPODÁŘSKÁ KONJUNKTURA: STAV A PERSPEKTIVY / Jaroslav Foltýn	28
EKONOMIKA USA V 90. LETECH / Hana Kunešová	31

SERIÁL

ARABSKÝ ORGANIZOVANÝ ZLOČIN / Miroslav Nožina	33
---	----

VOLNÁ TRIBUNA

RUSKO A STŘEDNÍ EVROPA / Karel Šindl	35
SCHUMANŮV PLÁN: POČÁTEK EVROPSKÉ INTEGRACE / Alexandr Ort	37
KRYMŠTÍ TATAŘI: ZAPOMENUTÝ NÁROD / Emil Souleimanov	39

RECENZE

RUSKO A ASIE / Jindřich Kovář	41
ROKY VO VEL'KEJ POLITICE / Peter Stupavský	42
K DISKUSI O ZLOČINECH KOMUNISMU / Václav Vrabec	43

**Upozorňujeme čtenáře, že re-
dakce MP se vzhledem k do-
končení rekonstrukce budovy
ÚMV vrátila na původní adre-
su:**

Nerudova 3, 118 50 Praha 1

telefonní čísla:

sekretariát 51 108 115
distribuce 51 108 107
šéfredaktor 51 108 116
fax 51 108 222

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 30. 6. 2000)

► **Rakousko coby hrozba postvestfálské Evropě** ► **Jací jsou vlastně rakouští Svobodní** ► **Evropská „čtrnáctka“ v konfliktu s Rakouskem** ► **SPÖ – hnědé skvrny a světlejší zítřky** ► **Zástupci české politické scény se vyjadřují k nástupu Svobodných v Rakousku** ►

2. – zemřel japonský premiér Keizó Obučí;

2. – Srbská národní rada zastupující zájmy kosovských Srbů se rozhodla ukončit půlroční bojkot multietnických institucí v Kosovu sponzorovaných OSN a podílet se na nich jako pozorovatelé;

3. – komando mnohonárodních sil SFOR zatkl prominentního předáka bosenských Srbů Momčilo Krajišnika, obviněného Mezinárodním tribunálem pro zločiny v bývalé Jugoslávii v Haagu z válečných zločinů;

3. – v Káhiře zahájel historický první summit Evropské unie a afrických zemí sdružených v OAJ. Předseda Evropské komise Romano Prodi se sešel k hodinovému jednání s libyjským vůdcem Muammarem Kaddáfim a potvrdil svůj záměr zlepšit vztahy Západu k Libyi;

5. – čečenská povstalcí oznámili popravu osmi zajatých příslušníků oddílů zvláštního určení. Uvedli, že poprava se uskutečnila po uplynutí 72hodinového ultimáta, jež stanovili pro výměnu zajatců za ruského plukovníka Jurije Budanova, obviněného ze z násilnění a vraždy 18leté Čečenky;

5. – americká CIA vrátila do Německa na CD-ROM první část kartotéky agentů bývalé východoněmecké špionáže, jež USA získaly v zaniklé NDR;

5. – japonský parlament jmenoval premiérem nově zvoleného předsedu vládní Liberálnědemokratické strany Joširó Moriho, který vzápětí potvrdil všechny ministry z kabinetu svého předchůdce Keizó Obučiho;

6. – zasedání Parlamentního shromáždění Rady Evropy ve Štrasburku. Při jednání o zprávě k Čečensku pozastaveno hlasovací právo ruské delegace. Zároveň schválen dodatek k usnesení, v němž poslanci doporučují Výboru ministrů zahájit proceduru pozastavení členství Ruska v Radě Evropy pro trvající porušování lidských práv v Čečensku;

6. – protiteroristický soud v Karáči odsoudil na doživotí loni svrženého pákistánského premiéra Naváze Šarífa, jehož shledal vinným z únosu letadla a terorismu;

6. – zimbabwský parlament odsouhlasil ústavní dodatek o vyvlastnění zemědělských pozemků bělošských farmářů bez náhrady. Mají být přerozděleny mezi černošské rolníky;

8. – komunální volby v Bosně

a Hercegovině potvrdily výrazný vzestup Sociální demokracie (SDP). Další dvě nejsilnější strany jsou muslimská Strana demokratické akce a Strana pro Bosnu a Hercegovinu;

9. – v prezidentských volbách v Gruzii zvítězila dosavadní hlava státu Eduard Ševardnadze;

9. – v parlamentních volbách v Řecku zvítězili socialisté (PASOK) premiéra Kostase Simitise, kteří získali 158 ze 300 křesel. Následuje Nová demokracie se 125 křesly;

9. – v prvním kole prezidentských voleb v Peru zvítězil dosavadní prezident Alberto Fujimori (61) s 49,84 procenta. Opozice si vynutila druhé kolo voleb;

12. – lotyšský premiér Andris Škele ohlásil okamžitou demisi poté, co mu odmítly další spolupráci dvě ze tří stran jeho vládní koalice pravého středu, a to strana Za vlast a svobodu a Lotyšská cesta;

13. – slovenská opozice si vynutila hlasování o nedůvěře vládě. Přesto, že se jí dostalo podpory od části SDL v čele s jejím předsedou Jozefem Migašem, zůstala vláda Mikuláše Dzurindy u moci. Vedení SDL 15. dubna postoj Migaše podpořilo;

13. – parlamentní volby v Jižní Koreji vyhrála opoziční Velká národní strana, která získala 133 mandátů v 273členném Národním shromáždění;

14. – ruská vláda nabídla čečenskému prezidentovi Aslanu Maschadovovi jednání za podmínky, že povstalcí kapitulují;

14. – Spolkový sněm se vyslovil pro brzké odškodnění nuceně nasazených a dalších lidí zavlacených na otročské práce do nacistického Německa;

14. – ruská Státní дума ratifikovala rusko-americkou smlouvu o snížení stavu strategických jaderných zbraní START 2;

14. – polský parlament zrušil trest smrti;

16. – zahájeno zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky ve Washingtonu. Provázely je demonstrace odpůrců globalizace;

16. – nově zvolený ruský prezident Vladimir Putin a běloruský prezident Alexander Lukašenko se v Minsku dohodli na podrobnostech vzniku „mohutného bělorusko-ruského vojenského seskupení na hranicích s NATO“;

16. – při násilných akcích, při nichž zimbabwští černoši zabírají farmy bílých vlastníků, přišel o život první běloch – farmář David Stevens;

16. – v regionálních a časteč-

ných komunálních volbách v Itálii zvítězil blok pravicových stran vedených Silviem Berlusconi. Premiér Massimo D'Alema nabídl demisi, kterou prezident Carlo Ciampi odmítl;

16. – více než čtyři pětiny ukrajinských voličů schválily v referendu posílení prezidentských pravomocí, výrazné omezení imunity poslanců, snížení počtu poslanců ze 450 na 300 a vytvoření druhé komory parlamentu;

17. – Izrael oficiálně informoval OSN, že plánované jednostranné stažení veškerých svých ozbrojených jednotek rozmístěných v okupačním pásu na jihou Libanonu uskuteční do 7. července;

17. – iránský parlament schválil poslední z řady opatření, jimiž mají být značně omezeny svobody médií. Proti opatření se opět zvedla vlna studentských demonstrací;

18. – nově zvolený ruský prezident Vladimir Putin v Sevastopolu prohlásil, že Rusko je proti rozšíření NATO o země někdejšího SSSR, protože samo není v alianci vítáno;

18. – Komise OSN pro lidská práva prodloužila mandát zvláštnímu zpravodaji OSN pro lidská práva v bývalé Jugoslávii Jiřímu Dienstbierovi;

18. – funkci velitele Mezinárodních mírových sil v Kosovu převzal španělský generál Juan Ortuño (60);

18. – zimbabwský prezident Robert Mugabe prohlásil, že bílí farmáři jsou nepřáteli Zimbabwe a podpořil násilné zábery půdy. Násilí v zemi si vyžádalo život dalšího bílého farmáře. Přivrženci vládní strany Africký národní svaz Zimbabwe, zabrali už téměř 1000 bělošských farem. Británie navrhla, že na 20 000 obyvatel Zimbabwe se může natrvalo usídlit na území Spojeného království;

19. – dosavadní prezident mezinárodně neuznané severokyperské turecké republiky Rauf Denktaş byl vyhlášen vítězem voleb z 15. dubna;

19. – italský premiér Massimo D'Alema definitivně podal demisi;

21. – novým italským předsedou vlády navržen dosavadní ministr státního pokladu Giuliano Amati (61);

21. – zimbabwský prezident Robert Mugabe svolal setkání nejvyšších představitelů JAR, Mosambiku a Namibie. Představitelé jihoafrických států na něj vyvinuli nátlak, aby zastavil

násilí vůči bílým farmářům. Mugabe odmítl snahy OSN o vyřešení konfliktu;

22. – speciální komando imigrační služby USA na příkaz úřadů násilím odvedlo kubánského chlapce Eliána Gonzáleze od jeho miamských příbuzných a vrátilo ho na letecké základně Andrews jeho otci Juanu Migueli Gonzáleze. Případ chlapce, který byl zachráněn, když jeho matka ztroskotala při útěku z Kuby, vyvolával po týdny nové napětí mezi USA a Kubou;

22. – bývalý velitel bosenského tábora smrti v Sušici, bosenský Srb Dragan Nikolič, byl uvězněn v Haagu a bude postaven před Mezinárodní tribunál pro zločiny v bývalé Jugoslávii;

23. – šest maskovaných ozbrojenců odvěklo z pláže východně od malajsijského ostrova Sipadan 21 osob, mezi nimi zahraniční turisty. Za akcí stojí extremisté z povstalecké Skupiny Abu Sayafa, která usiluje o vytvoření samostatného muslimského státu na jihu Filipín. Únosci požadují, aby USA propustily z vězení tři muslimské fundamentalisty, mj. Egyptana šajcha Umara Abdara Rahmána, a výkupné ve výši 2,6 milionu dolarů;

25. – nový řecký kabinet socialistického premiéra Kostase Simitise získal důvěru parlamentu;

25. – ruský ministr zahraničí Igor Ivanov na konferenci o nešíření jaderných zbraní v New Yorku odmítl jakékoli změny ve Smlouvě o omezení systému protiraketové obrany (ABM), které navrhuje USA;

26. – nová, v pořadí 58. italská poválečná vláda v čele s bezpartijním premiérem Giulianem Amatem složila přísahu;

28. – o možnosti rozšíření EU za tři roky hovořili v pátek v polském Hnězdně premiér ČR Miloš Zeman a německý kancléř Gerhard Schröder;

28. – nová italská vláda premiéra Giuliana Amata získala v dolní komoře parlamentu potřebnou důvěru;

29. – k ukončení násilí na bělošských farmách v Zimbabwe vyžal vůdce válečných veteránů Chenjerai Hunzvi;

30. – delegáti vídeňského sjezdu Rakouské sociální demokracie (SPÖ) více než 96 procenty hlasů zvolili Alfreda Gusenbaueru novým předsedou strany;

30. – ve Vietnamu proběhly oslavy k 25. výročí ukončení války.

Za Dobroslavem Matějkou

20. 4. 1928 – 25. 4. 2000

Náš časopis ztratil svého nejlepšího tvůrce. Svého všemi respektovaného šéfredaktora. Základního tvůrce koncepce Mezinárodní politiky. Zkušeného autora a při rozdávání své znamenité erudice naprosto nezištného politologa, který svým nadhledem a životní zkušeností trvale inspiroval ostatní. Na každé z redakčních rad, které vedl, dovedl vždy v tom nejlepším slova smyslu vyprovokovat všechny členy k debatám, neponechávajícím stranou žádnou ze základních souvislostí a spojitostí těch problematik, které se dostávaly do popředí na světové scéně.

Fenomén překotných změn ho nepřekvapoval a ještě méně ho udivovala přemíra negativních průvodních jevů nové doby především v evropském prostoru na východ od zhroutené berlínské zdi. Pro něho byly historické revoluční změny nevyhnutelnými a samozřejmě i dramaticky hlubokými psychologickými proměnami, při nichž rivalující skupiny nových mocenských elit vždy hýří bombastickými deklaracemi o svých vznešených úmyslech povznesení národa, společnosti a celého lidstva. Ale za těmito rétorickými tirádami je mimořádnou povinností analytiků rozeznávat neujasněnost představ a také kořistnickou prohnatost, těžící z možností, které taková neujasněnost často záměrně či jen mimoděk poskytuje. Dobroslav Matějka předvídavě viděl, jak obtížné bude zbavit společnost svěřací kazajky nesčetných myšlenkových klišé „levého střihu“ a přitom neupadnout do iluzí o nezištné náruči na druhé straně planety. Někdy říkal, že na migraci nemají právo jen desetinné tečky. Ty mají být u všech hodnot jen tam, kde je jejich místo. A nikde jinde. Chťl maximální přesnost analýz.

Ihned po listopadu 1989 s vehemencí sobě vlastní se pustil do nešetrné práce. Do úkolu, který si předsevzal – co nejrychleji obnovit náš časopis. Mezinárodní politika byla po sovětském vpádu 1968 zlikvidována s neobyčejně sverepem nenávisť pro nemalý podíl, kterým toto periodikum přispělo k demokratizačním tendencím Pražského jara.

Dobroslav udělal maximum pro to, aby pro Mezinárodní politiku získal a udržel co nej kvalitnější kolektiv autorů. Každému z jeho členů byl osobním přítelem a zasvěceným rádcem. A to do té míry, že i dlouho po jeho odchodu budeme vzpomínat na jeho názory a cenné připomínky. Slávek umně a koncepčně řídil obnovenou Mezinárodní politiku v éře znovuzískané svobody po celých deset let. Zasloužil se o trvalý vzestup tohoto periodika. Odešel uprostřed mnoha dalších plánů a nároků i na zlepšení technické úrovně, aby se Mezinárodní politika mohla ještě aktuálněji vyjadřovat ke všem důležitým problémům naší doby. Dobroslavovi vděčilo každé číslo našeho měsíčníku za zasvěcené pohledy z různých úhlů na základní otázky globálního vývoje.

Ale nikdy přitom nešlo o politologickou suchopárnost a odlidštěnost problémů. Slávkův osobitý humor by to nepřipustil. Každý z jeho úvodníků (toto byla jejich stránka) to dokazoval. Bytostně věřil, že lidský rozum má budoucnost a s ním i zítřejší humánnější civilizace. Avšak také, že jde o běh na velmi dlouhou trať – při mnohočetné štafetě

generací. Jak jinak? Historický vývoj má přece času habaděj, na rozdíl od netrpělivosti, jež je základní kormutlivou vlastností smrtelných jedinců, a zvláště politiků.

Slávkův jemný humor (řekl bych, že byl založen na trvalé úsměvné vřidnosti a laskavé skepsi) byl skvělým kořením myšlenek, které by jinak byly už na první pohled příliš ostrými rentgenovými snímky málo radostných až nemilosrdných skutečností, jež nás obklopují. Ztratili jsme v něm naprosto realistického diagnostika světového vývoje. Novináře, historika, politika a sociologa, myslitele imanentně předvídavého. Nepamatuji, že by ho nějaký šokující zvrát (ať už na naší domácí, či na mezinárodní scéně) dokázal zaskočit. Pokaždé reagoval promyšleným vějířem možných variant vývoje. Co jiní považovali za překvapující, to měl Dobroslav ve svém vějíři PTP obvykle někde uprostřed. PTP – to byl termín, který významově posunul od „černých baronů“ do světového kontextu. Nový význam znamenal „possibilities typu podpásovek“. Prvně jsem tuto osobitou sarkastickou zkratku od něho slyšel, když se do Prahy valily ruské tanky v roce 1968, v měsíci, který od něho také dostal co proto zaslouženou přezdívku „srpen a kladiven“.

Před 32 lety prorocky řekl (ve vysílání Československého rozhlasu, které v srpnových dnech 1968 přebírala zároveň i Svobodná Evropa), že nejvíc na svou agresi osudově doplatí sám agresor, neboť „oč větším úsilím se sovětský režim snaží zabránit reformnímu hnutí, jehož mezinárodní dimenze je trvale nepotlačitelná, o to krutějších revolučních změn se SSSR jednou dočká. Věčnost a dočasnost budou možná skládat účty ještě naší generaci“.

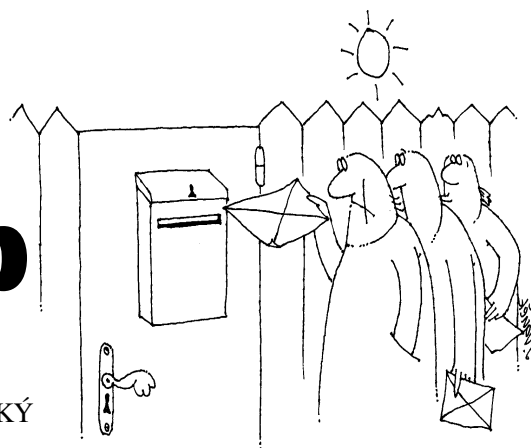
V tom se naprosto nemýlil. Ve své myšlenkové poctivosti vždy znovu a znovu zkoumal své názory, neboť nikdy mu nešlo o to, aby měl „za každou cenu recht“. Usiloval o pravdu maximálně objektivní, třeba se její tvář při bližším pohledu ukázala jako pramálo líbivá. Dobroslav však na ní důsledně trval, neboť věděl, že stav světa je daný nikdy nekončícím a nesčetným vícebojem velice dravých sociálních sil. A že je možné obstát bez ztráty zdravého rozumu, jen pokud zaměstnáme každý ve své mozkovně, v prostoru vyhrazeném pro myslivé částičky šedé kůry, také pár miliard neuronů smyslem pro humor. Osud nakonec respektoval jeho úctu k daru mysllet s nadhledem aspoň tím, že mu do poslední chvíle ponechal duševní svěžest.

Ideu otevřené společnosti bral jako znamenitou transfuzi do žil demokratických systémů, ideu obrozující a otevírající nové horizonty, ale také v mnohém zranitelnou globalizačními trendy, zvláště pokud budou pod příliš nelibostnou taktovkou světových finančních toků. Nejinspirativnější na jeho vizi budoucího světa byla víra a naděje, že po přejití vichřic globalizačních bouří bude lidstvo schopno vyvinout regulační mechanismy, které nenechají pradávňý a obecný pud sebezáchovy na holičkách, avšak systémové a účinně jej nadřadí v hierarchii hodnot moderního vývoje na stupínek nejvyšší.

Jan Petránek

Vladimir Putin: raketový nástup „sfingy“

DIMITRIJ BĚLOŠEVSKÝ

Ruské prezidentské volby, jež proběhly v jediném kole dne 26. března 2000, se staly jednoznačným a stěží zpochybnitelným vítězstvím Vladimira Putina. Podobný výsledek voleb byl očekáván a překvapením voleb se nestaly ani peripetie jejich průběhu, ba ani – opět očekávané – druhé místo, jež získal lídr ruských komunistů Gennadij Zjuganov. Skutečným překvapením voleb je onen neúspěch, který navzdory masivní, ba téměř hysterické volební kampani zaznamenal liberál a lídr hnutí Jabloko Grigorij Javlinskij.

Ve hře bylo sice dvanáct kandidátů, od samého počátku však byla známa jména favorita a jeho klíčových konkurentů. Vedle tehdy ještě úřadujícího prezidenta Putina to byl zmíněný „opozičník“ Zjuganov, nesmiřitelný kritik Putinových silových aktivit v Čečensku Javlinskij, a konečně klaun ruské politiky Vladimir Žirinovskij, jenž nakonec zcela propadl.

Ostatní kandidáty bylo možné od počátku vnímat spíše jako outsidersy. Bývalý generální prokurátor Jurij Skuratov vstoupil do hry jako „distributor kompromatu“, ačkoli se sám před časem stal jeho obětí, když byla v ruských médiích zveřejněna informace o jeho mimoslužebných sexuálních aktivitách. Gubernátoři Aman Tulejev (Kemerovská oblast) a Konstantin Titov (Samská oblast) v podstatě jen symbolizovali zvyšující se zájem ruských regionů o podíl na koláči ruské moci a nic na tom neměnila skutečnost, že zatímco Tulejev vystupoval z levicově patriotických (ne-li nacionalistických) pozic, Titov stál blíže demokraticky orientované pravici, jež ve volbách svého vlastního kandidáta neměla.

Dalšími kandidáty, méně vyhraněnými, byl lídr hnutí Duchovní dědictví a v nedávné minulosti blízký poradce Gennadije Zjuganova Alexej Podberjokzin, čečenský velkopodnikatel a majitel moskevského prestižního hotelu Radisson-Slavjanskaja Umar Džabrailov a jako jediná žena předsedkyně hnutí Za občanskou důstojnost El-la Pamfilovová. Za zmínku stojí dva uchazči o kremelský „trůn“, jež se dokázali výrazněji zviditelnit. Stanislav Govoruchin, známý ruský filmový režisér, publicista a spisovatel, jenž patřil od krvavého potlačení opozičního parlamentu v říjnu 1993 k nejnesmiřitelnějším odpůrcům exprezidenta Borise Jelcina a celého systému „jelcinokracie“, vystupoval i vůči Putinově kandidatuře značně kriticky, ještě kritičtější však byl vůči Javlinskému. Méně jedno-

značná je postava matematika, v minulosti kremelského poradce (tedy Jelcinova muže) a na počátku 90. let i šéfa moskevské KGB Jevgenije Savostjanova. Ten, ačkoli disponoval – podobně jako další outsideri – zhruba jedním procentem hlasů, dva dny před volbami odstoupil a vyzval své voliče k podpoře Putina. To okamžitě poskytlo Javlinskému příležitost k tomu, aby Putina obvinil z manipulování voleb a „kumulace silových faktorů“, jež mu mají napomoci k vítězství. Příčiny Putinova snadného a přesvědčivého vítězství však byly jinde.

Konec jelcinokracie

Boris Jelcin razantně vstoupil na politickou scénu nového Ruska tím, že se v roce 1991 stal jedním z iniciátorů rozpadu Sovětského svazu Popřel tak to, oč usiloval jeho předchůdce a nesmiřitelný politický sok Michail Gorbačov. Byl to nesporně Jelcin, kdo odstartoval v Rusku reformy a jejich střídavou podporou nastolil situaci, kdy návrat ke starým pořádkům již není možný. Byl to také Jelcin, kdo svými účelovými antikomunistickými prohlášeními (především před parlamentními volbami a prezidentskými volbami v roce 1996) výrazně snížil zahledění značné části ruské veřejnosti do minulosti, vybavené „sociálními jistotami“, a vyvolal rozkol i v řadách chronicky opoziční ruské levice. Nic na tom nezměnila skutečnost, že komunisty ostře kritizující Jelcin sám patřil do vysokého ranku partajní nomenklatury po celých třicet let. Byl to Jelcin, kdo se zpočátku jevil Západu jako vstřícný partner, s nímž je možno jednat, ačkoli se později ve snaze získat podporu opozice stával stále nepředvídatelnějším.

To vše by bylo možné označit za nesporná pozitiva. Existují však i jasná negativa. Jelcinem iniciovaná privatizace, provedená liberálním ekonomem Anatolijem Čubajsem, vedla pro svou nedůslednost ke zrodu

nepočetné, leč mimořádně vlivné skupiny finančních, průmyslových a posléze i mediálních magnátů, jejichž vliv na ruskou politiku, domácí i zahraniční, stále narůstal. Jelcin sám se posléze stal jejich rukojmím, když těm nejvlivnějším z nich (především Boris Berezovskij) umožnil, aby se stali členy jeho nejvyššího „rozhodovacího klanu“ zvaného „domácí politbyro“ či „Rodina“.

Nesporně největším negativem Jelcinovy politiky však bylo rozpoutání první rusko-čečenské války v roce 1994, jež posléze vedla k eskalaci napětí v celém kavkazském regionu, ale i ke kritickým postojům Západu vůči Rusku. Ruská opozice pravidelně upozorňovala, že největší Jelcinovou vinou je vedle rozpadu Sovětského svazu jako „supervelmoci“ i pauperizace ruské společnosti, a z tohoto důvodu se nejednou pokoušela vyvolávat proces impeachmentu, jenž by Jelcina zbavil moci. Jelcinovi se však podařilo navodit situaci, kdy jednání zablokovala sama Státní дума, jež se obávala trestu v podobě svého rozpuštění.

Značným negativem byl i Jelcinův zdravotní stav a chatrná fyzická kondice. Jelcin se nejčastěji při svých periodických vystoupeních projevoval pouze personálními rošádami prováděnými v ruské exekutivě. Celou ruskou společnost i svět navíc udržoval v nejistotě ohledně svého „nástupce“. Je pro Jelcina příznačné, že o šancích vlivných ruských politiků rozhodoval především on sám, ačkoli v průběhu času tu byl stále zřejmější vliv jeho „Rodiny“ (především Berezovského a Jelcinovy dcery Taťany Djačenkovej).

Posledním z řady jen na čas intronizovaných premiérů se stal představitel silových resortů a v minulosti spolupracovník petrohradského starosty Anatolije Sobčaka Vladimir Putin. Tehdy Jelcin poprvé zveřejnil, že by právě jeho rád viděl v budoucnosti na svém místě. Vše se ostatně odehrávalo v předtuše parlamentních a prezidentských voleb, jež měly rozhodnout o budoucnosti země.

Klíčovým datem se stal Silvestr roku 1999, kdy se Jelcin omluvil národu za „chyby, jichž se dopustil“, a překvapivě odstoupil z funkce. Podle ruské ústavy se úřadujícím prezidentem stal na tři měsíce Putin. Jeho prvním výnosem (v tom pokračoval v Jelcinově tradici) se stalo legislativní zajištění beztrestnosti pro odcházejícího prezidenta a jeho příbuzné. Zájama-

vá je skutečnost, že výnos nejmenuje výslovně Jelcina a jeho rodinu, ale hovoří zcela obecně o každém odcházejícím prezidentovi.

Jelcin svým „pokáním“ na čas vyvolal ve veřejnosti vcelku příznivou odezvu především proto, že již skutečně opustil funkci. Bylo zřejmé, že jej lidé až příliš spojují s nepřijemnými vzpomínkami na „gerontokracii“ (Brežněv, Čečněnko) z dob sovětské éry. Dubnový průzkum ruské Federální agentury novostí (www.FAN.ru, 10. 4. 2000) však jasně naznačuje neoblubu, již se Jelcin stále „těší“. Podle průzkumu je 68 procent respondentů přesvědčeno, že v nejnovějších dějinách Ruska sehrál veskrze negativní roli, zatímco jen 18 procent jej vnímá pozitivně. Navíc také 54 procenta dotázaných nesouhlasí s právní ochranou, již Jelcinovi svým prvním výnosem poskytl Putin.

Nástup ruské „sfingy“

Putinův nástup do funkce premiéra byl poznamenán očekáváním ruské společnosti, že prosincové volby přinesou žádoucí změny. Image nového politika se až příliš lišilo od stařecky bezmocného a chronicky nemocného Jelcina. Putin byl prezentován jako všestranný sportovec, věčný a chladný výkonný úředník, jenž nepostrádá energii i vůli k realizaci kroků potřebných k nápravě krizové situace. Také vnější okolnosti přispěly k nárůstu jeho popularity. Loňská invaze čečenských polních velitelů do Dağestánu a posléze zahájení „vojenských akcí proti světovému terorismu“ spolu s explozemi v Moskvě a několika dalších ruských městech přispěly k totální inverzi postojů ruské veřejnosti k Čečensku. Jestliže první rusko-čečenskou válku (1994–1996) odsuzovala jak ruská veřejnost, tak (s výjimkou části představitelů silových resortů) i všichni vlivní politikové, nyní se situace obrátila. Dokonce i liberál Anatolij Čubajs vojenský zásah v Čečensku hájil tvrzením, že podobná akce přispěje k potřebné konsolidaci demoralizované ruské armády. Klíčový rozdíl však byl v přístupu ruských masmédií. Ke konci roku 1999 byla podpora silové akce v Čečensku v masmédiích stoprocentní, na počátku letošního roku se změnil postoj zprvu jen vlivného televizního kanálu NTV (součást masmédiálního impéria Most-media oligarchy a magnáta Vladimira Gusinského) a listů Novyje Izvestija a Novaja gazeta.

Podporu veřejnosti zajišťovaly obavy, že lidé pocítovali tvář v tváři explozím obytných domů, o nichž dosud věděli jen to, že k nim dochází na Západě. Právě tato „premiéra“ teroristických akcí, časově pro nárůst Putinovy popularity energického obránce pořádku více než prospěšných, vedla ke skekulacím, že byly dílem ruských silových struktur.

Nárůst Putinovy popularity však měl i jiné příčiny. Parlamentní volby v prosinci 1999 byly již nejednou označeny za „virtuální“ záležitost. Mimořádný úspěch (nikoli absolutní vítězství získávané jako obvykle komu-

nisty) Kremlem iniciovaného hnutí Jednota (Medvěď) bylo možné díky tomu, že nad ním svá křídla rozprostřel Putin, ačkoli sám nebyl jeho součástí. V prezidentských volbách to byla zase sama Jednota, jež Putinovi oplácela stejnou mincí jednoznačné podpory. Úkolem Jednoty bylo eliminovat ze hry nejnadějnější Putinovy konkurenty, především expremiéra Jevgenije Primakova a moskevského primátora Jurije Lužkova. V obou případech bylo dosaženo cíle.

Sázka na skromnost

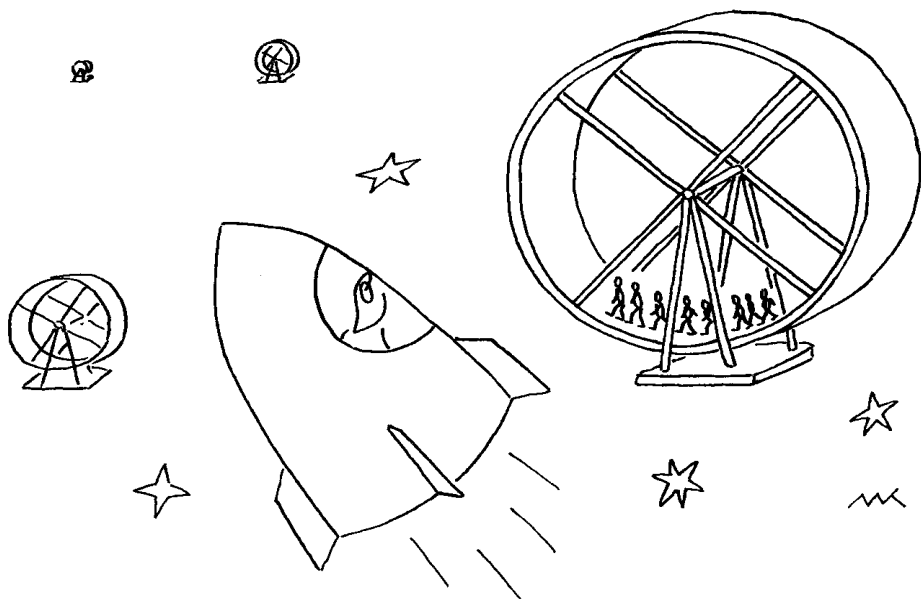
Nastávající prezidentské volby označil vlivný americký televizní kanál CNN dva dny před jejich zahájením v podstatě za „čisté a korektní“, leč postrádající „zápletku, intriku či potřebné napětí“. Ještě týden před volbami bylo téměř jisté, že je Putin odsouzen k tomu, aby zvítězil již v prvním kole. Dojde-li přesto ke kolu druhému, pak v něm opět zvítězí přesvědčivě Putin, jenž porazí Zjuganova s rozdílem dvou či dokonce tří desítek procent.

Podobná „předurčenost“ výsledku voleb, stejně jako téměř čtyřicetiprocentní rozdíl v ratingu favorita a jeho hlavního soka, však byla kontraproduktivní v tom smyslu, že tlumila aktivitu voličů. Proč se podílet na volbách, o jejichž výsledku je předem rozhodnuto? Nedostatek motivace mohl vést k tomu, že nízká volební účast (pod padesát procent z celkového počtu oprávněných asi 108 milionů voličů) by mohla volby učinit neplatnými. Vypsání nových voleb by mohlo Putinovo jednoznačné vítězství ohrozit, neboť kapitál, který načerpal svým tvrdým postupem v Čečensku, mohl vyprchat tím spíše, že kritický postoj veřejnosti vůči silovému postupu v secesionistickém severokavkazském regionu narůstá, stejně jako kritika ze strany Západu. Roste také počet obětí z řad ruských vojsk, což může vyvolat ve veřejnosti nálady podobné těm, jež doprovázely první rusko-čečenskou válku.

Scénář voleb se proto pozměnil. Sázka na nezbytnost Putinova vítězství již v prvním kole byla doplněna o dramatický prvek, jehož „smutným hrdinou“ se stal Grigorij Javlinskij. Zatímco klíčový Putinův konkurent Zjuganov vystupoval v souladu s tradicí z pozic demagogie a populismu, Javlinskij vyvinul nebyvalou aktivitu. Bez nadsázky lze říci, že to byl právě Javlinskij, kdo získal nejvíce prostoru v ruských masmédiích, především na televizních kanálech. Prestižní ruská elektronická informační agentura Polit.ru uvedla 7. dubna 2000 v materiálu Výsledky voleb 2000 údaje, z nichž plyne následující: Celých 31 procent dotázaných nabylo přesvědčení, že nejvíce prostoru bylo věnováno vystoupením, volebním šotům a reklamním videoklipům Grigorije Javinského, 17 procent vidělo převahu Putinových mediálních vstupů, jen 5 procent pak se domnívalo, že existovala převaha propagace Zjuganova. Jen 35 procent dotázaných se domnívalo, že šance všech klíčových kandidátů byly vyrovnané.

Putin od samého počátku vsadil na „skromnost“. S poukazem na to, že nehodlá využívat své nesporné výhody, se odmítal zúčastňovat kulatých stolů se svými soupeři, za což byl kritizován především Zjuganovem. Jeho mediální vstupy se omezovaly striktně jen na nepočetná prohlášení z pozice úřadujícího prezidenta a v posledních dnech před volbami také na nevtíravé výzvy veřejnosti k co nejaktivnější účasti ve volbách.

O to razantnější byla autopropaganda Javinského. Ten volil, již nikoli poprvé, pro sebe tu nejnevhodnější taktiku „sám voják v poli“. Nevzal v potaz skutečnost, že mohl spojit své síly s pravicí, jež pro svou roztržitost nebyla schopna delegovat svého vlastního kandidáta. Pokus pravicové politiky Iriny Chakamadové přimět Svaz pravicových sil k podpoře Javinského přišel příliš pozdě, stejně jako opožděné (a v podstatě první) Javinského prohlášení, že je

RUSKO NA POČÁTKU ÉRY PUTIN

připraven uzavřít s pravicí kompromisní spojení. Byly navíc nefunkční, protože klíčoví pravicoví lídři – expremiér Sergej Kirilenko a zčásti i exvicepremiér a v minulosti Jelcinův chránělec Boris Němcov – se netajili podporou Putina. V této situaci byla Javlinského prohra předem dána. Řada ruských politologů se navíc nyní domnívá, že Javlinkij je politik „na odchodu“, čemuž nasvědčuje i rozkol v jeho hnutí Jabloko.

Podzim oligarchů?

Skutečnost, že Putin byl coby „následník“ kremelského trůnu vybrán Jelcinem, naznačuje, že na vzestupu tohoto bývalého „rozvědčíka“, výkonného úředníka a především muže, jenž má nesporně značný vliv na ruské silové resorty, má svůj podíl i první z ruských oligarchů a všemocných magnátů Boris Berezovskij. Stěží lze předpokládat, že by chřadnoucí Jelcin rozhodl o svém nástupci bez vědomí své vlivné „Rodiny“. Putin však získal značnou část své podpory v ruské veřejnosti prohlášením, že hodlá nastolit v zemi pořádek, zastavit korupci, a především omezit vliv všemocné oligarchie, aktivně zapojené do finančních skandálů, jež v posledních měsících značně poškodily prestiž Ruska ve světě.

Má-li tedy naplnit očekávání veřejnosti, musí Putin přetnout pupeční šňůru, jež ho váže ke Kremlu i k oligarchům. Jinými slovy, musí přesvědčit Rusko i svět, že v zemi nevládne „feudální demokracie“, jak situaci označila agentura APN.ru po vydání prvního Putinova výnosu, zajišťujícího bezrestnost Jelcinovi a jeho blízkým.

Sám Berezovskij, v současnosti zřejmě nejskandalizovanější a nejkontroverznější, ale také zřejmě nejinteligentnější ruský oligarcha, však v interview pro holandský list *De Telegraaf* (viz www.APN.ru, 28. 3. 2000) prohlásil, že se konce ruské oligarchie neobává, neboť vliv velkého kapitálu se v Rusku musí nadále zvyšovat a právě oligarchové jsou jeho nositeli i tvůrci. Putina deklarace boje proti oligarchům je podle Berezovského pouhým „předvolebním trikem, který dokonale splnil svůj účel“.

Aktivita oligarchů však mohou přejít do otevřeného střetu s liberály, na něž hodlá Putin vsadit při své realizaci dalších hospodářských reforem. Jde o petrohradský tým, v němž hraje klíčovou roli ekonom German Gref jako skutečný autor Putinova dosud jen vágně definovaného ekonomického programu. Střety mezi oligarchy a realizátory ruských reforem provázejí Rusko od samého začátku transformace a ani zde nepůjde zřejmě o výjimku.

Sázka na reformátory z Grefova petrohradského Centra strategických studií není jedinou zbraní, jež má Putin k dispozici. Neúspěch reformátorů by jej mohl přimět k tomu, aby vsadil na struktury, z nichž vyšel a s nimiž má dlouholeté zkušenosti. V tom případě by došlo k dalšímu nárůstu významu silových struktur, a tedy i k naplnění obav oněch ruských intelektuálů, jež Putinova „silová provenience“ naplňuje od

samého počátku obavami. Putin je však navzdory všemu realista, jenž si uvědomuje současné oslabení a z toho plynoucí omezené možnosti Ruska.

Nová diplomacie Moskvy

Putinovo zvolení svět vcelku uvítal. Nesporně k tomu přispěly i jeho vůči Západu vstřícné iniciativy, jež šly ruku v ruce se zcela nekompromisními postoji v otázce silového řešení čečenské krize. Sankce, jimiž Rada Evropy „potrestala“ Moskvu za porušování lidských práv v Čečensku, vyvolaly mezi poslanci Státní dumy jen krátkodobé rozhořčení, následované vzápětí Putinovou klidnou, leč velmi důraznou výzvou, aby parlament neprodleně ratifikoval po léta zmrazovanou odzbrojovací dohodu START-2. K ratifikaci došlo 17. 4. letošního roku.

Nedávné prohlášení šefa ruské diplomacie Igora Ivanova, méně konkrétní, o to více však slibné náznaky naznačující i z Putinových úst navíc naznačují změny v koncepci ruské zahraniční politiky ve směru většího realismu a pragmatičtějšího vnímání nynějších omezených možností Ruska.

Významný ruský politolog Sergej Karaganov ostatně již v článku *Ruská zahraniční politika* (*Moskovskije novosti*, 8. 2000) definoval priority, jimiž se bude Moskva ve stavu svého nynějšího oslabení řídit. Podle něho má skončit marný hon Ruska za „ztracenou prestiží supervelmoci, stejně jako ostrá, leč neúčinná rétorika“. Rusko se má napříště řídit tím, co je pro ně výhodné, nikoli tím, co je přibližuje k „supervelmocenskému comebacku“. To vše je pak spojeno s velmi tvrdým a důsledným hájením vlastních pozic a potřeb, včetně zachování efektivního jaderného potenciálu. Změna je tu zřetelná. Moskva se již nikoli jen verbálně, ale i prakticky chce stát jedním z vlivných hráčů multipolárního světa, nikoli „partnerským protihráčem“ nyní nejmocnější a také jediné supervelmoci USA.

Vzniká otázka, zda je Putin schopen dovršit tuto transformaci Ruska a změnit dosud kolísavé postoje Moskvy k Západu. Nedávný průzkum týdeníku *Moskovskije novosti* naznačuje, že potřebnou podporu veřejnosti Putin má. Celých 51 procent dotázaných si přeje, aby v Rusku existoval liberálně demokratický režim západního typu a 45 procent respondentů se domnívá, že právě takový režim Putin v Rusku nastolí. Režim „tvrdé ruky“ @ la Pinochet si přeje 11 procent a 17 procent přisuzuje tyto ambice právě Putinovi. Režim jedné strany typu Stalinova impéria by sice rádo vidělo 18 procent dotázaných, jen 5 procent z nich je však ochotno uvěřit, že je to i Putinovým cílem.

Mnohé již nyní naznačuje, že Putin, který dosáhl svého vítězství díky využití čečenské krize, započne s politickými jednáními. Alternativou by byla totiž prakticky nekončící partyzánská válka, v níž není možné zvítězit. To zřetelně není v Putinově zájmu.

Vojenská reforma nebo reforma armády?

Nutnost poslední velké ruské vojenské reformy se stala aktuální od poloviny 80. let – tedy ještě za existence Sovětského svazu. V té době bylo zjevné, že doktrína, principy organizace a použití sovětské armády již neodpovídají situaci ve světě a vědeckotechnické revoluci ve vojenském. Poměrně vážné znepokojení ze zaostávání sovětské armády za světovým vývojem přinesla především jejímu vojenskému vedení válka v Perském zálivu v roce 1991, která ukázala nové trendy ve vojenském – používání nových, mimořádně přesných zbraňových systémů, nových prostředků spojení, rozvědky a řízení vojsk a metod bojové přípravy. Tehdejší vedení ministerstva obrany se však více soustředilo na vnitropolitické problémy, a tak se otázka reformy armády nedostala na pořad dne.

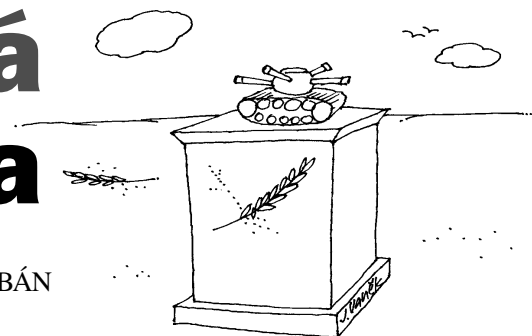
Problematika vojenské reformy byla v letech 1990–1991 paralelně diskutována v tehdejší „demokratické hnutí“, i když z jiného úhlu pohledu. Za základní cíle reformy byly považovány depolitizace a demokratizace armády, její civilní kontrola a integrace do demokratické společnosti. S tím byly spojeny i plány na snižování početních stavů armády a v širším měřítku i celkovou demilitarizaci společnosti. Hlubší diskuse o těchto důležitých otázkách však neproběhla. Po vzniku nezávislého Ruska v roce 1992 politické vedení země uznávalo potřebu realizace vojenské reformy, ale následovaly žádné praktické kroky. Základním problémem v pojetí reformy byla skutečnost, že se vojenská reforma chápala (a dosud chápe) jako pouhá reforma armády, a nikoliv jako reforma celého systému vojenské organizace Ruska, která zahrnuje orgány řízení státu, armádu, další vojska, vojenské formace a orgány, a také určitou část vědeckého a průmyslového komplexu, jejichž společná činnost je zaměřena k zajištění obrany a vojenské bezpečnosti Ruska.1) Takové pojetí vyplývalo i z toho, že ve společnosti neprobíhala (a neprobíhá) hospodářská a politická reforma.

Místo reformy snižování početního stavu

Takto omezeně pojatá reforma v konečném důsledku fakticky znamenala pouze snižování početních stavů armády. Konkrétně od května 1992 do roku 1997 došlo ke snížení početního stavu z 2,8 milionu vojáků na přibližně 1,7 milionu. Snížení početního stavu bylo provedeno víceméně me-

Neuskutečnitelná vojenská reforma v Rusku

MILOŠ BALABÁN

chanicky a nebylo spojeno se žádnými hlubšími koncepčními změnami v bezpečnostní politice. Potřebné radikální změny v armádě vůbec neproběhly a ta se postupně začala dostávat do krizové situace. Vedení země ji nechalo napospas sobě samé. S tím souvisí několik dalších překážek, které omezovaly, či dokonce znemožňovaly realizaci reformy. Především resort obrany rok co rok nedostával finanční prostředky podle schváleného rozpočtu.²⁾ Diskuse o reformě se zpravidla odehrávala v úzkém kruhu zainteresovaných příslušníků vládnoucí politické elity a nevedla se o ní prakticky žádná veřejná diskuse. V roce 1996 nicméně došlo ke střetu o náplň reformy mezi ministerstvem obrany a tehdy nově ustavenou Radou obrany.³⁾

S určitou mírou zjednodušení se dá říci, že se jednalo o střet liberální koncepce, kterou prosazoval tehdejší tajemník Rady obrany Baturin, a konzervativní koncepce prosazované vedením armády a konkrétně bývalým ministrem obrany Rodionovem. Osou střetu bylo financování armády a její početní stav. Baturin prosazoval, aby strategickým cílem vojenské reformy bylo uvedení vojenského potenciálu Ruska do souladu s jeho bezpečnostními zájmy na straně jedné a s jeho ekonomickými možnostmi na straně druhé. To konkrétně znamenalo redukci početního stavu armády na 1,2 milionu vojáků a zachování pouze kompletních a bojeschopných divizí. Podle Baturinových představ mělo být v pozemním vojsku bojeschopné jádro tvořené deseti až dvanácti motorizovanými a obrněnými divizemi, třemi až pěti výsadkovými divizemi a dvěma až třemi brigádami. Další desítky až dvanáct divizí by bylo naplněno na 30 % a ostatní vojska by byla použita ke strážním úkolům. V Severním, Baltském, Tichomořském a Černomořském loďstvu měla být k dispozici jen jedna fungující eskadra. Výcvik měl být soustředěn do jedné divize, aby se šetřilo finančními prostředky.

Baturinův návrh se samozřejmě střetl se silným odporem ministerstva obrany. Jedním z hlavních důvodů byl stálý důraz na udržení značné vojenské moci Ruska vzhledem k existujícím vnějším hrozbám ruské bezpečnosti. Rodionov byl v daném případě velmi kategorický. V prosinci 1996 např. prohlásil, že mezi největší potenciální hrozby pro Rusko patří růst vlivu Spojených států, a rozšiřování NATO, a za možné protiv-

níky Ruska označil také Turecko, Írán, Pákistán, Japonsko a Čínu. Rodionovův přístup celkově odpovídal zájmům té části vojenského establishmentu a vojenskoprůmyslové elity, která usilovala o faktické znovuoobnovení, byť i v menším rozsahu, bývalé Sovětské armády. Ruská armáda by si tak mohla zachovat svůj strategický charakter se všemi z toho vyplývajícími hlavními průvodními znaky – snahou o vytváření strategického předpolí v nejbližším okolí Ruska a masovými nákupy zbraní. Z tohoto důvodu Rodionov trval na existenci velké armády, která by byla schopna vést vojenské operace velkého rozsahu.

Nicméně vlivem hospodářské krize bylo další snížení početního stavu nevyhnutelné – v roce 1997 dosáhl 1,7 milionu vojáků. Na udržení bojeschopnosti takové armády ministerstvo požadovalo v rozpočtu na rok 1997 270 trilionů rublů, což se rovnalo deseti procentům HDP a padesáti procentům federálního rozpočtu. Tato kalkulace rozpočtu jednak skutečně vycházela z reálné potřeby zajistit fungování armády v takovém počtu, avšak měla i určitý politický cíl: dokázat, že uskutečnění dalšího velkého snižování početního stavu armády je v blízké budoucnosti nemožné. Spolu s tím se objevily i ideologicky zabarvené výpady proti kritikům vojenského vedení za takto navržený rozpočet. Rodionov dokonce prohlásil, že předpokládáná obvinění z další militarizace a růstu vojenských výdajů považuje za „otravné kosmopolitní blábolení“. Bez ohledu na silné armádní lobování však takový rozpočet pochopitelně schválen nebyl.

Především prezident Jelcin se zmíněným postojem Rodionova mohl cítit ohrožen, a proto ho také v květnu 1997 z funkce odvolal a na jeho místo jmenoval tehdy armádního generála, dnes maršála Igora Sergejeva, velitele raketových vojsk strategického určení. V osobě Sergejeva se Jelcin rozhodl pro vojáka, který se dosud politicky nevyhranil a od něhož očekával, že s potřebnou mírou loajality zahájí realizaci vojenské reformy. Její cíle byly vymezeny třemi zásadními vojenskopolitickými dokumenty, které prezident Jelcin schválil v červenci 1997, tedy dva měsíce po nástupu Sergejeva do funkce. Jednalo se o „Záměr reformování ozbrojených sil“, výnos „O základních opatřeních reformy ozbrojených sil a zdokonalování jejich struktury“ a „Koncepti výstavby ozbrojených sil Ruské federace do roku 2005“. V uvedených dokumentech byl

určen hlavní cíl reformy, za který se pokládalo vytvoření vysoce moderních, bojeschopných, kompaktních a mobilních ozbrojených sil, jež budou mít přiměřenou velikost, strukturu a počet a které budou disponovat dostatečným potenciálem odstrašování a současnou úrovní profesionální a morálně-psychologické přípravy.

Nemožnost reformy bez peněz

Tento cíl byl dosud naplněn jen v omezené míře. Hlavním důvodem je, že bez ohledu na politické proklamace prezidenta a dalších ruských politiků o podpoře reformy, nedostatek finančních prostředků určoval a bude určovat praktické možnosti její realizace. Symptomatické v tomto směru může být jednání nového ministra obrany Sergejeva, který po svém nástupu do funkce vyjádřil přesvědčení o možné „levné reformě“ vedoucí k „účinným úsporám“. Tato iluze se rozplynula po půl roce jeho působení na ministerstvu obrany. Koncem prosince 1997 zaslal ruské vládě dopis, jehož obsah se dá vyjádřit jednou větou: Bez peněz žádná reforma nebude.

To je i důvod, proč je zatím hlavním výsledkem v rámci reformy pouze reorganizace struktury armády a stálé snižování jejího početního stavu. Byla vytvořena raketová vojska strategického určení, zahrnující potenciál dřívějších raketových vojsk strategického určení, vojenských kosmických sil a vojsk raketové kosmické obrany. Spojením vojenského letectva a vojsk protivzdušné obrany státu došlo k vytvoření vojenských vzdušných sil. Pokud jde o početní stav armády, výnosem prezidenta Jelcina z 16. července 1997 měl její početní stav k 1. lednu 1999 dosáhnout výše 1,2 milionu vojáků. Znamenalo to tedy, že se dosáhlo optimálního počtu, se kterým počítala Baturinova koncepce? Ne tak docela. Hospodářské problémy země totiž způsobily, že z uvedeného početního stavu je dnes podle západních analytiků pouze 200 až 300 tisíc příslušníků armády v bojeschopných útvech a zbytek slouží v rozpadajících se útvech miličního typu.⁴⁾

V takové situaci lze zřejmě těžko dosáhnout efektivnějšího financování armády a vyřešit zásadní problémy zabezpečení především lidského potenciálu. Experti Institutu přechodného období J. Ljubošic a V. Jakovlev na základě analýzy trendů vojenského rozpočtu Ruska pro rok 1999 došli k závěru, že početní stav ruské armá-

RUSKO NA POČÁTKU ÉRY PUTIN

dy může dosáhnout maximálně 840 tisíc příslušníků. A v tzv. „anonymní zprávě“ Generálního štábu ruské armády z února 1999 bylo dokonce uvedeno, že při „zachování vojenských výdajů v nejbližších třech až čtyřech letech na úrovni roku 1998 je možné plnohodnotně financovat armádu, jejíž početní stav dosáhne 550–600 tisíc příslušníků.“⁵⁾ Tento počet by podle zprávy umožnil, aby vojenský rozpočet dosáhl 3 až 3,5 procenta HDP, což odpovídá záměru vojenské reformy v oblasti financování armády. To by ovšem znamenalo další snížení současného početního stavu armády o padesát procent.

K těmto údajům je možné uvést i názor amerického vojenského experta J. Steinbrunera, který na základě analýzy stavu ruské ekonomiky, společnosti a armády uvedl, že si Rusko může reálně dovolit armádu, která bude mít ne více než 400 tisíc vojáků.⁶⁾ Ovšem bez ohledu na to, do jaké míry jsou tyto odhady více či méně přesné, určující veličinou bude výkonnost ruské ekonomiky. Ta si nebude moci dovolit financovat armádu v počtech, které by neodpovídaly hospodářským možnostem země.

Demonopolizace ozbrojené síly jako překážka reformy

V této souvislosti je nesporně paradoxem, že v devadesátých letech došlo v Rusku ve velké míře k tzv. „demonopolizaci“ ozbrojené síly. Konkrétně to znamená, že na úkor armády vznikly (nebo byly posíleny) další paralelní ozbrojené struktury jednotlivých, především silových resortů. Dokonce není přesně známo, kolik jich vlastně existuje. Povrdil to i sám bývalý ministr obrany Rodionov, který po svém odvolání z funkce prohlásil, že „nikdo nemůže říci, kolik dnes existuje dalších vojsk, kolik resortů má svá vojenská uskupení, jaký je jejich celkový počet, jak se zásobují a financují“. Profesor Stephen Blank, americký expert na ruskou bezpečnostní politiku, v této souvislosti uvádí, že se v Rusku odhaduje jejich počet v rozmezí od 15 do 24, a to včetně kozáckých vojsk. Dostupné údaje o jednotlivých vojenských uskupeních přitom ukazují, že disponují značnou vojenskou silou. Například vnitřní vojska ministerstva vnitra disponují 264 tisíci a pohraniční vojska 210 tisíci příslušníků. Daňová policie jich má 38 tisíc. Nezanedbatelným potenciálem disponují i ruské bezpečnostní služby: 77 tisíc lidí působí v rámci Federální bezpečnostní služby (kontrarozvědky) a 54 tisíc ve Federální službě vládních informací a spojení (FAPSI). Zhruba 25 tisíc dobře vyzbrojenými členy disponuje tzv. Státní ochranná služba, která je ve skutečnosti osobní prezidentskou gardou. Připočteme-li k tomu ještě 540 tisíc příslušníků ministerstva vnitra a další nemalé počty příslušníků ministerstva pro mimořádné situace (115 tisíc) a Federální služby železničních vojsk (96 tisíc), pak spolu s armádou a občanskými zaměstnanci armády (600 tisíc) dosahuje celkový počet osob působících v silových struktu-

rách přibližně 3 200 tisíc. Jestliže uvážíme, že početní stav Sovětské armády a uniformovaných příslušníků KGB a ministerstva vnitra dosahoval v polovině osmdesátých let téměř šesti milionů, pak Rusko, které je počtem obyvatel a územím podstatně menší než bývalý Sovětský svaz, disponuje v poměrném vyjádření srovnatelným potenciálem osob v silových strukturách. Logická otázka zní, zda si něco takového ve své současné špatné hospodářské situaci může dovolit s ohledem na to, že právě na provedení vojenské reformy se nedostává finančních prostředků. Je zřejmé, že nemůže, ale to se nebere příliš v úvahu. Mimoarmádní vojenská uskupení jsou financována ve výši 60 procent rozpočtu, jejíž má k dispozici ministerstvo obrany. Prakticky všichni jejich příslušníci jsou v podstatně lepší sociální situaci než příslušníci armády. Například mzdy jsou zde až 2,5krát vyšší a vyplácí se o poznání pravidelněji. S ekonomickou stránkou jejich činnosti je spojen i problém jejich kontroly a podřízenosti. Prezident je vrchním velitelem ozbrojených sil, ale jeho vztah k těmto uskupením není právně vymezen. Za Jelcinovy éry to bylo zřejmě i záměrné, aby se zachoval neprůhledný systém jejich financování. Neusku- tečňoval se na základě řádného státního rozpočtu, ale výhradně na základě štedrosti prezidenta nebo vlády, což představovalo účinný nástroj pro zajištění jejich loajality. Je příznačné, že mimoarmádní vojenská uskupení se také dodnes vymykají jakékoli kontrole parlamentu. V důsledku toho mimo jiné není početní stav mimoarmádních vojenských uskupení regulován zákonem.

Všechny uvedené údaje ukazují, že nedostatek finančních zdrojů pro zabezpečení armády a realizaci vojenské reformy by mohl být do určité míry řešitelný větší „demilitarizací“ Ruska. Tedy nejen prováděním změn v armádě, ale i omezováním působení vojenských uskupení stojících mimo její strukturu. Stále probíhající mocenský boj v ruské politice tomu však brání. Se značným odporem se např. utkala snaha ministerstva obrany a generálního štábu, aby jim byla většina mimoarmádních uskupení podřízena. Vojenské vedení argumentovalo tím, že se dosáhne výrazné úspory prostředků vynakládaných na zabezpečení obrany, což má do určité míry racionální jádro. Spíše šlo ale o záměr získat co největší vliv v rámci silových struktur. Ministr obrany by tím získal prakticky stejnou pravomoc jako prezident. V nové ruské politické konstelaci je ovšem něco takového těžko uskutečnitelné. Nicméně z nové ruské vojenské doktríny, přijaté v roce 2000, vyplývá, že velitelé vojenských okruhů mají při zajišťování vojenské bezpečnosti pravomoc řídit nejen útvary a jednotky armády, ale také „další“ vojska a vojenské formace. Armáda tak do jisté míry může mimoarmádní vojenská uskupení kontrolovat, což je jedním z faktorů, který jí zajistí potřebný vliv na nové politické vedení Ruska. To se i z tohoto důvodu bude muset intenzivněji zabývat situací v armádě a řešit otázky spojené s další rea-

lizací vojenské reformy.

Limity posilování vojenského potenciálu

Prostor pro rozhodování bude opět reálně určovat hospodářská situace země, nicméně existuje několik momentů, které ukazují, že by potřeby armády mohly být zohledňovány ve větším měřítku než dříve. Vyplývá to mj. i z toho, že je patrná snaha posilovat ruský vojenský potenciál. Je možné zaznamenat patrný tlak armády a vojenskoprůmyslového komplexu na politiku a veřejné mínění, aby se vzhledem nárůstu vnějších i vnitřních hrozeb Rusku vojenský potenciál Ruska posiloval. Odráží to i text nové vojenské doktríny. Na rozdíl od předcházející doktríny z roku 1993 se nově objevila teze, že „řada potenciálních vnějších i vnitřních hrozeb vojenské bezpečnosti Ruské federace a jejích spojenců, i ve velkém měřítku, trvá a v řadě směrů zesiluje.“⁷⁾ To je zcela v protikladu se závěry předcházející doktríny přijaté v roce 1993, ve které se konstatovalo, že není možné v blízké budoucnosti předpokládat rozsáhlou agresi proti Rusku. Při diskusi nad novou doktrínou hlavní funkcionáři armády pak zcela otevřeně uváděli, že hlavní nebezpečí pro Rusko představuje NATO, jehož nepřátelský charakter vůči Rusku potvrdil útok na Jugoslávii a separatistické tendence na Severním Kavkazu. Vedení armády se tak dostalo zcela do souladu se záměry vládnoucí politické elity, která chce využít ve svůj prospěch určité nacionalistické vzepětí v Rusku, vedené pod heslem „Rusko je v ohrožení“, pro své politické cíle. Za podporu vládnoucí politické elity může samozřejmě požadovat posílení vojenského rozpočtu, a to i na úkor ostatních resortů. Nová vojenská doktrína to signalizuje tím, že na rozdíl od doktríny z roku 1993 vůbec nebere v potaz otázku ekonomických možností státu při financování obrany a armády.

Tendence k větší militarizaci byla potvrzena i v roce 1999. Přitom je do určité míry paradoxem, že v roce 1999, nehledě na nejnižší úroveň vojenských výdajů v postsovětském období (2,84 procenta HDP), došlo ke zvýšení aktivit armády v bojové přípravě a také v bojové činnosti. Kromě strategického velitelsko-štábního cvičení „Západ 99“ to byla především válka v Čečensku. Podle údajů rozpočtového výboru Státní dumy si tato operace vyžádala v roce 1999 každý měsíc náklady ve výši tři miliardy rublů. Podle odhadů expertů by si tak celkové náklady operace mohly vyžádat až 17 procent vojenského rozpočtu.

Aktivita ale nebyla patrná jen v souvislosti s Čečenskem. Raketové vojsko strategického určení uskutečnilo několik úspěšných zkoušek nové mezikontinentální balistické rakety „Topol-M“. Předpokládá se, že ke konci roku 2000 bude v bojovém postavení rozmístěn další pluk raketových vojsk s těmito raketami. Vojenské námořnictvo uskutečnilo několik strategických námořních cvičení a jeho Severní flotila pro-

vedla v listopadu 1999 střelbu se dvěma balistickými raketami RSM - 52 z ponorky „Tajfun“ nedaleko Murmanska na raketový polygon na Kamčatce. Ruská vláda také v roce 1999 přijala rozhodnutí o vyčlenění dalších čtyř miliard rublů ze státního rozpočtu na dovyzbrojení armády. S tím souvisejí i plány rozpočtových výdajů na obranu v roce 2000. Podle zveřejněného návrhu vojenského rozpočtu se poprvé za postsovětské období zvyšuje položka výdajů na financování vojenskoprůmyslového komplexu. Její výše dosahuje téměř 40 procent z celkového rozpočtu, přičemž v devadesátých letech tato položka nebyla vyšší než 15 procent. Zároveň se změnila i struktura objednané vojenské produkce. V uplynulých letech bylo prioritou financování strategických sil jaderného zadržování, na jejichž potřeby bylo vyčleňováno až 80 procent finančních prostředků. Podle plánu na rok 2000 bude mít objednávková vojenská produkce dva prioritní směry: síly jaderného zadržování a efektivní vyzbrojování armády konvenční výzbrojí včetně tzv. zbraní vysoké přesnosti.

Vojenská síla Ruska, jejímž hlavním nositelem je armáda, se nicméně stále snižuje. Naznačuje to i návrh vojenského rozpočtu pro rok 2000, který bude činit 2,76 procenta HDP, tedy ještě méně než v roce 1999 a podstatně méně než plánovaných 3,5 procenta HDP. Tento rozpočet pouze velmi obtížně umožní realizaci projektů, které by měly přispět k modernizaci armády, a tím i k realizaci cílů vojenské reformy. Takový závěr je plně v souladu s údajem, k němuž došla komise expertů ustavená ještě prezidentem Jelcinem: široce pojatá vojenská reforma v Rusku by si vyžádala obrovskou částku 150 až 300 miliard dolarů.⁸⁾ Zřejmě není absolutně reálné, aby bylo Rusko schopno takovou částku zaplatit. Vždyť i neoptimističtější varianta prezentovaná prezidentem Putinem v lednu 2000 hovoří o tom, že Rusko bude schopno dosáhnout úrovně vyspělých zemí za patnáct let, avšak za podmínky, že roční přírůstek HDP dosáhne 8–10 procent.⁹⁾ V konfrontaci s tímto nepříznivým vývojem se proto nové politické vedení Ruska v současné době snaží – i s ohledem na zájmy armády – čelit poklesu ruské vojenské síly. Za klíčový úkol se v této souvislosti považuje zvláště posilování ruského jaderného potenciálu, který je považován jednak za základní faktor zabezpečující Rusku jeho velmocenský status a jednak za nástroj, kterým může Rusko v krajním případě čelit třem rizikům, jež jsou dnes považována z hlediska Ruska za klíčová. Jedná se o technologické zaostávání v oblasti zbraňových systémů a vojenské techniky za USA, „válku separatistů“, jež narušují integritu Ruska a je podle Rusů podporována ze zahraničí, a plánované rozmístování národního systému protiraketové obrany v USA. Odpovědí na tato rizika je tzv. strategie „rozšířeného jaderného odstrašování“,¹⁰⁾ jejíž podstata je vyložena v nově přijaté Koncepci národní bezpečnosti. V kapitole věnované zajištění národní bezpečnosti se v této souvislosti uvádí: „V případě

vojenské agrese, pokud byly všechny ostatní prostředky k vyřešení krize vyčerpány či se ukázaly být neúčinnými, je možné využít všech sil a vojenského vybavení, které jsou k dispozici, včetně jaderných zbraní.“¹¹⁾ Tato formulace tak v podstatě znamená, že jaderné zbraně již nejsou pouhým odstrašujícím prostředkem. Zatímco dříve měly být použity pouze v případě ohrožení existence Ruska, nyní mohou být využity i k zajištění pouhé „bezpečnosti Ruska“ – tedy i v případě nejaderného vojenského konfliktu.

Posilování vnitřní funkce armády

Druhou prioritou současného politického vedení je výraznější snaha o eliminaci „vnitřních hrozeb“, zejména organizované zločinnosti a terorismu, což bezprostředně souvisí s posilováním vlivu armády. Výrazně k tomu napomohla především druhá čečenská válka, díky níž se armádě podařilo „rehabilitovat“ se za porážku v první čečenské válce 1994–1996 a vystupovat před ruskou veřejností jako vítěz, ovšem za cenu téměř úplné devastace Čečenska, značných ztrát jeho civilního obyvatelstva a také vlastních vojáků. Válka se stala hlavním faktorem Putina vítězství v prezidentských volbách a vedení armády (týká se to především náčelníka Generálního štábu Kvašnina) na tomto základě získalo v rámci vládnoucí mocenské skupiny významný vliv, jenž mu vytváří prostor pro výraznější prosazování jeho zájmů a zájmů armády jako celku. Válka v Čečensku dala také Putinovi možnost, aby prostřednictvím operace „Vichr – antiteror“ vyzkoušel v Rusku fungování jednotlivých prvků výjimečného stavu, během něhož má armáda důležitou roli. V souladu s novou vojenskou doktrínou se počítá i s účastí armády při likvidaci teroristických skupin a organizací, obnovení zákonnosti a pořádku a neutralizaci potenciálních konfliktů na území Ruska. Větší úkoly armády ve sféře vnitřní bezpečnosti by si mohly vyžádat i výstavbu nových, mimo jiné i speciálních jednotek a útvarů, které budou schopny takové úkoly efektivně plnit.

Celkově to může znamenat, že bude v rámci politického i vojenského vedení Ruska postupně akceptována možnost určitých změn v prioritách přípravy armády. Příprava na řešení vnitřních hrozeb se tak již nebude pokládat za druhořadý úkol ve srovnání s přípravou armády na odrazení vnější agrese. Do určité míry se dá předpokládat, že se tyto dvě dimenze přípravy mohou více prolínat a doplňovat. Svědčí o tom i závěry ruských vojenských expertů. Například se hovoří o nutnosti posilování sil všeobecného určení, což především znamená posilování a modernizaci pozemních vojsk. Válka v Čečensku totiž ukázala, že právě pozemní vojsko nebylo schopno v úvodní fázi operace plnit dané úkoly a do bojů bylo nutné zasadit jednotky námořní pěchoty. Daná situace je odrazem stavu, ve kterém se pozemní vojsko nachází – podle mínění expertů fakticky přestalo existovat jako samostatný druh vojska, neboť

jeho početní stav dosahuje méně než 25 procent z celkového početního stavu armády.¹²⁾

Zachrání armáda Rusko ?

Podpora armády se v dnešním Rusku považuje za prioritní národní zájem. Velmi silně zaznívají myšlenky, že společnost se musí více opírat o armádu, která může Rusku pomoci zachovat postavení velmoci a zároveň upevnit jeho jednotu. Pregnantně takovou pozici zformulovala ruská politoložka Irina Žinkinová, která napsala: „Jestliže pohlízneme na vojenskou moc jako na stálý faktor, který plní tradiční politickodiplomatické funkce suverénní velmoci... životaschopný vojenskoprůmyslový komplex a armáda zůstávají pro Moskvu i když ne jedinou, přesto však nepostradatelnou podmínkou integrity státu. Tedy tou esyrovou hlinou, ze které bude možné za přítomnosti talentu vytvořit velkou velmoc.“¹³⁾ Tato představa, či spíše přání, o armádě jako svého druhu „spasitele národa“ má v dnešním Rusku neopominutelnou politickou a společenskou podporu. Mnohem více se začalo hovořit o potřebě „morálněpolitické“ podpory armády ze strany veřejnosti, což ještě umocnila válka v Jugoslávii a druhá čečenská válka. Podpora armády se projevuje i v konkrétních činech, mj. v úsilí nového prezidenta o zlepšení ekonomické situace jejich příslušníků, především důstojnického sboru. Ekonomicky a morálně zdecimovaná armáda to nemohla nepřivítat. A dlužno dodat, že nejen armáda, což Putin zřejmě předpokládal. Specifickým ruským fenoménem je totiž psychologická pozice armády ve společnosti. Její problémy, potíže a neúspěchy se dotýkají velké části obyvatelstva. Proto tak pozitivně zapůsobila nejen veřejně deklarovaná podpora armády, ale i opatření zaměřená na zlepšení situace důstojníků v sociální oblasti, což se týká především postupného vyplácení zadržovaných výplat a plánovaného zvýšení jejich peněžních náležitostí. Otázkou je, zda se tento trend podaří Putinovi na pozadí hospodářských problémů Ruska udržet a zda se částečně nejednálo pouze o gesto, které mu mělo získat v armádě podporu před prezidentskými volbami.¹⁴⁾

Vycházíme-li z některých výše naznačených záměrů nového politického vedení Ruska ve vnitřní i zahraniční politice, je možné konstatovat, že za platformu stabilizace země bylo ve značné míře zvoleno uplatňování silových metod v politice, spolu s určitou militarizací ekonomiky, politiky a myšlení. Z krátkodobého hlediska to snad skutečně stabilizaci může přinést, ovšem z hlediska dlouhodobého, a to i na základě historických zkušeností Ruska, se tím problém překonání jeho relativní zaostalosti a zaostávání za světem zřejmě nevyřeší. Armáda sama sice může v podmínkách „dočasné“ stabilizace projít určitými změnami, jejich hloubka a šíře nicméně budou limitovány nedostatkem finančních zdrojů. Maximem snad může být odstranění jejích nej-

RUSKO NA POČÁTKU ÉRY PUTIN

výraznějších personálních, sociálních a materiálních problémů. Ve svém základě by však zůstala armádou starého typu – příliš velkou, špatně vycvičenou, pouze částečně bojeschopnou, nemobilní, vnitřně nejednotnou, s několika tisíci zastaralých jaderných hlavíc a s omezenou schopností bránit zemi proti vnějším i vnitřním hrozbám.

Hledání alternativy takovému „katastrofickému“ scénáři je v rukou současného politického vedení Ruska. Není možné úplně předvídat, k jakým závěrům dojde a jaké konkrétní kroky podnikne. V zásadě tu však nemá mnoho prostoru k manévrování – jedinou reálnou alternativou je provedení skutečné politické, hospodářské a vojenské reformy, i když by si to vyžádalo hodně politické vůle, úsilí, času a soustředění nemalých finančních a materiálních prostředků. Je otázkou, zda je takový postup možné v dohledné době očekávat.

¹⁾ Takto specifikoval vojenskou organizaci Ruska náčelník Generálního štábu ruské armády armádní generál A. Kvašnin ve svém článku Osnovnyje napravlenija reformirovanija vooruženych sil Rossijskoj federacii uveřejněném v periodiku Ministerstva obrany Ruské federace Vestnik voennoj informacii (č. 2/ 1998, s. 3).

²⁾ Tuto skutečnost potvrzuje přehled o schváleném a skutečném podílu vojenských výdajů na HDP v letech 1992–1998 (v procentech), který uveřejnil list Něžavisimoje voennoje obozrenije 5. 2. 1999:

Roky	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Výdaje schválené	5,50	5,15	5,64	3,94	3,30	3,83	3,266
Výdaje skutečné	5,56	4,56	3,91	3,55	2,82	2,71	2,88

³⁾ Rada obrany byla výnosem prezidenta Jelcina „O opatřeních pro zajištění vojenské výstavby Ruské federace“ z 26. listopadu 1996 pověřena rozpracováním koncepce vojenské výstavby do roku 2005 a návrhů ohledně uvedení do souladu složení, struktury a počtu státních orgánů a sil zabezpečujících bezpečnost státu. Rada obrany byla později zrušena.

⁴⁾ Tento závěr koresponduje s údaji analytického materiálu „Perspektivy Rossiji. Kritičeskije faktory i vozmožnyje napravlenija razvitiya do 2010 goda“ (Fěderal'nyj institut po issledovaniju stran Vostočnoj Jevropy, Köln, 1999, s. 26) ve kterém je hodnocen stav bojeschopnosti divizí a brigád Ruské armády takto: Podmíněně bojeschopné

	Plně bojeschopné	Podmíněně bojeschopné	Nebojeschopné	Útvary mobilizační hotovosti
Divize	3	13	18	24
Brigády	5	9	5	6

⁵⁾ Tuto tzv. „anonymní zprávu“ uveřejnil list Něžavisimoje voennoje obozrenije 5. 2. 1999 pod titulkem „Prognoz finansovo-ekonomičeskovo obespečeniya strojitel'stva vooruženych sil Rossijskoj federacii na period do 2010 goda“.

Za anonymní byla označena proto, že se nepodařilo identifikovat konkrétní autory, ač se v jejím prvním odstavci uvádí, že byla připravena v Generálním štábu. V kruzích ruských vojenských expertů byla vyslovena domněnka, že se jednalo o materiál připravený pro politické vedení země. Její publikování tak mohlo představovat „řízený“ informační únik.

⁶⁾ Je zajímavé, že ke stejnému číslu dospěl již v listopadu 1996 ředitel Ústavu USA a Kanady Ruské akademie věd S. Rogov, který na velitelském shromáždění hlavních funkcionářů armády v listopadu 1996 prohlásil, že je „nesporné, že geopolitická poloha Ruska neumožňuje omezit naši armádu počtem 300 nebo 400 tisíc příslušníků“.

⁷⁾ Vojennaja doktrina Rossijskoj federacii, projekt, Krasnaja zvezda, 9. 10. 1999, s. 3.

⁸⁾ Viz Perspektivy Rossiji. Kritičeskije faktory i vozmožnyje napravlenija razvitiya do 2010 goda, Fěderal'nyj institut po issledovaniju stran Vostočnoj Jevropy i meždunarodnyh problem, Köln, 1999, s. 38.

⁹⁾ Viz Putin, V., Rossija na rubeže tisjačiletij, <http://tvo.gov.ru/government/minister/article>, s. 5.

¹⁰⁾ Tento termín použil vrchní velitel raketrových vojsk strategického určení generálplukovník Jakovlev ve svém interview listu Něžavisimoje voennoje obozrenije, č. 49 / 1999.

¹¹⁾ Koncepcija nacionalnoj bezopasnosti Rossijskoj federacii, Něžavisimoje voennoje obozrenije, 14. 1. 2000, s. 7.

¹²⁾ Pro srovnání je zde možné uvést, že v armádách vyspělých západních zemí činí podíl pozemního vojska na celkovém početním stavu armády 40–48 %.

¹³⁾ Žinkina, I., Javlajetsja Rossija velikoj džeržavoj?, Něžavisimoje voennoje obozrenije, 5. 3. 1999, s. 4.

¹⁴⁾ O podpoře Putina uvnitř armády mohou do jisté míry vypovídat i výsledky voleb do Státní dumy v prosinci 1999, kdy jím podporované hnutí Jednota („Medvěď“) získalo v uzavřených volebních místech (tj. uvnitř vojenských posádek a útvarů) téměř 50 procent hlasů. Tabulka uvádí výsledky ostatních stran a porovnání s celkovými volebními výsledky

(Viz Korbut, A., Armija progolosovala za „partiju vlasti“, Něžavisimaja gazeta, 25. 12. 1999, s. 3)

Politická strana/Hnutí	Výsledky voleb v uzavřených volebních místech v armádě (v procentech)	Celkové výsledky voleb v Rusku (v procentech)
Jednota	48	23
Komunistická strana RF	18	24
Blok Žirinovského	14	6
Vlast – Celé Rusko	7	12
Jabloko	méně než 1	6
Svaz pravicových sil	méně než 1	9

Druhý nejmočnější muž Mezinárodního měnového fondu Stanley Fischer

během své návštěvy Moskvy ne-skrýval svůj optimismus. Všichni odpovědní činitelé, se kterými v ruské metropoli mluvil, mu údajně dávali jasně najevo, že chtějí jít cestou tržních reforem.

I když taková slova obvykle znějí poněkud oficiálně, zdá se, že tentokrát byl Stanley Fischer upřímný. Ostatně už ve svém proslulém prosincovém „manifestu“ Vladimir Putin – tehdy ještě v premiérském křesle – prohlásil, že je třeba udělat vše pro to, aby do Ruska zamířil zahraniční kapitál. Ve skutečnosti jde o kapitál dvojího druhu: přímé zahraniční investice, které pomohou modernizovat ruský průmysl, ale také peníze, díky nimž se uleví zadlužené ruské ekonomice a bude možné celkovou modernizaci financovat. Podmínkou jsou právě tržní reformy i dobré vztahy s Mezinárodním měnovým fondem (MMF).

Mezinárodní měnový fond a Světová banka loni úvěrování ruské ekonomiky pozastavily kvůli příliš pomalým reformám. Není tedy divu, že se činitelům MMF nyní v Moskvě dostalo nebyvalého privilegia. Mohli totiž nahlédnout přímo do ruské kuchyně a dozvědět se o přípravě dlouhodobého hospodářského programu ještě předtím, než ho Vladimir Putin zveřejnil. A Světová banka již dala najevo, že se Moskva peněz dočká.

Zatím musejí Rusové především splácet dluhy. Rusko mělo podle údajů za loňský rok zahraniční dluh ve výši téměř 90 procent hrubého domácího produktu, a i když se Moskvě podařilo získat úvěry od Londýnského klubu – údajně díky vyjednávacím schopnostem tehdejšího ministra financí Michaila Kasjanova – nadále složitě jednala o restrukturalizaci dluhu s věřiteli z Pařížského klubu.

Putin měl štěstí

Nikdo asi nepochybuje o tom, že Vladimir Putin přebírá ruské hospodářství v katastrofálnímu stavu. Přesto měl dosud nový ruský prezident hodně štěstí. Makroekonomické ukazatele se v době, kdy předsedal vládě, viditelně zlepšovaly. Hrubý domácí produkt loni vzrostl nejvíce od rozpadu Sovětského svazu – o 3,2 procenta. Rusko má výrazný přebytek obchodní bilance, průmyslová výroba roste a zdá se, že prvním příznakům oživení uvěřila i značná část ruských obyvatel, byť se jim nijak zvlášť dobře navede. Díky relativně vyššímu přílivu peněz mohl Putin lépe financovat čečenskou válku.

To vše má jeden háček: Putin a jeho ministři se o hospodářské oživení zasloužili jen minimálně. Ruským financím pomohly vysoké ceny ropy, které už nyní ovšem míří zase dolů, a vyšší zdanění ropného exportu. Obchodní přebytek se podařilo zvýšit i díky tomu, že dovoz ze zahraničí se po finančním krachu v srpnu 1998 prakticky zastavil. A Rusové se dočkali hospodářského růstu také proto, že banky ztratily možnost spekulovat se státními obligacemi a konečně zača-

Hospodářská reforma je výzvou pro Putina

JAN ŽIŽKA

podpora exportu, podpora nesurovinových odvětví (prostřednictvím úvěrů a daňových úlev), podpora malých a středních podniků, regulace monopolů, finanční kontrola, přijetí antidumpingového zákonodárství. Mož-

ly uvažovat o investicích do reálné ekonomiky. Úvěrů se po dlouhé době přece jen dočkali i malí a střední podnikatelé.

Vladimir Putin měl před volbami rozhodně větší štěstí než před deseti lety Michail Gorbačov. Jeho perestrojka podle některých názorů ekonomicky ztroskotala mimo jiné i proto, že Moskva tehdy nevydělala na ropě tolik, kolik bylo zapotřebí. Jenže pokud by do budoucna zůstalo jen u ropy, plynu a dalších surovin, mohl by Putin mluvit maximálně o Pyrrhově vítězství.

Jen ropa je málo

Přední teoretik Putinovy strategie a prezidentův bývalý soupeř z Petrohradu German Gref, který pracuje na dlouhodobé hospodářské koncepci, si přílišnou závislost Ruska na surovinách bezesporu uvědomuje. V Putinových prohlášeních, jež Gref připravoval, se objevují dostatečně výmluvná čísla. Energetika a metalurgie se podílejí na ruském hrubém domácím produktu patnácti procenty, na průmyslové výrobě padesáti procenty a na vývozu více než sedmdesáti procenty.

Putin ani Gref nepochybují o tom, že je třeba se daleko více zaměřit na informační technologie, elektroniku a telekomunikace. Je samozřejmě otázkou, jakým způsobem tato odvětví podpořit. Ruští experti se bezpochyby ještě budou přit o to, zda má jít o průmyslovou politiku socialistického typu, kdy se do určitých oblastí bezmyšlenkovitě pumpují peníze, nebo spíše o daňové úlevy či celní zvýhodnění dovozu špičkových technologií. Ať tak či onak, realisticky vzato se surovinová závislost bude odstraňovat jen pomalu. Nikdo nemůže počítat s tím, že se během příštích deseti let ceny ropy stanou pro Rusy nedůležité.

Království neefektivit

Ropný průmysl je sice jednou z mála ruských pých, ale i těžba této suroviny má daleko k efektivním postupům. Zastaralé technologie brání tomu, aby Rusové sami produkovali ropné výrobky s vyšší přidanou hodnotou. Těžba je navíc zatížena vysokými daněmi i sociálními náklady. Zástupci britských firem, kteří vytvořili konsorcium a chtějí se podílet na ruské modernizaci, dokonce tvrdí, že Rusko vlastně dotuje miliardami dolarů západní ekonomiky, protože jim dodává jen nezpracované suroviny. Logicky tedy vzniká otázka: Když Rusové nejsou schopni ani efektivně těžit a zpracovávat suroviny, budou schopni efektivně vyrábět?

Britové přicházejí s vlastním návrhem řešení. Ten sice není úplně altruistický, proto-

že také britští poradci by jistě rádi vydělali, ale nakonec může být zajímavější i pro Rusy. Stát a regionální vládcí by měli snížit daňové zatížení pro těžařské a energetické firmy. Tím by klesly ceny surovin a jejich místní odběratelé v ostatních odvětvích by více ušetřili na nákup modernějších technologií. Kvalitnější produkce by se následně lépe uplatnila v zahraničí a Rusko by více vydělalo na exportu.

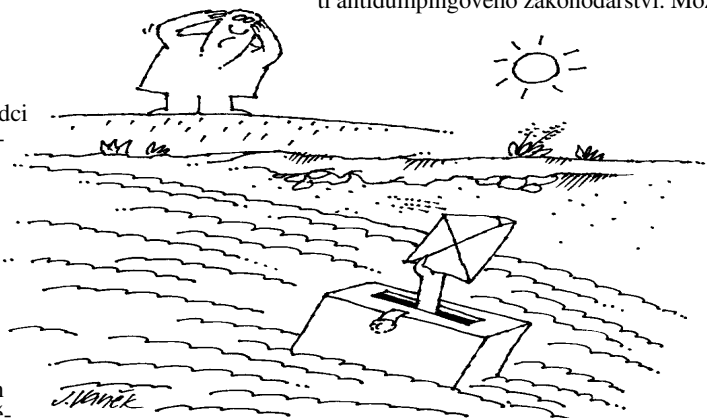
V každém případě jde o jedno z řešení, která jsou dosud v rozporu s přežívajícím uvažováním řady Rusů. Politici předací mnoha ruských regionů totiž chtějí vydělat okamžitě a jsou připraveni ždímat daně, jak to jen půjde. Pro Moskvu – tedy nejen pro prezidenta Putina, ale i pro poslance, kteří budou schvalovat nová daňová pravidla – z toho plyne následující: Je nutné nejen zabránit daňovým únikům, kterých je dnes sice méně než v minulosti, ale stále více než dost. Dalším cílem musí být postavit se proti tomu, aby si regionální předáci mohli diktovat sazby daní pouze v souladu s vlastními přáními a bez ohledu na skutečné potřeby jednotlivých ruských oblastí.

Erhard jako vzor?

Vladimir Putin dal několikrát jasně najevo, že jeho vzorem není anglosaská ekonomika. Rusové jsou podle něj zvyklí na to, že jim mnohé organizuje stát. Přesto ho paradoxně mnozí nazývají ekonomickým liberálem, což možná vychází z jeho opakovaných slov o věrnosti tržnímu hospodářství.

Vezmeme-li si koncepční materiály připravované Germanem Grefem a dalšími Putinovými poradci, zjistíme, že myšlenkový průsečík zdánlivě protichůdných prohlášení je poměrně blízký západním sociálnědemokratickým vizím. I když Putin odmítá jakékoli zahraniční vzory, dá se říci, že přinejmenším German Gref inspiroval našel rovněž u otce západoněmeckého poválečného zázraku Ludwiga Erharda, či dokonce i francouzského generála Charlese de Gaulla.

Pokud jde o konkrétní navrhovaná opatření, o leccems vypovídá krátký výběr z Putinova prosincového „manifestu“: povzbuzení (zřejmě státní) poptávky po špičkových technologiích, vytvoření garanční instituce pro

ná nejméně „tržně“ zní výraz „kontrola exportu“, který může připomínat starý systém státního monopolu na vývoz zboží. Ve skutečnosti se ovšem může také jednat pouze o řádné vybírání cel.

Tvrdá ruka státu

Jednou věcí je program, druhou reálná situace. Ze všeho nejdříve bude muset Putin zasáhnout proti zločinnosti, korupci a mafii. A může s čistým svědomím dodávat, že to vše je nutné i kvůli tomu, aby se v Rusku vytvořilo příznivější klima pro zahraniční investory. Ti jsou skutečně často znechuceni právní nejistotou i ruskými úředníky, které – i vzhledem k jejich nízkým platům – mnohdy příliš nezajímá nejlepší privatizační projekt, zato je může velmi zajímat, kolik dolarů zůstane v jejich vlastní kapse.

Podle ruských i zahraničních zdrojů je korupce všudypřítomná a nevyhýbá se ani daňovým a celním úřadům či soudům. V případě nápravy soudců, kteří by měli být na výkonné moci nezávislí, však nebude jednoduché najít demokratické způsoby.

Zatímco Putin zdůrazňuje, že mu jde o funkční mocenská struktura a vymahatelnost práva, kupříkladu vdova po akademiku Sacharovovi Jelena Bonnerová se obává, že nový prezident zavede jakousi mírnější formu stalinismu. Týdeník Business Week v této souvislosti upozorňuje na Putinovu minulost v KGB a také jeho pozitivní výroky na adresu agentů této tajné služby.

I když se tento scénář zdá být zatím přehnaný, faktem je, že ruský vývoj se těžko předvídá. Je otázkou, co by Putin podnikl, kdyby mu nevyšly jeho reformní plány.

Nesystémové návrhy

orgány při řešení jednotlivých potíží uchýlí k nesystémovým krokům. Velkým problémem je například odliv kapitálu prostřednictvím celních úniků či fingovaných firem v oblasti služeb. Zatímco zástupci fe-

derálního kontrolního orgánu navrhuje povinné oceňování ceny a kvality vyvážení zboží, centrální banka prosazovala udělování licencí pro export – třeba firmám s určitým minimálním objemem vývozu. Podobné kroky by měly spíše administrativní než tržní charakter a jako takové je odmítl i Michail Kasjanov, který poukázal na skutečnost, že udělování licencí by znevýhodnilo malé a střední podniky.

„Tvrdá administrativní opatření v rámci boje s vývozem kapitálu by měla kontraproduktivní výsledky, jen by omezila zahraniční obchod,“ uvedl v internetovém magazínu „polit.ru“ ekonom Jevgenij Jasin. V rozporu s tím je ovšem již starší rozhodnutí centrální banky, na jehož základě musí exportéři převést 75 procent svých tržeb zpět na ruble.

Určité obavy může vyvolávat Putinův předvolební výrok, podle něhož prezident zamezí dovozu spotřebního zboží. Je sice pravda, že Rusko daleko více potřebuje import technologií a že samoobsluhy plně potrvají ze Západu před srpnovou krizí byly trnem v oku většině Rusů, která si je nemohla dovolit, ale Putinovo prohlášení jako by naznačovalo, že je možné vládnout pomocí zákazů a příkazů. Není přitom jasné, kam až hodlá prezident jít. Zatím se v Rusku projevuje tendence ke zvyšování cel a zavádění stále komplikovanějších celních prohlášení.

Oligarchové v ohrožení

Jedním z prvních průběhových kamenů pro Putina bude, jak se dokáže vypořádat s „oligarchy“ – mocnými podnikateli, kteří mají či jsou schopni si zakoupit velký vliv na úřadech a sami zasahují do politiky. Mnozí z nich měli velké slovo na kremelském dvoře Borise Jelcina.

Na první pohled by se mohlo zdát, že oligarchové by měli být hlavními tahouny ruského kapitalismu. I když je sporné, zda se ke svému majetku dostali poctivou cestou, mohli by argumentovat tím, že i v Americe se kdysi velcí podnikatelé rodili všelijak. Jejich děti už ostatně mohou představovat vzdělanou třídu ruské buržoazie.

Ve skutečnosti však oligarchové představují velkou hrozbu. Nezřídka stojí v čele monopolních podniků a brání se konkurenci. Nelze vyloučit, že budou usilovat o zastavení zahraničních investorů ještě před ruskými hranicemi. Nic dobrého od nich nemohou očekávat ani malí a střední podnikatelé, do nichž nyní vkládá velké naděje i prezident. V politice budou oligarchové prosazovat jen své vlastní zájmy.

Ale možná největší škody mohou oligarchové napáchat v morální oblasti. Už dnes příliš mnoho Rusů nevěří, že poctivě podnikání vůbec existuje. „Každý se dá koupit, každý má svou cenu,“ tvrdí podle citace listu The Economist Boris Berezovskij, podnikatel, mediální magnát, šéf naftařské společnosti a bývalý vysoký představitel Společenství nezávislých států. Amerického finančníka maďarského původu George Sorse obviňuje z toho, že si plete byznys s filantropií. Právě Berezovskij je typickým příkladem muže, kterému se v Rusku říká oligarcha.

Zatím se zdá, že zájmy Putina a Berezovského jsou zcela odlišné.

Rusko–Bělorusko: Velmi rozpačitá integrace

ONDŘEJ SOUKUP

Když před rokem na stránkách Mezinárodní politiky Peter Stupavský hodnotil situaci lukašenkovského Běloruska, nešetřil pesimismem. Dlužno podotknout, že pokud se situace změnila, tak jen k horšímu

Běloruský hospodářský kolaps

Hospodářství se nepřestalo hroutit a výsledky jsou velmi výmluvné. Export, který je režimem vydáván za hlavní naději běloruské ekonomiky, klesl o skoro 20 procent. Zemědělství se propadlo o 8,6 procenta a sklizeň byla katastrofální. Namísto plánovaných 6,5 milionu tun byla sklizena méně než polovina – 3,6 milionu tun. Inflace dosáhla 351,2 procenta, což o sedm procent překonalo rekord roku 1995. Ani v nynějším roce se nedaří nepříznivý trend zvrátit, protože v lednu dosáhla inflace 14 procent, což je o tři procenta více než v loňském lednu. Pokračoval také pokles životní úrovně Bělorusů. Ceny mléka a brambor vzrostly v uplynulém roce pětkrát, zeleniny a masa čtyři a půlkrát a chléb zdražil na čtyřnásobek. Podle Federace běloruských odborů 48 procent domácností žije pod oficiální hranicí chudoby. A to jsou údaje z oficiálních statistik, které jsou plné paradoxů. Nehledě na pokles exportu o pětinu, průmyslová výroba vzrostla o téměř deset procent. Zbytek byl patrně spotřebován v samotném Bělorusku. Nabízí se otázka, jak je to možné, když reálný výdělek – opět podle oficiálních statistik – neustále klesá. Jediné vysvětlení může být, že podniky prostě vyrábějí neprodejné zboží do zásoby. Tuto variantu by podporovaly i údaje o vnitřním dluhu podniků. Tak běloruské závody dlužily státnímu rozpočtu 9,2 trilionu běloruských rublů, což je více než 10 procent celkového objemu rozpočtu. Pokud jde o přímé zahraniční investice, jejich objem je mizivý. Stačí říct, že podle údajů běloruského Ministerstva statistiky země získala v letech 1991–1997 (sic!) zhruba 180 milionů dolarů. Svého času zhruba tolik přicházelo do České republiky za dva až tři měsíce. Tyto výsledky stály v únoru tohoto roku křeslo premiéra Sergeje Linga. Bylo by ovšem naivní vinit z neutěšené situace tohoto nenápadného, loajálního muže. Zásadní rozhodnutí dělá v Bělorusku jen prezident Aleksandr Lukašenko. Pro samotného Sergeje Linga je vyhazováním spíše vysvobozením. Podle znalců minského politického života se pokoušel přinejmenším šestkrát rezignovat sám. Z politických důvodů byl jeho odchod pro Lukašenka výhodný až nyní.

Výčet těchto smutných statistických údajů není samoučelný. Právě s touto zemí, která se zmítá v hospodářských problémech, se snaží integrovat Ruská federace. A právě v minulém roce se v této oblasti udály velké změny.

Integrace na postupu

Po celé řadě integračních dokumentů, podepsaných v letech 1995–1997, přišel skutečný průlom. Dne 8. prosince loňského roku byla v Kremlu slavnostně podepsána smlouva o vytvoření Svazu Ruska a Běloruska. Společně s touto smlouvou bylo podepsáno memorandum o postupných krocích její realizace, svého druhu jízdní řád integrace. To je novum. Dosud měly podepsané dokumenty deklaratorní charakter bez jasných termínů uvedení do praxe. Nyní bylo jasně řečeno, že k roku 2002 bude sjednoceno občanské právo a obchodní zákoník. V roce 2005 má být zavedena jednotná měna s jediným emisním centrem. Sblížení, pokud ne unifikace, daňových zákonů bylo stanoveno dokonce na letošní rok a jednotný daňový kodex musí být uveden v platnost v roce 2002.

Nezapomnělo se ani na svazový rozpočet. Tam je, pravda, memorandum o něco mlhavější. První dva roky bude tvořen fixními částkami z rozpočtů jednotlivých států, k roku 2004 má být zajištěn „přechod k jednotným rámcovým podmínkám hospodářského rozvoje a přijetí normativních právních aktů v oblasti rozpočtové politiky“. Termíny naopak chybějí u zahájení činnosti politických orgánů – Nejvyšší státní rady, Rady ministrů, parlamentu a soudu. Jistě, stále zbývá více otázek než odpovědí, avšak na poli integrace došlo ke kvalitativnímu posunu. Proč právě loni?

Nejjednodušší odpovědí je, že se v Rusku konaly volby. Podle průzkumů veřejného mínění podporuje spojení s Běloruskem 60 procent Rusů, zatímco vyhraněných protivníků je jen zhruba 10 procent. Kvůli tomuto širokému konsenzu prakticky žádná politická strana, s částečnou výjimkou liberálního Jabluka, nevystupuje proti samotné myšlence Svazu. Možnost získat snadné body halasnou podporou slovanského bratrství si ve volebním roce nechal ujít jen málokdo. Pokud už si některý z moskevských

politiků dovolil vyjádřit svůj nedostatek nadšení, kladl důraz na nějakou partikulární otázku. Používaly se dva hlavní argumenty, které mimochodem ukazují, nakolik je otázka urychlení integrace otázkou politickou. Levicovní politici se obávali, že vytvoření nového státního útvaru umožní Borisu Jelcinovi znovu kandidovat na funkci prezidenta, protože prohlásil, že se na tento stát nevztahuje omezení dvou funkčních období. Některé zprávy z ruského tisku, které se objevily koncem loňského roku, hovořily o tom, že v Kremlu o této možnosti přemýšleli, ale nakonec ji zavrhl. Jednak bylo jasné, že Jelcinovo zdraví by další čtyři roky ve funkci hlavy státu nemuselo unést. A za druhé, při této variantě by mohl na toto místo kandidovat i Aleksandr Lukašenko. To zase byl argument, na který slyšeli liberální ruští politici. V jakžtakž svobodných volbách by totiž měl značné šance na úspěch. Demagogie, se kterou slavil úspěch v Bělorusku, totiž funguje stejně dobře i v Ruské federaci. Ostatně, nemuselo být hned tak zle. Spekulovalo se, že by Lukašenko mohl být viceprezidentem nového Svazu. Jelcin by tak mohl být ještě čtyři roky prezidentem, ale Lukašenko by dosáhl svého cíle: dostat se na ruskou politickou scénu. Ve svém věku si může dovolit počkat. Ovšem takový vývoj nebyl v zájmu nikoho z ruských politiků, komunisty nevyjímaje.

Nicméně předvolební faktor nebyl jediný, který podporoval myšlenku vzniku Svazu suverénních republik (oficiální název společného státu). Hysterie, která zachvátila ruskou i běloruskou společnost po začátku bombardování Jugoslávie, přirozeně podpořila tyto tendence. Určitou odpověď Severoatlantické aliance bylo vojenské cvičení Západ-99, kterého se zúčastnily společně ruské a běloruské jednotky. Cvičení simulovalo obranu proti napadení Běloruska a Kaliningradské enklávy způsobem, jenž byl prakticky identický s bombardováním Jugoslávie.

Aleksandr Lukašenko překonával v rétorických cvičeních všechny ruské politiky. Obratně nadhodil argument, který přijala za svůj i část moskevské elity, že to je stejné, jako kdyby NATO bombardovalo Bělorusko kvůli porušování lidských práv. Nestavěl se však jen do role možné oběti. Iniciativně nabídl, aby se na běloruské území vrátily jaderné zbraně. Fakt, že to platná ústava zakazuje, jej zjevně nezajímalo. Osobně navštívil Bělehrad, a běloruský režim zcela vážně podporoval absurdní myšlenku o přistoupení Jugoslávie k rusko-běloruskému Svazu. Je mimochodem zajímavé, jak se Lukašenko aktivizuje vždy, když se Rusko dostane do konfrontace se Západem. Na Istanbulském summitu OBSE byl jediný, kdo otevřeně podpořil ruskou pozici ohledně Čečenska. Když vrcholila krize okolo pozastavení hlasovacích práv ruské delegace v Parlamentním shromáždění Rady Evropy, halasně oznámil vytvoření vojenského uskupení o síle 300 tisíc mužů na hranici s Polskem, jehož jádro budou tvořit běloruské jednotky. Není ovšem jasné, jak toho chce dosáhnout,

když běloruská armáda disponuje jen 80 tisíci vojáky. Ledaže by mobilizoval všech 200 tisíc policistů. Tento poměr vojáků k strážcům veřejného pořádku mimochodem asi nejlépe ukazuje, koho Lukašenko považuje za největšího nepřítele, zda potenciální zahraniční agresory nebo vlastní občany.

Vojenskostrategický a geopolitický faktor je ovšem jedním z hlavních argumentů zastánců Svazu. Sergej Karaganov, předseda vlivné Rady pro vnější a obranu politiku, soudí, že „spojení s Běloruskem odpovídá hlubinným strategickým zájmům Ruska, i když může být relativně drahé. Opak bude však dražší.“ Stejně argumentuje i jeden z vůdců Svazu pravicových sil Boris Němcov: „V devadesátém sedmém jsme si spočítali, že pokud by běloruští důchodci, doktoři, učitelé a tak dále měli dostávat stejně peněz jako stejné kategorie obyvatel v Rusku, bude to stát sto milionů dolarů měsíčně. Ale my získáme přímý kontakt se Západem ve vojenském a geopolitickém smyslu.“ Jsou to silné argumenty, protože na území Běloruska jsou ještě z dob Sovětského svazu umístěny mnohé vojenské objekty, které zabezpečují obranu evropské části Ruska. Z geopolitického hlediska je to klín vražený do jakéhosi novodobého sanitárního kordónu, tvořeného pobaltskými státy a Ukrajinou. Ruští politici také nepřestávají doufat, že se podaří oživit Společenství nezávislých států. Odborník na geopolitiku Sergej Kazennov tvrdí, že „fantom, obraz takového státu potřebujeme přinejmenším proto, aby se otočil vektor procesů ve státech SNS z odstředivých na dostředivé.“

Ekonomika hovoří proti

Horší je to s ekonomickými argumenty. Možnost vybudování plynovodu Jamal – západní Evropa přes území Běloruska je spíše strategického charakteru. Jeho stavba by totiž pomohla vyvíjet tlak na Ukrajinu, která neoprávněně odebírá velká množství

plynu z tranzitních plynovodů pro svou potřebu. Jistě, umožní ušetřit cca 500 miliard dolarů ročně, avšak tato transportní magistrála by byla vybudována tak jako tak, bez ohledu na stupeň integrace. Pak už zbývá prakticky jen zamezení celních a daňových úniků. Je to skutečně vážný problém. Množství automobilů, které se do Ruska dostávají od jeho západního souseda je velké. Běloruské clo je totiž třikrát nižší. Rozdíl v celních tarifech je několik tisíc. Jak řekl letos v dubnu ruský vicepremiér Michail Kasjanov, neslučitelných je asi 30 procent tarifů a daní. Přes všechny deklarace a smlouvy z posledních pěti let jejich počet neklesá. Je to totiž pro mnoho lidí vynikající obchod. Před dvěma lety vypukl skandál, když byly odhaleny celní machinace firmy, kterou bezprostředně ovládal šéf Lukašenkovy administrativy. Přes území Běloruska proudí značné množství zboží, které proclívají pouze, pochází-li z třetích zemí. Nikdo ovšem nemůže garantovat, že například polské nebo německé zboží není deklarováno jako běloruské. V takové situaci ruský rozpočet přichází o miliardy dolarů, jež zůstávají v rozpočtu běloruském. Že to není hypotetická situace, nýbrž realita, svědčí bezprecedentní rozhodnutí ruského Státního celního výboru o kontrolování a deklarování všeho nákladu, který se dostává do Ruska. Tedy přesný opak integračních procesů. Celníci se brání, že jednotný celní prostor má vzniknout až za dva roky a není důvod, proč má do té doby ruský rozpočet přicházet o značné částky peněz. To jsou ovšem konkrétní problémy, které se dají vyřešit i v rámci dosavadních integračních dokumentů. Proč je k tomu ale potřeba vytvářet nový státní útvar?

Tím spíše, že ruská vláda má dostatečné páky k tomu, aby dosáhla harmonizace svého a běloruského práva. Bělorusko je totiž na svém větším sousedovi hospodářsky zcela závislé. Markantní je to v případě exportu zemního plynu. Ostatní státy SNS platí Gazpromu padesát dolarů za kubický metr,

RUSKO NA POČÁTKU ÉRY PUTIN

což je stejně dvakrát méně než jsou světové ceny. Díky vytváření svazu s Ruskem ho Bělorusko kupuje zhruba za 31 až 32 dolarů. Ruský rozpočet tak ročně podporuje integraci více 300 milionů dolarů, které tvoří rozdíl v ceně. I tak není Bělorusko za tyto dodávky schopno zaplatit. Dluh vůči Gazpromu neustále roste. Jestliže v lednu tohoto roku byl ve výši 200 milionů dolarů, v dubnu to již bylo 250 milionů dolarů. Za průběžné dodávky tak Bělorusko platí jen 60 procent. Ani těch šedesát procent není v peněžní formě. Devadesát procent splátek představuje barter. Minsk platí potravinami, spotřební elektronikou, stavebními materiály, nákladními vozy, traktory a dalším zbožím. V loňském roce mezivládní dohoda předpokládala dodávky v této formě v celkové ceně 200 milionů dolarů. Realizovat se podařilo pouze polovinu. Díky voluntaristické měnové politice Lukašenkova režimu mají běloruské výrobky nízkou konkurenceschopnost. Kursový rozdíl je zkrátka příliš vysoký a ani loňské částečné uvolnění kursu vůči dolaru zatím nepřineslo rozhodující zlom. Právě ve vztazích s Gazpromem nastávají minské vládě těžké časy. Ruský plynárenský gigant pohrozil, že sníží Bělorusku dodávky o dvacet procent. Kvůli pádu světových cen ropy je totiž Gazprom pod silným tlakem vlády, která od něj požaduje aby od května tohoto roku platil daně v plném rozsahu. To zmenšuje pravděpodobnost dlouhodobého tolerování běloruského neplátců. Podobná situace je i s dodávkami ropy a elektřiny. Dluh za elektřinu vyrostl během prvního čtvrtletí o deset milionů dolarů na dubnových 50 milionů dolarů.

Přítom existuje zájem o běloruské zboží, zejména v regionech. Například gubernátor Orenburské oblasti Vladimir Jelagin si spolupráci pochvaluje. Výměnou za dodávky elektřiny do Běloruska dostal region traktory a náhradní díly k zemědělské technice. Ovšem i on si stěžoval na kurdřily v daňových zákonech a měnových kursech. Potenciál by tu rozhodně byl. Politikové na obou stranách se ovšem podstatně více zajímají o dělbu pravomocí a křesel než o překážky vzájemnému obchodu.

S Putinem to Lukašenko nemá lehké

Avšak poslední vývoj ukazuje, že se možná něco hýbe. Rozhodující význam měla generační obměna v Kremlu. Aleksandr Lukašenko nyní nejedná s nemocným a sentimentálním Borisem Jelcinem, ale s chladným pragmatikem Vladimírem Putinem. Když se v Putinově okolí začal častěji objevovat Anatolij Čubajs, hlava Jednotného energetického systému a tvůrce Svazu pravicových sil, a ukázalo se, že ruská hospodářská politika bude ovlivňována liberálními reformátory, pochopil Aleksandr Lukašenko, že jeho dosavadní politika si bude žádat zásadní obměnu. Už od minulého roku je nejspornějším bodem Smlouvy o vytvoření Svazu suverénních republik bod o jednotné měně a jednotném emisním centru. Bělorusko poté, co Lukašenko zjistil, že se mu nepodaří probojovat na ruskou poli-

tickou scénu, změnilo svůj postoj k formě budoucího soustátí. Dokud byla naděje na uchopení vlády v takovém státu, Lukašenkovi zcela vyhovovala formule jeden prezident, jeden stát, jedna měna. Dnes se snaží uchovat si pro sebe v Bělorusku maximální moc. Proto požaduje dvě emisní centra, jedno v Moskvě a jedno v Minsku. Ruská strana s tím však při pohledu na stav běloruské ekonomiky kategoricky nesouhlasí. Na jednání expertů Mezibankovní měnové rady, pověřené zavedením jednotné měny, ruská strana trvala na tom, že jediným emisním centrem zůstane moskevská Ústřední banka. V takovém případě by se minská banka stala jen oblastní filiálkou.

Rusko se rozhodlo prosadit svůj model centralizované integrace. Většina politiků souhlasí s tím, že jde prakticky o pohlcení Běloruska, o vstup na úrovni jednoho z regionů Ruské federace. Je to jednodušší i z ruských vnitropolitických příčin. Prezidenti mocných národních republik, jako je Tatarstán a Baškortostán, již pohrozili, že pro sebe budou požadovat stejný statut jako Bělorusko. I nadšený zastánce integrace, šéfredaktor listu Nězavisimaja gazeta, s tím prakticky souhlasí a navrhl pro budoucí stát symptomatické jméno – Ruský svaz. Vše nasvědčuje tomu, že je to i oficiální kurs nové Putinovy administrativy. Týden po neúspěšném jednání expertů o jednotném emisním centru utrpěli běloruští vládní činitelé šok. Místopředsedkyně ruské Ústřední banky Taťjana Paramonovová předložila nový projekt dohody, který předpokládá, že v Bělorusku proběhnou rychlé a radikální reformy. Konkrétně: zmenšení státního deficitu prostřednictvím seškrtání státních programů financování ekonomiky a navýšení státních rezerv pomocí zvýšení kontroly nad plněním rozpočtu. Poté ukončení přímého úvěrování státního rozpočtu. Od 1. října by měla být zavedena konvertibilita běloruského rublu a od 1. ledna 2001 ukončena administrativní regulace cen a zahájena dotační podpora sociálně slabšího obyvatelstva. Navrhováno je také moratorium na vnější půjčky. Moskevská vyjednávačka označila tento projekt za variantu šokové terapie pro Bělorusko. Poslední výraz musel Aleksandra Lukašenka obzvláště zabolet. Termín šoková terapie často používá ve svých veřejných vystoupeních jako synonymum pro rozkrádání, klamání obyvatelstva a poklonkování před Západem.

Další kolo jednání proběhne koncem dubna, takže běloruští činitelé mají o čem přemýšlet. Jednání budou jistě velmi dlouhá a složitá a nelze vyloučit leccáká překvapení. Ostatně, jak říká první náměstek svazového Parlamentního shromáždění Bělorus Anatolij Malofejev: „Náš Svaz je z právního hlediska novátorský jev. Spolu řešíme úkoly, jaké v dnešní době neřešila ani jedna země světa. Vybudovat nový státní útvar, při zachování dosavadních národních států je velmi složitý úkol.“ S tím nelze než souhlasit. ○

Francie patří mezi západoevropskými zeměmi k těm, které nejvíce zdůrazňují dlouhou tradici spojenectví a dobrých vztahů s Ruskem. Jako příklad za všechny můžeme uvést generála de Bressy, který připomíná častá spojenectví v průběhu 18. a 19. století, léta 1914–1918, kdy „nebýt Moltkeho rozhodnutí přesunout šest armádních sborů ze západní fronty na východní, tak bychom bývali prohráli válku. Nic z toho nesmí být zapomenuto“.)

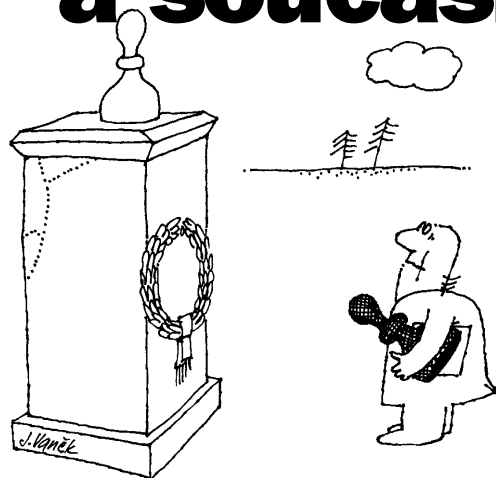
Do nových souvislostí se vztahy mezi Francií a Ruskem dostaly po skončení studené války. Staly se také jedním z významných témat Bílé knihy o obraně vydané v r. 1994. Ta v návaznosti na zánik Varšavské smlouvy a rozpad SSSR varovala před oživením „dědičného komplexu obklíčení Ruska“ a před případným obnovením dělicí čáry v Evropě, posunuté mnohem blíže k Moskvě, než tomu bylo v době bipolární konfrontace. Za možnost, jak takovému nepříznivému vývoji předejít, označila plné zapojení Ruska do vytvářející se nové architektury evropské bezpečnosti. Bílá kniha se přitom vůbec nevyjádřila ve prospěch rozšiřování NATO, ale položila velký důraz na rozšíření Evropské unie jako hlavního nástroje k expanzi stability a prosperity. Zdůraznila nezastupitelnost OSN, a zejména pak Rady bezpečnosti, a podtrhla také význam KBSE jako „jedinečného rámce rovnocenného dialogu mezi všemi evropskými státy“. Tyto myšlenky Bílé knihy vytvořily příznivé předpoklady pro další zlepšování francouzsko-ruských vztahů.

Počínaje polovinou 90. let se jedním z nejvýznamnějších námětů francouzských názorů na Rusko a jeho úlohu v nové architektuře evropské bezpečnosti stal proces rozšiřování NATO. Nejvyšší političtí činitelé, a to jak na pravici, tak i na levici, zastávali stanovisko, že NATO by mělo nejprve dokončit proces vlastní transformace, a teprve potom by se mělo rozšiřovat. Často byl vyjadřován názor, že Polsko, Maďarsko a Česká republika nebyly nikdy v minulosti tak málo vojensky ohroženy jako po skončení studené války, a že tedy „samotné rozšiřování NATO neodpovídá žádným bezpečnostním cílům“3), nebo že „rozšiřování spočívá na nedorozumění“4).

Velké pochopení pro ruské znepokojení vyjádřil Paul - Marie de la Gorce, významný francouzský expert na bezpečnostní politiku. Ve svém článku nazvaném „NATO před branami Ruska“ vyjádřil znepokojení nad tím, že v americké politice sílí snahy využít rozšiřování NATO ke zvětšení zóny vlivu a k tomu, aby se zabránilo znovuoživení velké mocnosti na východě Evropy. Varoval, že takový přístup by mohl vést k dalšímu zvýraznění nadvlády USA v NATO a zároveň s tím i k „zesílení nedů-

Francie a současné Rusko

JAN EICHLER

věry Ruska a jeho podezření, že jde o pouhé posunutí demarkační linie z dob studené války na východ, .5).

Mnozí francouzští odborníci upozorňovali na to, že na oficiální úrovni se stále hovoří o smluvně zakotveném partnerství mezi NATO a Ruskem, ale Spojené státy zároveň s tím využívaly oslabení Ruska ve svých prospěch. Denise Artaud upozornila na oblast Černého moře. Např. námořní cvičení organizované Spojenými státy v r. 1996 v rámci Partnerství pro mír vyvolalo v Rusku velké znepokojení, že USA chtějí přeměnit Černé moře na nástupiště své námořní flotily. Destabilizující dopad by podle francouzských odborníků mohl mít i tzv. kontrakt století, který by Spojeným státům otevřel přístup k ropným zdrojům v Ázerbájdžánu. Do té doby se zdejší ropa rozváděla přes ruské území, americká vláda však prosazovala, aby ropovod vedl do Turecka. Takový postup však Rusko považuje za další zásah proti svým strategickým zájmům.6.)

Velmi silný vliv na další vývoj vztahů mezi Francií a Ruskem mají důsledky rozpadu Jugoslávie a zejména pak zásahu NATO proti Jugoslávii v březnu až červnu 1999. Francie má na své straně některé relativní diplomatické výhody ve srovnání např. se Spojenými státy. V její prospěch hovoří to, že nepodporovala rozšíření NATO o tři bývalé státy Varšavské smlouvy, že se po celé období po skončení studené války vyjadřovala ve prospěch OBSE a pro zachování nezastupitelné role RB OSN a odmítala akce mimo území NATO, jež by neměly její mandát. Hodnota těchto výhod však výrazně zeslábla ve zlomové chvíli, v níž se francouzská vláda i prezident republiky zařadili po bok USA, aby se jejich země nakonec stala druhým největším příspěvatelem v akci Spojenecká síla. A tak i Francie bude muset respektovat skutečnost, že se Rusko díky jaderným zbraním

a stálému členství v RB OSN nemusí obávat vojenského zásahu „mezinárodního společenství“ na svém vlastním území. Také francouzskou účast na akci Spojenecká síla může Rusko označovat za inspiraci donucovací diplomacie pod rouškou humanitární intervence. Jediný, a přitom zásadní rozdíl je v tom, že „Rusko, naneštěstí pro Čečence, nevlastní přesně navážené zbraně“7).

Pokud jde o současný stav a nejbližší budoucnost, francouzští odborníci upozorňují na vážný rozvrat ruské ekonomiky, způsobený dvěma hlavními příčinami. Tou první je krize výroby – Rusko spotřebovává více, než vyrábí. Podle některých údajů musí celá federace dovážet padesát procent všeho spotřebního zboží, Moskva dokonce 70 procent. Těžký průmysl, zejména hutnictví, strojírenství, letecký průmysl, těžba a zpracování ropy a plynu nadále dodává výrobky, které nikdo nechce, při nákladech výrazně převyšujících prodejní ceny a za vysokých energetických a lidských nákladů. Druhá příčina vyplývá ze skličujících důsledků desetiletí ohromné korupce, rozkrádání mezinárodní pomoci a výprodeje národních zdrojů. Neúspěch hospodářské reformy v Rusku je považován za jeden z krizových faktorů globálního rozměru. Přesto, že jde o velmi dramatický problém, neočekává se, že by jej Rusko muselo řešit návratem k totalitnímu režimu. Spíše se předpokládá uplatňování praktik autoritativního zřízení nezbytných pro obnovu ruského národního hospodářství8).

Nového ruského prezidenta Putina považuje většina francouzských odborníků za spolehlivějšího a předvídatelnějšího partnera, než jakým byl jeho předchůdce Jelcina. Za nepřekonatelný problém nepovažují ani to, že v minulosti byl členem KSSS a pracovníkem KGB. Z jeho dosavadní kariéry a z toho, že do Moskvy povolal své někdejší spolupracovníky z Petrohradu, naopak vyvozují, že jej formovala spíše k pragmatismu a že jej zbavila ideologických předpojatostí. Žádné velké vzrušení nevyloučila ani některá okázalá Putina gesta – let v nové stíhačce, noc strávená mezi námořníky na ponorce atd. Převládá názor, že „význam přikládáný bezpečnostním orgánům a vojákům připomíná staré časy“, ale že „Putin ani jeho spolupracovníci určitě nechtějí návrat sovětského režimu“9).

Za současné situace je podle francouzských hodnocení návrat k administrativní a centrálně plánované ekonomice nemožný, to však nikterak nesnižuje naléhavost a nesmírnou tíži hlavního dlouhodobého Putina úkolu, kterým je útok na oligarchii, jež se vytvořila právě na základě korupce a kriminálních praktik. Obnova rozvrácené

ruské ekonomiky podle francouzských analýz vyžaduje zásadní hospodářské reformy ve prospěch rozvoje středních a malých podniků, a zejména pak otevřenost a průhlednost ve využívání zahraniční pomoci. To by sice ještě nebyla demokracie ve smyslu západních standardů, nicméně by to již znamenalo opak dosavadní svévole hospodářské a politické oligarchie. To vše pak jsou důvody, proč je podle francouzských názorů třeba v Rusku upřednostňovat změny a reformy před stabilitou.

Za nezbytnou podmínku úspěchu transformace Ruska je považováno jeho začlenění do stávajících mezinárodních struktur, zejména pak cestou rozšíření a prohloubení spolupráce s Evropskou unií. Tento přístup vyúsťuje v názor, že „Rusko již není pro zbytek Evropy hrozbou, ale mohlo by se jí během jedné generace znovu stát, kdyby Evropská unie nedokázala nelézt nové podoby a možnosti uplatňování spojení způsobené nové situací“10).

V roce 2000 se do vztahu mezi Francií a Ruskem nepříznivě promítají důsledky francouzského podílu na akci Spojenecká síla a ruské bombardování Čečenska. Na druhou stranu však nadále přetrvávají shodné přístupy k budování nové architektury evropské bezpečnosti a k místu a úloze, jež by v jejím rámci měla zaujímat Evropská unie či OBSE. Pokud by akce Spojenecká síla zůstala výjimkou a Francie by se napříště skutečně řídila vyhlášenou zásadou, že „nepřistoupí na to, aby si jakákoliv organizace regionální obrany присvojovala úlohu světového četníka, kterou Charta OSN svěříla Radě bezpečnosti“11), pak by ve vztazích mezi Francií a Ruskem mohly dlouhodobě převažovat prvky shody a spolupráce.

1) de Bressy B.: Défense européenne: et la Russie? In.: Défense nationale 1/1999, s. 24.

2) Blíže viz: Un cadre se sécurité élargi incluant la Russie. In: Livre Blanc sur la Défense, Paris 1994.

3) Boniface, P.: Un triomphe américain en trompe – 1@ oeil. In: Le Monde, 10. 7. 1997.

4) Vernet, D.: OTAN, 1@ alliance de paradoxes. In: Le Monde, 13– 14. 7. 1997, s. 1.

5) de la Gorce, P.-M.: Les choix des Etats - Unis sur le vieux continent. L@ OTAN aux portes de la Russie. In: Le Monde Diplomatique, Juillet 1997, s. 10– 11.

6) Artaud, D.: Les Etats – Unis et l@ Europe: une nouvelle architecture de sécurité? In: Défense Nationale, č. 1/1999, s. 21.

7) McGwire, M.: Why did we bomb Belgrade? In: International Affairs 76, 1 (2000), s. 21.

8) Laulan, Y.-M.: Trois ou quatre crises qui peuvent changer le monde. In: Défense nationale 1/ 1999, s. 36.

9) Poutine, pour quoi faire? In: Le Monde, 29. 3. 2000, s. 15.

10) de Bressy, cit. dílo, s. 31.

11) Chirac, J.: La France dans un monde multipolaire. In: Politique étrangère, 4/99, s. 807.

Rusko je také v Asii

JINDŘICH KOVÁŘ

Konstatování, že Rusko (i dříve SSSR) je nejen evropským, ale též asijským státem, není žádným objevem.

Rusko se posunulo na východ

Letmý pohled na mapu může vzbudit dojem, že posun je velký, a to na úkor Asie. Skutečnost však je jiná: přestože Ruská federace (RF) je menší než bývalý Sovětský svaz a má méně obyvatel, přesunula se spíše východněji a severovýchodněji, a stala se tak naopak „asijským“ státem, i když již nezahrnuje Střední Asii a Zakavkazsko. Demografické charakteristiky nezaznamenaly tak velkých změn. Do nezávislých států uvedených dvou oblastí přešla též část přírodního bohatství bývalého SSSR, ale jeho celková velikost není dosud zcela známa a čeká na využití. Zdroje, které Ruská federace podržela, zůstávají jedním z podstatných faktorů, určujících její trvající zájmy na asijském kontinentu.) Státům Střední Asie a Zakavkazska připadl též (menší) díl zemědělské a průmyslové výroby zaniklého SSSR. Avšak i v tomto směru zůstalo Rusku nemalé dědictví; i když většina území je hospodářsky málo rozvinuta, trpí nedostatkem infrastruktury, má nízkou hustotu osídlení ap.

Rusko je však v Asii slabší než byl Sovětský svaz

Oslabení vyplynulo z citelného zanedbávání asijské části ústřední vládou již v sovětském období. Jmenovitě Dálný východ byl považován spíše za výspu, zaměřenou proti přilehlým částem Asie (i proti USA), předsunutou baštu, důležitou především vojensky.) Ekonomicky se stal „zadním dvorkem“ obráceným „zády“ k Tichému oceánu, a především „obsluhoval“ evropskou část SSSR. Postsovětské období pak přineslo vážný a prohlubující se úpadek využívání jeho zdrojů a hospodářské síly, přičemž Dálný východ prožívá z regionů asijského Ruska snad největší depresi. Další plány rozvoje Sibíře a Dálného východu (poslední má platit až do r. 2025) nepřinesly očekávané výsledky, a naopak krizový vývoj nutí k odchodu obyvatelstvo, které přitahovaly dřívější výhody.) Zhoršení a velké zdražení dopravy je vzdálilo ještě více od evropské části Ruska. Staly se tak sice bližší tichomořské oblasti, což bylo příznivé, ale dosud je pro její rozvinutí ekonomiky málo atraktivní. Náprava této situace nebude krátkodobou záležitostí a vyžádá si velkého vypětí i reform, neboť odstředivé tendence regionálních elit neplynou tolik z politických dů-

vodů jako z hospodářské neschopnosti a nepřitažlivosti evropského Ruska.

Podstatně slabší je Ruská federace v Asii ve sféře vojenské: i zde se projevilo celkové snížení počtů ozbrojených sil. Úloha Tichomořské flotily, kdysi důležitého globálního faktoru, byla omezena na obranu pobřeží Japonského a Ochotského moře) a její kvalita se valem zhoršuje. Jaderná složka sice zůstává hrozbou, ale již především ekologickou. I když redukce vojenské síly byla prováděna záměrně, mnohdy probíhala málo uvážně, a hlavně z nedostatku financí. To znehodnocovalo i demilitarizaci asijské části Ruska) jako pozitivního procesu, který odpovídal celosvětovým trendům po skončení studené války a přispíval ke zlepšení dříve zmrazených vztahů se sousedními státy.

Složitější situace kontinentu

Konec studené války měl v Asii méně jednoznačné důsledky než v euroatlantském prostoru. Vyloučil sice střet supervelmocí, které vzájemně uznaly své základní zájmy v asijsko-tichomořské oblasti (ATO), ale skončení globální bipolarity nebylo pro Asii natolik rozhodující, neboť studená válka ve své vyhraněné formě tam skončila již dříve a mohla se v ní už prosazovat multipolarita vzestupem moci Číny a Japonska. Následující období multipolaritu prohloubilo, neboť vznikem nových států se zvýšil počet prvků bezpečnostní situace a ambice regionálních mocností vzrostly. Z asijských konfliktů byl sice „vyveden“ vnější, velmocenský a ideologický faktor, ale jejich hluboké vnitřní kořeny a nezřídka zájmy sousedů dále živí ozbrojené střety, které se nyní staly viditelnějším znakem kontinentu a budou – výrazněji než dříve – negativně ovlivňovat hledání cest k bezpečnější Asii.

Ani vytvoření nových států nemohlo odstranit jejich velkou národnostní a náboženskou pestrost, přičemž faktor náboženství nabyl na významu. Konec studené války tak nepřinesl Asii výrazně větší bezpečnost. Nadto zde stále chybí celokontinentální fórum k diskusi o základních problémech kontinentu a k dosahování konsenzu tamních početných a různorodých států. Jejich představitelé jsou spíše zklamáni z nového vývoje, nedůvěřují příliš obecně formulovaným zárukám velmocí. Hledání vlastních cest k posílení bezpečnosti vytváří spíše další problémy, jak ukázaly jaderné zkouš-

ky Indie a Pákistánu i snahy Severní Koreje vynucovat si hrozbou své raketojaderné kapacity pomoc v kritické vnitřní situaci. K vojenským ohrožením bezpečnosti přistoupily nové formy: masová migrace (zejména nelegální), pašování zboží, drog i zbraní, mezinárodní zločinnost aj., které podkopávají ještě nedostatečně konsolidované ekonomiky, společnosti a politické systémy mnoha, zejména nově vzniklých asijských států. Uvedené problémy se v té či oné míře dotýkají též Ruské federace včetně její asijské části. Musí na ně reagovat a brát je v úvahu při formulování a provádění své „asijské“ politiky. V dané situaci však Rusko je dosud spíše problémem Asie, než aby mohlo aktivně a efektivně přispívat k řešení jejích obtíží. Podobně jako Sovětský svaz může působit hlavně prodejem zbraní a vojenské technologie, což v Asii není pro ně bez rizik.

Hledání cest

Poprvé se Asií adresně zabývala již Brežněvova idea asijské kolektivní bezpečnosti z r. 1969, která ovšem byla zaměřena k posílení SSSR a lepšímu využití jeho východní části pro účely globální konfrontace i k vytvoření bezpečnostního systému proti Číně. To omezovalo její použitelnost hlavně na propagandistické cíle.

„Nové myšlení“ M. S. Gorbačova se projevilo vůči Asii v jeho projevech ve Vladivostoku (1986), a hlavně Krasnojarsku (1988), které měly zásadně změnit přístup Moskvy k Asii. Přednesené návrhy však vycházely z poněkud idealizovaného pohledu a nadto použité zkušenosti z evropského procesu limitovaly zájem asijských zemí.

Ruská federace potřebovala zásadně novou politiku, a to i vůči Asii, neboť její cíle v Asii a v euroatlantském prostoru nebyly zcela totožné. Hluboké a všestranné změny i nestabilní politická situace (se zápasy různých sil a skupin) realizaci této potřeby silně komplikovaly a politické koncepce v nemalé míře utvářeli jednotlivci. Přístup prvního ministra zahraničí A. Kozyreva – orientujícího se především na globální záležitosti a na Evropu s důrazem na multilateralismus s celkově prozápadním zaměřením – měl pro asijskou politiku Ruské federace negativní dopad: odsunul Asii do pozadí a nacházel malý ohlas u tamních vlád, zejména u Číny.) Především však se v tomto období projevil značný pokles ekonomických i dalších styků s téměř všemi asijskými zeměmi,) což vedlo k odvolání Kozyreva. Skutečným architektem asijské politiky Ruské federace se stal jeho nástupce J. Primakov. Ten odstranil prozápadní „úchylku“ a v ATO určil následující priority: rozvoj vzájemně výhodných a partnerských vztahů; bezpečnost a stabilita hranic; vytvoření příznivých podmínek pro hospodářskou reformu v Rusku se zvláštním zřetelem na urychlení ekonomického rozvoje Dálného východu. Přístup J. Primakova je v Ruské federaci převážně vysoce oceňován. Je ale zřejmé, že místy jej ovlivňoval zesílený ruský nacionalismus. Stanovených cílů mohl stejně dosáhnout jen zčásti.

Střed a východ

Nejbližším a prioritním regionem pro Ruskou federaci je přirozeně Střední Asie, s níž je spojena v rámci Společenství nezávislých států. To vyjádřil prezident federace v září 1995 dekretem „Ruský strategický kurs vůči členským státům SNS“. Zájem je dán zejména nadějí, že region se může stát druhou největší zásobárnou ropy a plynu na světě (což přitahuje již nyní světové těžaře), i tím, že tvoří určité nárazníkové pásmo oddělující federaci od jižních hranic SNS, které přestaly být neprostopadlé, a že státy regionu nejsou samy schopny je dostatečně hájit. Počáteční tendence podceňovat význam regionu a naopak akcentování nezávislosti (i za vnější podpory) některými představiteli tamních států ustoupily realitě jejich vnitrozemské polohy a společného zájmu na stabilitě Střední Asie.) Zájmu tím většinu, že k regionu se přimyká i Afghánistán – nejen místo vážného neúspěchu SSSR, ale též následující angažovanosti Ruska i středoasijských států ve hře o budoucnost této země. Nadto jsou odtud znepokojovány militantním islamismem (který si tam vytvořil cvičiště pro bojovky působící od Severního Kavkazu až do čínského Sinciangu) i pašováním drog a proudy uprchlíků. Nelze ani vyloučit možnost přelití bojů do sousedních států: souvislost s občanskou válkou v Tádžikistánu je zřetelná. Možnosti vlivu Ruské federace na urovnání afghánského konfliktu jsou limitované; větší perspektivu má diplomacie vůči členům SNS a dalším sousedům Afghánistánu.)

Rusko však v Asii nejvíce zajímá další blízký, hospodářsky nejrozvinutější a pro bezpečnost velmi závažný region – východní Asie. K zainteresovanosti na užším napojení na tamní rozvinutou ekonomiku (které nezlomila ani „asijská krize“) přistupuje přítomnost druhé nejsilnější ekonomiky světa (japonské) a regionální velmoci Číny, perspektivně nejsilnější ekonomiky světa, jakož i pozůstatků studené války – rozdělených států Koreje a Číny. Jedna jejich část je úzce napojena na jedinou zbývající globální velmoc – USA, která je ve východní Asii přítomna zejména vojensky. Mocnosti „strategického čtyřúhelníku“ východní Asie (Čína, Japonsko, RF a USA) v té či oné míře navázaly vztahy „strategického partnerství“, fungující bilaterálně i na mezinárodních fórech. Rusko přispělo k nastartování procesu vzájemných schůzek na nejvyšší úrovni mezi nimi, a do určité míry též s Korejskou republikou.) Summity však dosud odrážejí spíše mocenské a zahraničněpolitické vazby účastníků než ekonomické a další základy jejich vztahů, jež by byly přirozenější a trvanlivější. V souladu s deideologizací mezinárodních vztahů bylo Rusko schopno nejen pokračovat v dodávkách vojenského materiálu i technologie zemím SNS, Mongolsku a Číně, ale též navázat vojenskou spolupráci i s dalšími státy, jako je Korejská republika a Japonsko.) Přes řadu pozitivních výsledků novějšího vývoje zůstává mnoho překážek a vztahy Ruska s jednotlivými státy regionu vykazují nemalé rozdíly.

V poměru k Japonsku trvá přes pozitivní

výsledky) i velká anomálie: neexistence mírové smlouvy. Navíc Tokio prakticky nemělo politiku „sovětskou“ či „ruskou“, nýbrž koncentrovalo pozornost na své „severní území“ v domněnku, že jinak má málo co získat zlepšením vztahů s Moskvou. Podceňování partnera a pokračování v mentalitě studené války projevovala i druhá strana. Ani celkové zlepšení vztahů od poloviny 90. let a nové iniciativy v záležitosti jižních Kuril) nevedly k žádoucím průlomům. Naopak novější vlna nacionalismu brání vládám RF změnit postoj, zejména když Japonsko nenabízí nic, co by stálo za toto riziko.) Je tak zřejmé, že problém je řešitelný spíše v širším rámci vzájemných vztahů. Mimo něj neexistují vážnější rozpory mezi přístupy obou vlád k bezpečnosti Asie: Ruská federace se necítí ohrožena ani posílenou bezpečnostní smlouvou Japonska s USA, či jejich novými Směrnicemi pro bezpečnostní spolupráci z r. 1997. Pouze japonsko-americkou kooperaci při protiraketové obraně považuje za porušení odpovídající sovětsko-americké smlouvy z r. 1972.

Poměr k Číně doznal po skončení studené války podstatných pozitivních změn a pro jeho označení se začal nejčastěji používat termín „strategické partnerství“. Není to ale obnova dřívější aliance, neboť partnerství nemá dostatečnou vnitřní základnu a odpovídá spíše mocenské konstelaci ve východní Asii, zejména shodnému odporu proti možné unipolaritě světa.) Vychází též ze společného zájmu na definitivním vyřešení problému hranic, sekularistické stabilitě Střední Asie a) a dodávkách zbraní a vojenské techniky.) Prezidentský dekret z 15. 9. 1992 potvrdil základní přístupy Ruska: a) je pouze jedna Čína, b) vláda ČLR je její jedinou legální představitelkou, c) Tchaj-wan je součástí Číny, d) Rusko s ním nikdy nenaváže oficiální styky. Při první návštěvě prezidenta Jelcina v Pekingu pak bylo podepsáno Společné prohlášení o základech vzájemných vztahů. Bezpečnost obou zemí posílila v červenci 1994 Dohoda o předcházení nebezpečné vojenské činnosti, která též stanovila, že jaderné zbraně jedné země nebudou namířeny na cíle ve druhé. Tyto a další dohody však nepokrývají celou škálu základních problémů Asie a neznamenají, že by zájmy Číny a Ruské federace byly všude totožné (rozdíly jsou např. v postoji k Japonsku). Ani bilaterální vztahy nejsou bez problémů: rozvinutým politickým a bezpečnostním vztahům neodpovídají hospodářské styky) a na ruském východě přetrvávají obavy z čínské imigrace, zejména ilegální.) Vážnější starosti Rusku dělají podstatně rozdílné dlouhodobé tendence ekonomického a dalšího vývoje Ruské federace a Číny.

Korejský poloostrov, považovaný všeobecně za nejkritičtější zónu Asie, není pro Rusko bezprostředním problémem. Gorbačovovo vedení se zbavovalo dědictví studené války, chtělo být jedním z iniciátorů dialogu mezi korejskými státy a podporovat proces jejich smířování. V první polovině 90. let Moskva zlepšovala vztahy s Korej-

skou republikou, a naopak se výrazně zhoršovaly s KLDŘ. V r. 1992 uzavřela se Soulem smlouvu o základech vztahů a dohodu o vojenské spolupráci; s Pchjongjangem však 10. 9. 1996 rozhodla neprodloužit Smlouvu o přátelství a spolupráci. Tento protikladný postup ale neuspokojil žádnou ze stran: prohloubil mezinárodní izolaci KLDŘ a oslabil možnosti působení Ruské federace na korejský problém); Korejská republika zase nesplnila očekávání v hospodářské oblasti. Ve druhé polovině dekády pak Rusko vyrovnávalo vztahy k oběma státům, aniž ale dosáhlo výraznějšího průlomu. Vyslovuje se pro znovusjednocení Koreje mírovou cestou a v souladu s idejí bezjaderného poloostrova kritizuje raketojaderné aktivity KLDŘ, aniž by však bylo ochotno připojit se k sankcím. Není považováno za účinného garanta řešení korejského problému a nebylo přizváno na čtyřstranná jednání o Koreji.

Jihovýchod

Vzhledem k tradičně rozsáhlým a mnohostranným vazbám SSSR s Indií, které globální konfrontace posilovala, konec studené války postavil vztahy s jižní Asií před problém, jak je adaptovat na novou situaci. Původní snahy (hlavně za ministra Kozyreva) o vyvážení styků s Indií jejich rozvojem s Pákistánem (dokonce až do určité ekvidistance) se však neprosadily). Větší důležitost Indie pro region i pro Ruskou federaci ve sféře hospodářské a vojenské) převážila a vazby s ní též nabyly charakteru strategického partnerství,) potvrzovaného summity. Potřeba úměrného rozvoje styků s Pákistánem a ostatními státy jižní Asie je přiznávána především vzhledem k nutnosti zklidnit latentní napětí mezi nimi. K tomu rozhodně nepřispěly jaderné zkoušky Indie a Pákistánu, které Ruská federace (spolu s jadernými i dalšími mocnostmi a širokou veřejností) odsoudila,) nicméně se nepřipojila k sankcím a pokračuje ve všestranných stycích s Indií. Složitá situace regionu se tedy příliš nezlepšila a ani zde nemá Rusko dostatečné prostředky, jak k tomu přispět.

Jihovýchodní Asie je z regionů kontinentu nejvzdálenější, a tudíž její vliv na bezpečnost Ruska není tak přímý. V obecnějším zájmu Ruské federace je odstranění dědictví studené války, která rozdělila státy regionu do dvou skupin napojených na opačné póly globální konfrontace a přispěla k jejich diametrálně odlišnému vývoji. Její konkrétní příspěvek je nejen limitovaný vlastní obtížnou situací, ale deideologizace vztahů k bývalým spojencům SSSR (jmenovitě vůči Vietnamu) vyústila v obdobné negativní důsledky, jaké jsme viděli u KLDŘ, a znamenala faktické vyklizení pozic v regionu. Rozvoj vztahů se zeměmi druhé skupiny (výrazněji postižené asijskou krizí) nepřinesl žádoucí průlom ve sféře ekonomické.) Nedostával impulzy ze summitů, nýbrž spíše z praktických schůzek, v neposlední řadě na platformě ASEAN.

Rusko mělo o toto sdružení, stejně jako o jeho Regionální fórum (ARF) a další instituci regionalismu – APEC, přirozený zájem, neboť přes ně se může lépe zapojit do celo-

RUSKO NA POČÁTKU ÉRY PUTIN

asijských procesů a získat z nich nejen hospodářsky. Bude však trvat ještě delší dobu, než pro ně přestane být zátěží a stane se přínosem.

A podobně nepřilíš nadějně může znít i celkový závěr k nynější asijské politice Ruska: aktivity jeho diplomacie potřebují především solidnější domácí základ, který nebude snadné vytvořit. Je otázkou, jak k tomu přispěje nová vládní garnitura prezidenta Putina. V Asii však nelze s Ruskem nepočítat, ať je jeho vnitřní vývoj jakkoli krivolaký.

¹⁾ Titarenko, M., *Rossija v Azii*, Meždunarodnaja žizn' 2000, č. 2, s. 30. SSSR měl 75,5 % území v Asii, z níž tak zaujímal 37,9 %. V Asii žilo v r. 1980 25,9 % jeho obyvatelstva, což však představovalo pouze 2,6 % obyvatel kontinentu. Odhaduje se, že RF zdělila polovinu ekonomické kapacity SSSR a třetinu vojenské. V Koncepci národní bezpečnosti je Rusko nazýváno evropsko-asijskou mocností a jeho „jediná strategická poloha na euroasijském kontinentu“ má být určujícím faktorem vnitřní i zahraniční politiky.

²⁾ Na Sibiři a Dálném východě je 60–100 % přírodních zdrojů dnešní RF, které tvoří podstatnou část jejího exportu a příjmů rozpočtu. Dle *Russia in Asia. The Emerging Security Agenda*, (dále: *Russia in Asia*), SIPRI, Stockholm 1999, s. 3.

³⁾ Program ekonomického a sociálního rozvoje východních oblastí SSSR na léta 1986–95 zůstal prakticky jen na papíře.

⁴⁾ Za deset let jej ubylo téměř 10 % – *Russia in Asia*, s. 81.4

⁵⁾ Její počty se snížily ze 100 velkých hladinových lodí a 140 ponorek na 60 plavidel v každé kategorii a aktivita o 30–35 %. Přestaly být vysílány ponorky ke břehům USA, dvě letadlové lodi byly odprodány do Korejské republiky „na šrot“ a nová, která je měla nahradit, byla převelena k Severní flotile.

⁶⁾ Nadměrné břemeno vojenských výdajů určených pro tuto část SSSR přispělo k jeho zhroutilí.

⁷⁾ Např. jižní Asii zařadil ve výčtu priorit až na sedmé místo. Dostí ostrou kritiku jeho politiky viz např. in: *Russia and Asia*, s. 54, či Titarenko, c. d., s. 30–36.

⁸⁾ Podobně tomu bylo u československých/českých styků s mnoha asijskými zeměmi. Prudké omezení ruské pomoci Mongolsku přivedlo jeho silně závislou ekonomiku na pokraj katastrofy.

⁹⁾ Součástí snah se stala 27. 12. 1996 komplexní dohoda o snížení stavu ozbrojených sil podél hranic a o opatřeních důvěry, na níž se podílela též Čína.

¹⁰⁾ I aktivity v rámci jednání tzv. Fóra 6 + 2, zahrnujícího RF, USA a sousedy Afghánistánu, zahájeného v r. 1997 a sponzorovaného OSN.

¹¹⁾ Tento nyní již pravidelný proces vyvolává naději, že by se mohl stát – v situaci, kdy neexistují celokontinentální bezpečnostní instituce a mnohé státy kontinentu o ně nejeví velký zájem – významným fórem pro diskusi otázek důležitých pro bezpečnost Asie.

¹²⁾ Byť objem dodávek zprvu poklesl a trhy opuštěné Ruskem zabraly v malé míře americké koncerny. Čína ale zůstala prvním odběratelem. Dle odhadu z r. 1997 nakoupila v předcházejícím pětiletí za asi 5 mld. USD, vedle za více než za 2 mld. z Rossvooruženíja. – *Russia and Asia*, s. 438–9. Spolupráce ve vojenské sféře byla přerušena jen s KLDŘ.

¹³⁾ Vojenské dodávky do Korejské republiky byly důležitou součástí rozvoje styků, přičemž RF v r. 1992 slíbila, že nebude poskytovat vojenskou pomoc

KLDŘ. S Korejskou republikou i Japonskem byla zahájena společná vojenská cvičení.

¹⁴⁾ Např. premiér Hašimoto oficiálně navštívil RF pětkrát a v té době byl zahájen pravidelný bezpečnostní dialog mezi Ruskem a Japonskem.

¹⁵⁾ Na ruské straně ochota uznat existenci teritoriálního sporu (poprvé již v r. 1989), na japonské pak poskytnout finanční pomoc RF a soustředit se na společné využívání sporného území a okolního moře.

¹⁶⁾ Japonské investice v Rusku činily koncem 90. let jen 227 mil. USD, tj. jen 1,17 % všech tam umístěných zahraničních investic a 0,1 % všech japonských. V Rusku se ozývají hlasy přijímající do značné míry japonské argumenty ve sporu, jako např. pracovníka IM3MO A. Zagorského in: *Russia and Asia*, s. 337–53.

¹⁷⁾ Deklarace o multipolárním světě byla podepsána na 4. summitu v Moskvě 23. 4. 1997.

¹⁸⁾ Nový přístup k problému umožnilo jednostranné snížení počtů ruských vojsk v hraničních oblastech a pak v dubnu 1990 podpis Společných principů dohody o vzájemném omezení vojenských sil podél společných hranic. Hraniční otázky byly dořešeny až 2. 12. 1999 podpisem protokolů o jejich vytyčení a o společném využívání Amuru.

¹⁹⁾ Tedy bez vlivu islamismu. Obě strany se snaží mu čelit ve svých zemích. V Rusku má již menší potenciální oporu, neboť po odtržení Střední Asie klesl podíl muslimů asi na 10 % a mimo Čečensko není islamismus vážnějším problémem. Znepokojivé jsou též panmongolské nálady doma i v sousedství.

²⁰⁾ Rozsah vojenských dodávek vyvolává odpor zejména vojenských kruhů RF. Někteří jejich představitelé stále považují Čínu za potenciálního soupeře až protivníka. Přinejmenším požadují rovnováhu mezi potřebou vojenského exportu a potenciálními riziky modernizace ozbrojených sil ČLR.

²¹⁾ V r. 1997 obchod s Čínou nedosahoval 2 % jejího zahraničního obchodu a celkově značně kolísal.

²²⁾ Tři dohody zaměřené na ilegální migraci a obchod z r. 1995 situaci zlepšily, ale nedůvěra v RF přetrvává, ačkoli problém neuplyne pouze z čínské strany. Zneužívají jej i různé ruské klify.

²³⁾ I obchod prudce poklesl: z asi 2 mld. USD koncem sovětské éry na pouhých 100 mil. v r. 1995.

²⁴⁾ Přispěla k tomu úloha Pákistánu v afghánském konfliktu a shodné obavy RF a Indie z islamismu i z tendencí k rozpadu mnohonárodních států. Proto též bylo v r. 1994 v Moskvě podepsáno společné prohlášení o ochraně jejich zájmů.

²⁵⁾ V r. 1994 byl podepsán – s Indií jako jedinou – Dlouhodobý program vojenskotechnické spolupráce do r. 2000 v hodnotě 7–8 mld. USD a v r. 97 nová dohoda (do r. 2010) s objemem dvojnásobným. Dodávky do Pákistánu RF od sklonku 90. let odmítá.

²⁶⁾ Důraz který Primakov (již premiér) kladl koncem r. 1998 v Dillí na strategické partnerství s Indií i Čínou, vyvolal spekulace zahraničních pozorovatelů.

²⁷⁾ Nicméně nemálo ruských politiků (zejména opozičních) indické zkoušky otevřeně podpořilo.

²⁸⁾ Jakkoli dojednání vojenských dodávek do Malajsie bylo považováno za podstatný průlom na tyto trhy. Realizaci zakázek v dalších státech regionu zdržela „asijská krize“.

²⁹⁾ Oficiálním „partnerem dialogu“ s ASEAN a členem ARF se Rusko stalo v r. 1997. Plným členem APEC pak v následujícím roce, i když pro ně menší státy nehlasovaly s velkým nadšením z obavy, že tam posílí pozice velmocí.

V Čečensku probíhají již několik měsíců ozbrojené střety, při nichž na jedné straně bojují ruské vojenské i policejní oddíly a na druhé straně Čečenci, případně muslimští dobrovolníci přicházející zvenčí.

Neprůměrná ruská reakce

Konflikt začal „nevinně“ přehnanou reakcí ruské strany proti čečenským teroristům, kteří podnikli údajně tři teroristické akce na území Ruska. Ruská strana použila proti teroristům nepřiměřeně velké vojenské operace. V dalším vývoji se konflikt rozhořel a ruská strana vyslala postupně do Čečenska na 120 tisíc ozbrojených vojáků vybavených tanky, těžkým dělostřelectvem, bojovými letadly a vrtulníky.

Čečenci začali ozbrojený boj pomocí lehkých zbraní, minometů a raket a jejich celkový počet se zprvu odhadoval nejvýše na tisíc ozbrojenců. Ruská strana je označovala zprvu za bandity, později za povstalce a nakonec za secesionisty, kteří usilují o odtržení od Ruska a nezávislost Čečenska jako svrchovaného státu.

Čečenský národ totiž jako takový má podle mezinárodního práva nezadatelné právo na sebeurčení. To může realizovat mírovou cestou jednáním s ruskou vládou, nebo v případě, že to ruská strana odmítne, i ozbrojeným bojem. Cílem takového úsilí může být mírově a svobodně dohodnutý režim autonomie nebo nezávislost či svobodné spojení s Ruskem v jiné dohodnuté formě.

Konflikt však nebyl veden pouze mezi ozbrojenými jednotkami obou stran, nýbrž byl veden proti celému čečenskému národu, zejména proti mužům ve stáří od deseti let výše. Navíc rozsáhlé a mezi vojenským a civilním obyvatelstvem nerozlišující dělostřelecké a letecké bombardování, které způsobilo obrovské škody na obydlených, vesnicích a městech, zejména Grozném, přinutily na polovinu čečenského obyvatelstva, zejména starší muže, ženy a děti, k útěku z Čečenska do sousedních států, především Dagestánu.

Ruská strana se hájila tím, že jde o její vnitřní záležitost, do níž nemají co zasahovat jiné státy a světová veřejnost. Taková argumentace byla možná v době, kdy konflikty uvnitř států, zejména občanské války nebo secesionistická hnutí, nebyly upraveny obecným mezinárodním právem, tj. pravidly, která jsou závazná pro všechny státy, malé i velké.

Právo ozbrojených konfliktů

O jaká pravidla se jedná? Především o některé obecné zásady válečného práva (dnes se místo termínu „válka“ používá přesnějšího a přitom širšího pojmu ozbrojený konflikt) a dále pak o speciální mezinárodní smlouvy, které se vnitřním (občanským) konfliktem zabývají. Zejména jde o Druhý dodatkový protokol z r. 1977, jenž je doplněním čtyř Ženevských úmluv o ochraně obětí válek z r. 1949 a vztahuje se

Válka v Čečensku z hlediska mezinárodního práva

MIROSLAV POTOČNÝ

především na zacházení se zajatci a civilními osobami.

K obecným zásadám práva ozbrojených konfliktů patří, že konflikt vedou mezi sebou pouze ozbrojené síly, pod patřičným vedením a odpovědností velitelů; že jsou dovoleny pouze určité způsoby a prostředky vedení boje; a konečně, že se boj nesmí rozšířit na civilní obyvatelstvo.

Dále platí, že ochrana příslušníků ozbrojených sil se vztahuje i na partyzány, členy organizovaného odporu, povstalce nebo příslušníky národněosvobozeneckého boje.

Za ozbrojeného konfliktu nesmí být nijak napadáno a poškožováno civilní obyvatelstvo a civilní objekty. Rovněž se zakazují odvetná opatření proti chráněným osobám. Osoby chráněné těmito pravidly se nemohou platně vzdát svých práv, která jim z těchto norem vyplývají. Pravidla rovněž zakazují jakoukoli diskriminaci mezi chráněnými osobami podle rasových, národnostních, náboženských, politických nebo jiných hledisek. Taktéž se zakazují odvetná opatření proti chráněným osobám.

Státy jsou povinny jak za mezistátních, tak vnitřních vojenských konfliktů zajistit dodržování těchto předpisů, kromě jiného tím, že ve svém zákonodárství stanoví tresty za jejich porušování.

Hrubá porušování pravidel válečného práva a ochrany lidských práv lze kvalifikovat při jisté intenzitě a množství jako válečné zločiny a zločiny proti lidskosti. Jejich spáchání zakládá vnitrostátní i mezinárodněprávní odpovědnost příslušných osob, jež se jich samy nebo na rozkaz nadřízeného dopustily.

Případy takových zločinů vypočítává Statut mezinárodního trestního soudu z r. 1998, který byl na Římské konferenci přijat velkou většinou účastníků (výhrady měly velmocí Čína, Rusko a Spojené státy). Zatím jej podepsalo 110 států a ratifikovalo třináct. Vstoupí v platnost po uložení šedesáté ratifikační listiny. I když tedy dosud nevstoupil v platnost, některá jeho ustanovení lze považovat za potvrzení již existujícího zvykového mezinárodního práva, anebo alespoň jeho postupující právní stabilizace.

V našem článku si všimneme pochopitelně jen těch skutkových podstat zločinů, k nimž podle různých informačních zdrojů údajně ve větším nebo menším měřítku v Čečensku došlo, hlavně z ruské strany, ale v menší míře i čečenské.

Zločiny válečné a proti lidskosti

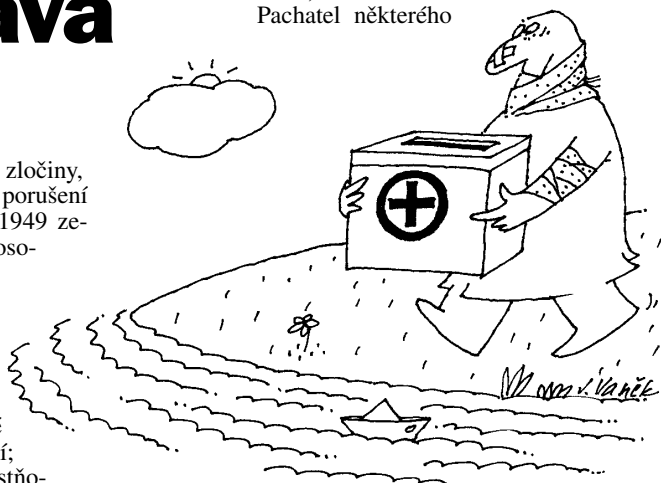
Pokud jde o válečné zločiny, považují se za závažná porušení Ženevských úmluv z r. 1949 zejména tyto činy proti osobám a majetku: úmyslné zabít; mučení nebo nelidské zacházení, včetně biologických pokusů; úmyslné způsobení velkého utrpení nebo vážné tělesné újmy či poruchy zdraví; rozsáhlé ničení a přivlastňování majetku, které není ospravedlněno válečnou potřebou a které je prováděno nezákonným a svévolným způsobem; nucení válečných zajatců nebo jiných osob požívajících ochrany ke službě ve vojsku nepřátelské moci; svévolné zbavení válečného zajatce nebo jiné osoby požívající ochrany práva na spravedlivý a řádný proces; nezákonné vyhoštění či přesídlení nebo nezákonné zbavení osobní svobody; brání rukojmích (Čl. 8 Statutu).

V případě ozbrojeného konfliktu jiné než mezinárodní povahy (občanská válka) jsou válečnými zločiny vážná porušení článku 3 společného všem čtyřem Ženevským úmluvám z r. 1949 zejména následujících činů, páchaných proti osobám, které se aktivně neúčastní vojenských akcí, včetně příslušníků ozbrojených sil, kteří složili zbraně či jsou neschopni boje z důvodu nemoci, zranění, zajetí nebo jakéhokoli jiného důvodu: násilné činy proti životu a osobě, zejména vražda všeho druhu, mrzačení, kruté zacházení a mučení; těžké urážky lidské důstojnosti, zejména pokořující či ponižující chování; vzetí rukojmích; ukládání trestů a vykonávání poprav bez předchozího rozsudku vyneseného řádně ustaveným soudem poskytujícím veškeré záruky soudního řízení, které jsou obecně považovány za nezbytné (Čl. 8, odst. c).

Pokud jde o zločiny proti lidskosti, rozumí se jimi následující činy spáchané v rámci rozsáhlého nebo systematického útoku, zaměřeného proti civilnímu obyvatelstvu, při vědomí existence takového útoku: vražda, vyhazování, zotročování, deportace nebo násilné přesídlení obyvatelstva, věznění nebo jiné závažné formy zbavení osobní svobody v rozporu se základními pravidly mezinárodního práva, mučení, znásilnění, sexuální otroctví, nucená prostituce, nucené těhotenství, nucená sterilizace nebo jiné

formy sexuálního násilí srovnatelné závažností, perzekuce jakékoli identifikovatelné skupiny nebo kolektivu z důvodů politických, rasových, národnostních, etnických, kulturních či náboženských nebo z důvodu pohlaví či z jiných důvodů, jež jsou podle mezinárodního práva všeobecně považovány za nepřípustné (Čl. 7 Statutu).

Pachatel některého

z těchto zločinů má individuální odpovědnost a může mu být uložen trest podle tohoto Statutu (Čl. 25 Statutu).

Tento Statut platí stejně pro všechny osoby, bez rozdílu odvozených z jejich veřejné funkce. Zejména osoby, zastávající funkce hlavy státu nebo vlády, člena vlády nebo poslance parlamentu, voleného zástupce nebo vládního činitele, nejsou v žádném případě vyňaty z trestní odpovědnosti podle tohoto Statutu a jejich funkce není důvodem ke snížení trestu (Čl. 27 Statutu).

Vojenský velitel nebo jiná osoba vykonávající funkci vojenského velitele má trestní odpovědnost za zločiny, kterých se dopustí ozbrojené síly, jež podléhají jeho faktickému velení a kontrole (Čl. 28 Statutu).

Válečné zločiny a zločiny proti lidskosti jsou nepromlčitelné! (Čl.30 Statutu).

Mezinárodní trestní soud bude moci uložit osobě odsouzené za válečný zločin nebo zločin proti lidskosti některý z následujících trestů: odnětí svobody až do 30 let, nebo odnětí svobody na doživotí, pokud k tomu opravňuje mimořádná závažnost zločinu a osobní poměry odsouzeného; kromě trestu odnětí svobody může Soud naříditi peněžitý trest nebo propadnutí výnosů, majetku a aktiv přímo či nepřímo získaných trestnou činností (Čl. 77 Statutu).

Čečenské zločiny by měly být potrestány

Čtenář může oprávněně namítnout, že takový Mezinárodní trestní soud, který bude mít sídlo v Haagu, ještě neexistuje. Má pravdu. Nicméně již dnes ztělesňuje představu širokých kruhů veřejnosti a většiny států, že takové zločiny by měly být z hlediska všeobecné spravedlnosti a budoucího mezinárodního práva stíhány a potrestány

Mezinárodním trestním soudem, který bude komplementárním k trestní jurisdikci konkrétních států.

Těž lze namítnout, že Statut Soudu bude zavazovat pouze státy, které se staly jeho smluvními stranami. I to je pravda. Leč tlak veřejného mínění a států, které budou politicky působit na nezúčastněné státy, zejména na tři výše zmíněné velmoci, po mém soudu povede nakonec i k jejich připojení se ke Statutu.

Stejnou pravdu mají i ti, kteří poukazují na obtížnost zjištění skutečných zločinů v Čechensku a jejich rozsahu. I když bude nesnadné zjistit podíl ruských a čechenských vojenských sil, které se válečných zločinů a zločinů proti lidskosti dopustily, s pomocí mezinárodních inspekčních skupin, ať již vyslaných Radou bezpečnosti, Organizací pro bezpečnost a spolupráci v Evropě či Radou Evropy, nebo jiným postupem, se to alespoň zčásti podaří. A již to bude úspěch, uvážíme-li minulé doby, kdy např. Turecko v letech 1915 a 1916 fyzicky zlikvidovalo jeden a půl milionů Arménů a ostatní vypudilo ze svého území.

Nicméně, zločiny proti lidskosti a válečné zločiny, k nimž došlo v Čechensku, jsou také porušením kogentních norem mezinárodního práva. Takováto pravidla jednak zavazují všechny státy k přísnému dodržování, a jsou současně předmětem právního zájmu všech ostatních států.

Ty zatím proti těmto akcím protestovaly a vyzvaly ruskou vládu, aby usilovala o mírové urovnání konfliktu s čechenskými zástupci. Některé státy pohrozily případnými hospodářskými a finančními sankcemi. Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, Evropská unie a Rada Evropy rovněž upozorňovaly na nepřístojné chování Ruska v Čechensku. Rada Evropy dokonce suspendovala hlasovací právo Ruska ve svých orgánech. Navíc prohlásila, že pokud Rusko nevyřeší situaci v Čechensku smírně do konce května 2000, bude uvažovat o jeho vyloučení z této organizace.

Konečně je zapotřebí zdůraznit, že ozbrojený konflikt v Čechensku a mezinárodněprávní anebo při nejmenším morální odpovědnost a potrestání jeho původců je do budoucna velmi vážným varováním pro všechny dnešní i budoucí totalitní politiky, nedemokratické vlády a xenofobní společnosti, které by chtěly postupovat obdobně.

Ostatně OSN ustavila již dva trestní tribunály – pro Rwandu a bývalou Jugoslávii – které odsoudily k vysokým trestům několik desítek vysokých politických a vojenských činitelů, jakož i důstojníků a jednotlivých osob, které se dopustily válečných zločinů nebo zločinů proti lidskosti. Takže existuje podložená a silná naděje, že Mezinárodní trestní soud bude úspěšně trestat osoby, které se dopustily válečných zločinů, zločinů proti lidskosti, genocidy a případně zločinu agrese, jež nechtěl nebo nemohl potrestat stát, o jehož příslušníky šlo.

Tchaj-wan na konci éry Kuomintangu?

RUDOLF FÜRST

První všelidové volby prezidenta v čínské historii, které se odehrály na Tchaj-wanu v roce 1996, byly příležitostí k hlasitému připomínání nároků všech zúčastněných aktérů. Vedle voličů Čínské republiky na Tchaj-wanu a garanta jejich bezpečnosti Spojených států to byla zejména Čínská lidová republika, která důrazně zopakovala své nároky na Tchaj-wan coby jednu z čínských provincií a demonstrovala svou připravenost jej dobýt vojenskou silou, pokud by došlo k formální deklaraci jeho nezávislosti.

Vojenské manévry čínské armády v přímořské provincii Fujian (Fu-tien), které těsně předcházely předvolební kampani a během nichž došlo i k demonstrativnímu vystřelení balistických raket směrem k pobřeží Tchaj-wanu, zapůsobily však spíše na evropské a americké televizní diváky, aniž by zvrátily očekávané zvolení populárního Lee Teng-huie (Li Teng-chueje). Přítomnost amerických letadlových lodí poblíž Tchaj-wanu pak připomněla, že prezidentské volby byly událostí mezinárodního rozměru.

Napjaté vztahy obou Čín

Ačkoliv byla a je v rétorice Pekingu možnost invaze ozbrojených sil ČLR na tchajwanské území zmiňována takřka neustále jako následné opatření po případném vyhlášení nezávislosti Tchaj-wanu, reálná kapacita čínských vojsk, a zejména jejich současná technická úroveň je všeobecně hodnocena jako pro tento účel nedostačující. Vzhledem k úrovni čínsko-amerických vztahů, které byly v roce 1998 během návštěvy prezidenta Clintona v ČLR oboustranně povýšeny na úroveň „strategického partnerství“, a s ohledem na ochotu USA nepodpořit nezávislost Tchaj-wanu a jeho nárok na členství v OSN, by byly pokusy o vojenský konflikt v dané oblasti velmi překvapující. Připočteme-li ještě zájem Spojených států a Evropské unie podpořit vstup pevninské Číny do WTO, který bude hospodářským přínosem na všechny strany a který by mimoto byl nesporným vnitropolitickým úspěchem proreformní vlády Zhu Rongji (Ču Zung-tiho), zdá se logické hledat pohnutky k verbálnímu apelu Pekingu vůči tchajwanským voličům jinde. Považuje-li ČLR Tchaj-wan za svou odpadlickou provincii, již navrhuje znovusjednocení podle principu „jedna země dva systémy“ s nabídkou autonomie širší, než jaké požívá Hongkong, nezbyvá, než stále trvat ve válce slov na původním stanovisku. Čínská republika na Tchaj-wanu naproti to-

mu zdůrazňuje svou verzi vlastní suverenity, která je odvozována od Sunjatsenovy Čínské republiky z roku 1912, jež byla až do roku 1971 jediným mezinárodně uznaným představitelem celé Číny a členem Rady bezpečnosti OSN.

Po normalizaci americko-čínských vztahů se Tchaj-wan ocitl v kuriózním postavení země, kterou navzdory její mezinárodní prestiži nikdo na světě s výjimkou 28 malých států¹⁾ oficiálně neuznává, která však paradoxně má platnou bilaterální smlouvu v oblasti bezpečnosti se supervelmocí USA, s níž udržuje styky jen na neoficiální úrovni. Pozornost, kterou poutá projednávání nové verze zákona o obranné spolupráci s Tchaj-wanem, tzv. Taiwan Security Enhancement Act, který byl již schválen americkou Sněmovnou reprezentantů, ale musí ještě projít hlasováním v Senátu a bude patrně vetován prezidentem Clintonem, podtrhuje mezinárodní spojitosti postavení malého čínského státu. Dosavadní platná bezpečnostní smlouva (Taiwan Relations Act, TRA) z roku 1979 je Tchajwanci považována za relikv konce 70. let, období pokračující normalizace vztahů USA za vlády prezidenta Cartera a ČLR za éry Deng Xiaopinga (Teng Siao-pchinga), jež tehdy vyústila ve vypovězení diplomatických styků s Tchaj-pej ve prospěch diplomatických styků USA–ČLR. Stalo se tak za podmínky, že USA budou nadále garantovat bezpečnost Tchaj-wanu na základě již zmíněného dokumentu, který je však podle současného stanoviska Tchaj-peje formulován příliš vágně a jeho interpretace závisí výhradně na vůli amerických partnerů.

Dodávky amerických zbraní leckdy nesplňovaly konkrétní požadavky Tchajwanců. Podle navrhované nové dohody by mělo dojít ke zpřesnění podmínek, za kterých by byla realizována případná americká vojenská pomoc, posílení přímé komunikace armád a rozšíření výcviku tchajwanských důstojníků. Podle New York Times by největší neľibost Pekingu způsobily zejména dodávky protiraketových systémů Patriot, torpédoborců vybavených systémem Aegis, radarů s dlouhým dosahem a moderních řízených protiletadlových raket do výbavy stíhacích letounů F-16.2) Posílení americko-tchajwanské vojenské spolupráce by nepochybně vedlo k ochlazení americko-čínských vztahů, současně by také vyvolalo zvýšení výdajů na zbrojení na obou stranách Tchajwanské úžiny. Názorové proudy tchajwanské odborné veřejnosti toto nebezpečí akceptují, současně vycházejí z realistického sta-

noviska nutnosti zajistit elementární bezpečnost ostrova, dokud budou z pevninské Číny přicházet signály budící obavy. I kdyby nakonec zákon ve Washingtonu neprošel, dosavadní úprava formou TRA americké vojenské a politické závazky zachovává.3)

Na rozdíl od předchozích prezidentských voleb na Tchaj-wanu nebyla nentokrát ostrá prohlášení z Pekingu provázena odstrašujícími vojenskými manévry. Letošní okázala kampaň Pekingu, propagující princip „jedna země dva systémy“, navazovala na poněkud překvapující prohlášení prezidenta Lee Teng-huie z minulého roku, kdy vztah obou partnerů přirovnal ke vztahu dvou nezávislých států. I když se toto stanovisko věcně neodchyluje od oficiálního postoje Tchaj-peje, jeho formální prezentace bývá taktně tlumena s ohledem na pravidla hry, nutící pevninskou Čínu dramaticky protestovat. Důrazná varování na adresu Tchaj-wanu, aby neoddaloval vyjednávání o sjednocení a nezahrával si s deklarací nezávislosti, byla letos v únoru prezentována v podobě vládního dokumentu „Bílá kniha“, později také v podobném duchu na stránkách pekingského oficiálního tisku ústy náměstka ministra zahraničí ČLR Wang Guangya (Wang Kuang-jad) zazněla na mezinárodní bezpečnostní konferenci v Mnichově4)

a vyvrcholila pak během březnového sjezdu Všečínského shromáždění lidových zástupců v projevech stranických špiček včetně představitelů Ústřední vojenské komise generála Zhang Wanniena (Čang Wan-niena). S tímto jménem bývá spojován militantní interní dokument ČLOA, s jehož obsahem však oficiální zahraniční politika ČLR nijak viditelně nekoresponduje.5) Podstatným rysem všech varování vyslovených Pekingem byla neexistence závazného termínu, kterým by měla být oboustranná jednání o sjednocení limitována, a současně podle listu Economist nebyly ani pozorovány náznaky nějakých vojenských akcí na pevninské straně Tchajwanské úžiny v provincii Fujian (Fu-tien).6) Navíc ve volebním programu relevantních politických sil na Tchaj-wanu nebyl požadavek nezávislosti obsažen, výjimkou byl pouze kandidát Strany za nezávislost Tchaj-wanu (Taiwan Independence Party@ TAIP), prof. Cheng Pang-chen (Čcheng Pang-čen), jehož účast ve volbách však byla spíše symbolická.7)

Tchaj-wan v osidlech Kuomintangu

akou roli vlastně hraje fenomén separatismu v současné vnitřní tchajwanské politice? V denním tisku bývá zpravidla přeceňována. Tchaj-wan byl již od dynastických dob vzhledem ke své geografické poloze dosti vzdálen centru čínského státu a odtud plynula jeho obtížná administrativní zvladatelnost. Ta se po pádu mingské dynastie a vpádu Mandžů (1644) ještě zvětšovala v důsledku přílivu čínských emigrantů, kteří zde hledali útočiště. Formálně byl pak Tchaj-wan mandžuské dynastii podřízen až do roku 1895, kdy se stal japonskou kolonií. Od té doby se historický vývoj ostrova od dění na pevnině ještě více odlišil a přispěl k formování pocitu specifické identity Tchajwanců, kteří jsou v etnickém a kulturním smyslu Číňané, ale zejména v materiální životní úrovni své krajany na pevnině předstihují. Připojení Tchaj-wanu k čankaj-

šovské Čínské republice v roce 1945 po kapitulaci Japonska bylo obyvatelstvem přijímáno s nadějami, které však záhy vystřídal rozčarování. Systém organizovaného rabování a vytlačování starousedlíků z místní samosprávy ve prospěch nových přistěhovalců z pevniny vyprovokoval otevřený projev odporu, který kuomintangská vojska v roce 1947 krvavě potlačila. Vládou vyhlášené stanné právo, které přetrvalo až do roku 1987, předznamenalo vznik totalitního režimu a vládu jedné strany – Kuomintangu (KMT, Čínská národní strana) – na dlouhá desetiletí. V době porážky Čankaj-ška v občanské válce na pevnině žilo na Tchaj-wanu zhruba šest milionů obyvatel čínského etnika, kteří byli odsunuti do politicky a ekonomicky druhořadého postavení dvěma miliony kuomintangských přistěhovalců. Vztah mezi těmito dvěma sociálně nesourodnými vrstvami obyvatelstva pak byl zdrojem politického napětí, které se realizovalo i v rozdílném postoji k otázce budoucnosti Tchaj-wanu. Kuomintangská vládnoucí elita žila nadějí na vojenské dobytí pevninské Číny a odstranění vlády „komunistických rebelů“, většině starousedlíků však byl konflikt s komunisty cizí, cítili se násilím vtahováni do možné války režimem, který si nezvolili. Z tohoto podhoubí vznikající politické opoziční hnutí usilovalo o svržení kuomintangského režimu, nastolení volené samosprávy Tchajwanců a nezávislosti na režimu v ČLR, budícímu děs svými excesy v 50. a 60. letech. Část protikuomintangské intelektuální elity se formovala v separatistickém hnutí v exilu i na Tchaj-wanu, existence legální politické opozice byla však umožněna poprvé až v roce 1986, kdy se jejím prvním zástupcem stala Strana demokratického pokroku (SDP).8)

Strana demokratického pokroku si dokázala získat podporu velkoměstské populace, mládeže a občanů s vyšším vzděláním. Vyhlášení nezávislosti Tchaj-wanu bylo jedním z bodů politického programu, avšak nikoliv jediným. SDP vycházela ze zásadní kritiky autoritativního systému, monopolu moci KMT a jeho legitimacy, navrhovala celý soubor dalekosáhlých ústavně-právních reforem a požadavek nezávislosti byl spíše jedním z témat zahraniční politiky, které prosadila radikálnější frakce SDP do stanov strany. Stojí za pozornost, že SDP, až do současnosti jediná silná opoziční strana vůči KMT, nedokázala podstatně ohrozit jeho nadpoloviční většinu v parlamentu a největším úspěchem před letošními volbami prezidenta bylo jen získání funkce starosty v Tchaj-peji na jedno funkční období v roce 1994.

Kuomintang za více než padesát let své vlády vytvořil totalitní systém příbuzný zřízení v pevninské Číně, který však byl vystavěn na antikomunistické ideologii a jeho represivní aparát ponechával možnost ekonomicky racionálního chování, neusiloval o totální kontrolu nad jednotlivci, ponechával svobodu náboženského vyznání a uznával platnost tradičních kulturních hodnot. Vládnoucí režim musel přechkat těžké chvíle diplomatických porážek v podobě ztráty členství v OSN (1971) a poté i sérii vypovězení diplomatických vztahů se zahraničními partnery počínaje Japonskem (1972), a zejména s USA (1979), po nichž následovaly ostatní významné státy. Mezinárodní izolace však nemohla narušit impozantní hospodářský růst spojený s růstem životní

úrovně.

Po Čankajškově smrti vedení KMT v čele s jeho synem Chiang Ching-kuo9) pochopilo nutnost liberalizace politického systému. Byl narušen dynastický princip následnictví uvedením rodilého Tchajwance Lee Teng-huie do nejvyšších funkcí, byla akceptována účast nestranníků (tang-waj) a starousedlíků v politických funkcích, byla uzákoněna svoboda slova a shromažďování, umožněním vzniku politické opozice se tak KMT de facto navenek zřekl monopolu moci. V prezidentovi Lee našel Kuomintang, jak se zdá, ideální vůdčí osobnost, jejímž působením se však současně započal proces štěpení strany na reformní hlavní proud a jeho skalní odpůrce. Lee ztělesňoval kontinuitu režimu, neboť byl přímo jmenován Chiangem, díky kterému získal neotřesitelné postavení. Byl populární, reprezentoval novou generaci a z titulu svého původu vyražel opoziční SDP z ruky trumf odporu proti přistěhovalcům. Koncepti parlamentního systému a přímou volbu prezidenta (místo dosavadní volby v Národním shromáždění) prosazovala SDP, neboť vzhledem k zavedeným poměrům tudy vedla cesta k demokratizaci země a prezident s mandátem vítěze ve všelidových volbách by více symbolizoval nezávislé mezinárodní postavení Tchaj-wanu.

KMT se nakonec rozhodl využít výzvu opozice k podpoře ústavní změny pro přímou volbu prezidenta. V postavě Lee Teng-huie měla politika mainstreamu KMT jasněho favorita pro volby v roce 1996, konzervativní jádro KMT se odstěpilo coby Nová strana10) na protest proti nové politice a nekalým finančním praktikám vedení strany. Mezi hlavními proudem KMT a umírněnou frakcí SDP zvanou „Formosa“ se podařilo vytvořit kontakty11), které poskytují do budoucna jistou možnost konsenzu, neboť vítězství opozice v prezidentských volbách by jinak nedávalo – vzhledem k poměru sil v parlamentu – nejlepší vyhlídky na udržení stability systému. Revize ústavy, na které má hlavní zásluhy Lee Teng-hui, proběhla v roce 1992. Byla uzákoněna přímá volba prezidenta a změněno jeho dosavadní šestileté funkční období na čtyři roky (taktéž i u členů Národního shromáždění).

Tchaj-wan v období změn

Letošní předvolební kampaň a vlastní výsledek voleb v podobě vítězství kandidáta Chen Shui-biana (Čchen Šuej-piena) reflektovaly některé významné změny v postojích veřejnosti a v politických programech tří hlavních stran. Především je třeba konstatovat ústup tématu nezávislosti Tchaj-wanu. Jak průběžné průzkumy veřejného mínění, tak nevalné volební výsledky SDP v předchozích parlamentních a prezidentských volbách svědčí o upadajícím významu této záležitosti. Nynější prezident Chen v předvolební kampani tento požadavek odmítal s poukazem na to, že Tchaj-wan již nezávislý je, ostatní kandidáti Lien Chan (Lien Čan) za KMT a James Soong (nezávislý, dříve KMT) v duchu tradiční politiky KMT nikdy o nezávislost neusilovali. V otázce separatismu lze říci, že dochází ke konvergenci programů všech důležitých stran, které reflektují status quo a jednoznačný postoj ČLR a USA. Jen s o to větším podivem můžeme sledovat působení masmédií a jejich úsilí vsugerovat veřejnosti letošní volby jako

drama nezávislosti Tchaj-wanu a válečné hrozby Pekingem. Pokud ČLR volbu tchajwanského prezidenta kvitovala nevraživě, bylo takovéto chování jistě poněkud teatrální, nicméně plně adekvátní projevům čínské politické kultury. Jestliže měla varování Pekingem a ostatně i KMT před „neuváženou volbou“ kryptoseparatisty Chena nějaký účinek, mohl být současně vyvážen i probuzeným pocitem vzdoru voličů.

Průběh a výsledek voleb 12) naznačily, že tchajwanská společnost se již názorově posunula k jiným tématům, kterými se staly otázky netransparentních finančních praktik, klientelismu a korupce. To svědčí o pokračující demokratizaci poměrů v zemi a přesunu pozornosti veřejnosti směrem k prohřeškům dosavadní vládnoucí státostrany KMT, které byly dříve tolerovány pod dojmem „hospodářského zázraku“ a vzhledem k ohrožení z komunisty ovládané posuny. Tchajwanci zřejmě ztrácejí pocit nepostradatelnosti vládnoucí elity, početní dominance střední vrstvy spíše připomíná sociální rozvrstvení vyspělých západních zemí, a navíc, jak se zdá, se liberální politické prostředí již stává čímsi samozřejmým.

Ztráta prezidentského úřadu je pak především více porážkou KMT. Nebyla to ani tak opozice, nýbrž sám Kuomintang, který se přičinil o toto fiasko. Lien Chan nemohl soutěžit s popularitou Lee, nadto musel sklídit úrodu za celá desetiletí finančního eskamotérství, které jeho předchůdci nebylo pod přívalem úspěchů tolik zazlíváno. Majetek KMT, jedné z nejbohatších politických stran na světě (ne-li nejbohatší vůbec), byl doslova hitem předvolební kampaně. Paradoxně i zásluhou Lien Chana, který kajčně sliboval převést stranická aktiva do veřejného trustu, který by byl spravován nestranickým managementem. Vyčíslení majetku KMT je zřejmě neřešitelný úkon vzhledem k jeho rozptýlení ve formě bankovních účtů, cenných papírů, nemovitostí atd. Jakým způsobem bude tento majetek, odhadovaný maximálně na 19 miliard amerických dolarů (KMT oficiálně přiznaný ve výši 3,5 miliardy amerických dolarů), dohledáván a spravován¹³⁾ za vlády nového prezidenta Chen Shui-biana, bude jedním z velkých testů předvolebních slibů a jejich realizace v praxi. Vzhledem k nadpoloviční většině KMT v parlamentu bude muset Chen vytvořit koaliční kabinet s odpovídajícím zastoupením KMT. V takovém případě je nejasné, jak budou provedena slibovaná prošetření ilegálně nabytého majetku KMT během jeho 55letého působení na Tchaj-wanu, včetně sporné privatizace majetku Japonců po jejich odsunu v roce 1945. Faktické dlouho odolné splnění hospodářské sféry státu s aparátem jedné strany, po deseti letech budované klientské konexe na komunální úrovni, vliv ve správních radách velkých podniků, ve státních institucích, v armádě a médiích, to vše nabádá k obezřetnosti před případnými ukvapenými soudy, že moci KMT již odzvonilo.

Produktum počátečního stadia rozkolu KMT byl vznik Nové strany, která se stala třetí největší parlamentní stranou s třinácti procenty (1995). Svou politickou aktivující na jedné straně starou gardu KMT a čile navazující obchodní kontakty v ČLR po čase ztratila důvěru veřejnosti pro podezřelé vřelé vztahy s Pekingem. Také pragmatické lavírování v parlamentu, využívající pozice „jazyčku na

vahách“ při hlasování na straně opozice, jindy zase na straně KMT, poněkud zamlžilo skutečnou politickou orientaci strany a přivedlo ji do krize, jejímž projevem byl letos i naprostý propad prezidentského kandidáta Li Ao (0,13 procenta).

Závažnějším projevem rozpadu KMT však byla samostatná kandidatura Jamese Soonga, příslušníka nejužšího vedení KMT s mnoha vysokými funkcemi včetně guvernéra provincie Tchaj-wan a prvního tajemníka strany, který se po svém vyloučení ze strany ucházel o funkci prezidenta jako nezávislý kandidát. Jeho ostrá kampaň mířila především na špinavé peníze KMT a rozštěpila obec voličů KMT na dva tábory. Bývalá rodná strana na oplátku obvinila Soonga ze zpronevěry stranických fondů v době, kdy byl ve funkci prvního tajemníka, a tím ho údajně připravila o 8 až 10 procent podpory, jež zřejmě znamenaly porážku ve volbách, v nichž skončil druhý o necelá tři procenta (36,8) za vítězným Chenem.¹⁴⁾

Poražený kandidát KMT Lien Chan (23,1 procenta) s konvenčním programem národní bezpečnosti a umírněné ochoty k budoucímu sjednocení s ČLR byl pro konsternované příznivce strany zosobněním konce nadějí. Strana je nepopulární, zkorumpovaná, nereformovatelná a ohrožená záměrem Jamese Soonga vytvořit novou politickou stranu a přetáhnout do ní některé poslance. Elektorát KMT tvoří vymírající část populace narozené na pevnině, rodilí Tchajwanci volí opozici. Ironií osudu se zřejmě o další osud Kuomintangu nejspíš strachují i „komunisté“ v Pekingem, protože KMT, a zejména James Soong v pozici prezidenta, dávaly naděje na schůdnější vývoj budoucích vztahů přes Tchajwanskou úžinu.

Chen Shui-bian, bývalý disident, právník, rodilý Tchajwanec bez doktorátu na prestižní americké univerzitě, reprezentuje na první pohled oživení v zatuhlém systému. Jeho programové teze, k nimž patří prohloubení demokracie, reforma ústavně-právních institucí (např. vytvoření jednokomorového parlamentu na místo dosavadní souběžné existence Národního shromáždění a Legislativního dvora), posílení prvků samosprávy, revize nejasného propojení státních a stranických financí KMT atd., jistě budou vyžadovat širokou politickou podporu, jejíž formování je zatím v nepřehledné situaci nejasné. Leccos však napovídá zpráva o osobě budoucího premiéra. Není jím původně očekávaný laureát Nobelovy ceny Lee Yuan-tseh (Li J(an)-ce), prezident Akademie věd (Academia Sinica), nestraník, který se výrazně angažoval v Chenově předvolební kampani, ale překvapivě ministr národní obrany Tang Fei (Tchang Fej), bývalý letec, člen KMT. Tento krok zřejmě demonstruje rodící se dohodu mezi dvěma vládnoucími stranami a loajalitu armády. Pokud jde o tolik sledované vztahy s pevninskou Čínou, vstřícná gesta prezidenta Chena a ohlášený záměr iniciovat setkání Tchaj-wan-Čína na nejvyšší úrovni, spolu s významným mlčením Pekingu, nevylučují, že se dočkáme nejednoho překvapení. Tím by bylo také přátelské padnutí si do náruče, spíše než vzájemné předstírání udělat, co nikdo nechce (nezávislost Tchaj-wanu), ani nemůže (vojenská invaze či blokáda). Vysoké investice tchajwanského kapitálu v ČLR (celkem přes 18 miliard dola-

rů, nezahrnutly investice realizované prostřednictvím Hongkongu)¹⁵⁾ a ochota SDP jít v hospodářské spolupráci s ČLR i nad limit úzkostlivě udržovaný zdrženlivým Lee Teng-huim by této tendenci nasvědčovaly.

Vnitřní nestabilita v pevninské Číně a sociální ořesy by naproti tomu spíše mohly odradit Peking od toho, aby spěchal vzdát se tak příjemného „nepřítele“. I přes mnohá nedorozumění daný stav zřejmě oběma stranám v mnoha směrech vcelku vyhovuje, přičemž budoucí sjednocení s pevninskou Čínou Tchajwanci určitě nemají zájem uspěchat. Momentálně zdecimovaný Kuomintang a nedorostlá SDP se v tomto jistě shodnou.

¹⁾ Pouze 28 zemí má s Čínskou republikou na Tchaj-wanu oficiální styky na úrovni diplomatického zastoupení. Yearbook 1999, The Republic of China, Government Information office, ROC.

²⁾ Erik Eckholm, House Vote to Fortify Military Ties With Taiwan Angers China, New York Times, 3. 2. 2000

³⁾ Blíže viz Seminář: Asia-Pacific Security, Free China Review, No. 2, February 2000, str. 48–53.

⁴⁾ Právo, 9. 2. 2000.

⁵⁾ Viz blíže Ross H. Munro, Mare Nostrum v představách čínských generálů, Mezinárodní politika, č. 10, 1994.

⁶⁾ Taiwan Stands up, The Economist, 25. 3. 2000, str. 28.

⁷⁾ Chengovi se podařilo získat 140 000 podpisů podporujících jeho kandidaturu, oficiální limit ja však stanoven na 220 000. Presidential Election, Free China Review, č. 3, 2000.

⁸⁾ Minzhu Jinbu Dang (Min-ču tin-pu tang), Democratic Progressive Party.

⁹⁾ Na Tchaj-wanu se při přepisu osobních jmen do latinky používá (nedůsledně) Wade-Gilesova anglická transkripce, v pevninské Číně pinyin.

¹⁰⁾ New Party (Sin-tang), vznikla v roce 1993.

¹¹⁾ Okolnosti vzniku SDP dávají tušit její předurčení k úloze „konstruktivní opozice“. Strana vznikla v roce 1986, ještě v době platnosti státního práva. Ustanovující kongres se konal v den výročí Konfuciových narozenin 28. září v exkluzivním hotelu Yuanshan v Tchaj-peji, ve kterém se obvykle pořádají stranické sjezdy KMT. Podrobněji viz I. Bakešová, Taiwan, Jiná Čína, Havířov–Praha, 1992.

V roce 1990 došlo k jednání za zavřenými dveřmi mezi vedením KMT a SDP, jehož výsledkem byla dohoda o prosazení přímé volby prezidenta. Viz Yu-Shan Wu, Taiwanese Elections and Cross-Strait Relations, Asian Survey, University of California Press, Berkeley, No. 4, July/August 1999, str. 565–587.

¹²⁾ Zvítězil Chen Shui-bian (SDP) 39,3 %, následovali James Soong (nezávislý) 36,8 %, Lien Chan (KMT) 23,1 %, Taipei Journal, March 24, 2000.

¹³⁾ Blíže viz J. Baum, Political Minefield, Far Eastern Economic Review, 3. 2. 2000, str. 22–23.

¹⁴⁾ Tamtéž.

¹⁵⁾ The Republic of China, Yearbook, 1999, str. 169.

Španělsko a ETA

v roce 2000

LIBOR ŠTEPÁNEK

Teroristická organizace ETA odvolala loni v listopadu příměří a španělské Baskicko se opět stalo oblastí, pro kterou pojem „právní stát“ v pravém smyslu slova neplatí. Teroristé upírají nenacionalistický smýšlejícímu obyvatelstvu základní lidská práva, a to právo na život a svobodu názorů. Série atentátů v prvních měsících roku 2000 přiměla španělskou demokratickou veřejnost, aby opět dokázala, jako již několikrát v nedávné historii, že se teroru podvolit nehodlá. Ohromná vlna odporu, která zachvátila celou zemi, se projevila i na výsledcích březnových parlamentních voleb, a změnila tak tradiční poměr politických sil.

Konec příměří

Julen de Madariaga, spoluzakladatel teroristické organizace ETA, vyjádřil v červenci loňského roku uspokojení nad mírovým procesem v Baskicku, ale zároveň neopomněl upozornit Paříž a Madrid, aby si nezahrávaly s ohněm, protože jeho soukmenovci dali jasně najevo, že se stáhli jen proto, aby dali možnost baskickému lidu vyjádřit své názory, ale pokud by to bylo nutné, „jejich děti boj obnoví“. Teroristé z ETA však nečekali na další generace a příměří odvolali již po čtrnácti měsících, 28. listopadu 1999. Málokoho tehdy asi překvapil obsah prohlášení, jímž objasnili nutnost takového rozhodnutí. „Objektivní“ analýzou dospěli členové ETA k závěru, že dohody uzavřené v létě roku 1998 nejsou plněny podle jejich představ, a jelikož „Španělsko společně s Francií pokračují v okupaci a násilném ovládnutí naší vlasti, ... je třeba proces budování baskického národa reaktivovat“.²⁾

Nebezpečnost nové situace si dobře uvědomily všechny složky společnosti a celý prosinec i počátek ledna se nesly ve znamení „intelektuálního boje“ s teroristy. Filozofové a politici společně s představiteli občanských iniciativ začali polemizovat o tom, co se mělo či mohlo udělat, aby se přerušení příměří zabránilo. *Abertzales*, baskičtí nacionalisté, obviňovali státotvorné politiky z neochoty jednat, protože prý měli strach z potenciální ztráty voličstva. Státotvorní naopak vyčítali nacionalistům, že se nechají teroristy z ETA vydírat. Španělský ministr vnitra Jaime Mayor Oreja prohlásil, že vláda zvolila danou taktiku z obehlednosti, aby nedopadla jako nacionalistické strany, které „se nechaly vlákat do pastí, ze které není úniku“.³⁾ Předseda vlády José María Aznar navíc upozornil na fakt, že veškerá nařčení z nečinnosti jsou lichá, protože on byl prvním ministerským předsedou, který navázal s teroristy dialog, nechal převést baskické vězně do oblastí dostupnějších jejich rodinám, a dovolil dokonce členům ETA žijícím v zahraničí, aby se vrátili do vlasti za před-

pokladu, že nemají na svědomí žádné trestné činy. Opozice ústy bývalého generálního tajemníka španělských socialistů Joaquína Almunía přišla s názorem, že celá situace ztroskotala na neschopnosti vlády v Madridu přesvědčit vládnoucí umírněné nacionalisty, aby se vzdali představ o baskické samostatnosti a začali spolupracovat s centrem. Felipe González, španělský socialistický premiér, zase připomněl svůj projev z května 1998, v němž předpovídal, že „ETA vyhlásí před volbami na pár měsíců klid zbraní, aby umožnila nacionalistickým stranám získat co nejvíce voličů, brzy však oznámí příměří konec, protože ji politická jednání jednoduše zklamou“.⁴⁾ K tomu dodal, že se sice mýlil a že příměří trvalo naštěstí déle než rok, nicméně scénář teroristů nenabízí nic nového a podobá se situacím z minulých let.

První oběť

Veškeré intelektuální přestřelky uřala vražda podplukovníka Pedra Antonia Blanca v Madridu 21. ledna 2000. Po krátkých 574 dnech bez obětí na životech se Španělsko vrátilo k předchozím 350 dlouhým měsícům teroru „obránců vlasti“. Demokratická veřejnost nenechala vraždu bez odezvy a na druhý den vyšly do ulic desetitisíce lidí, v samotném Madridu protestovalo přes milion odpůrců politického násilí. Projevy na shromážděních se nesly v duchu jasného postoje, podle něhož ETA v prostředí právního státu, jakým Španělsko bezesporu je, svými teroristickými útoky nemůže nic získat.

Ohromná vlna odporu se projevila i politicky. Baskický parlament v čele s Baskickou nacionalistickou stranou PNV a její sociálnědemokratickou odnoží EA aktivity ETA jednoznačně odsoudil, ovšem celkový dojem prohlášení zkazila koalici levicové nacionalistické strany *Euskal Herriarrok (EH)*, která se sice od násilí distancovala, nicméně organizaci ETA jako takovou odmítla odsoudit. Umírnění nacionalisté tak byli pod tlakem veřejného mínění, které zastává názor, že současná evropská politika

je neslučitelná se spoluvinou na jakémkoli druhu násilí, donucení zmrazit veškeré vztahy s EH, čímž ztratili v parlamentu většinu. (V sedmdesátipětčlenném parlamentu jim zbylo jen 27 křesel.) Sjednocená levice (IU) v Baskicku navíc odstoupila od tzv. Paktu z Lizarry, smlouvy o podmínkách mírového soužití, podepsané většinou politických stran, odborovými organizacemi a občanskými sdruženími v oblasti. Vláda Navarry (ETA považuje také tento region za součást budoucího nezávislého Baskicka) čin odsoudila a okamžitě přerušila s *Euskadi* (název pro tři zbývající baskické provincie – Guipúzcoa, Álava a Vizcaya) veškeré oficiální styky.

Nacionalisté podporující teroristy chtěli – v dané situaci zcela nesmyslně – ukázat svou sílu a vyhlásili generální stávku na podporu vězněných „spolubojovníků za svobodu“. Ta skončila, jak se dalo očekávat, fiaskem a nesetkala se s větší odezvou ani u pracujících v soukromém sektoru, ani u státních zaměstnanců (těch např. stávkovalo 2,84 procenta)⁵⁾. Akce se zvrhla v nekontrolované pouliční násilí členů především ultralevicových organizací.

Protesty proti obnově násilí se přenesly i na půdu evropských institucí. Demonstrace v Bruselu se sice zúčastnilo jen asi čtyři sta lidí, avšak její význam tkvěl především v účasti mnoha představitelů EU. Baskický svaz obětí terorismu se obrátil na Evropský parlament s požadavkem, aby vydal prohlášení, ve kterém by „veškeré teroristické aktivity byly bezpodmínečně prohlášeny za nezákonné a aby jako takové nemohly být ospravedlněny či omluveny žádným politickým argumentem“.⁶⁾ Předsedkyně Evropského parlamentu Nicole Fontainová odsoudila terorismus velmi emotivním projevem a podpořila především činnost občanské iniciativy *Basta ya!* (Už dost!), která již několik let intenzivně bojuje proti politickému násilí v zemi.

ETA proti Baskům

Jedna z největších demonstrací proti násilí poslední doby se konala letos 19. února v San Sebastianu. Baskický filosof Fernando Savatera na ní zopakoval své výzvy k nenacionalistickému obyvatelstvu, aby „vynaložilo větší úsilí s cílem, aby si ostatní všimli, že zde (v Baskicku) žije velké množství lidí, kteří nepožívají stejných práv, ani klidu, ani opory institucí, nemají dokonce ani základní možnost svobodně projevit své názory, na rozdíl od těch druhých (nacionalistů), ...že agresori požívají neuvěřitelné beztrápnosti a vláda cítí daleko větší lítost vůči uvězněným teroristům než vůči jejich obětem“.⁷⁾ Tehdy netušil, že za tři dny se jeho spoluřečník Fernando Buesa, podle něhož v politice důvody k násilí neexistují a vůdčí silou by měl být respekt člověka k člověku, stane další obětí teroru.

Tímto atentátem slovy zmocněnce pro autonomní politiku socialistické strany Ramóna Jáuregui ETA „spáchala sebevraždu

a zničila důvod své vlastní existence“.⁸⁾ Obětí atentátu z 22. února se totiž stal kromě poslance baskického parlamentu za Španělskou dělnickou socialistickou stranu (PSOE) a místopředsedy baskické regionální vlády Fernanda Buesy a jeho eskorty, také člen baskické autonomní policie *Ertzainza* Jorge Díez. Atentátem tak ETA napadla dvě instituce, jež mají garantovat pluralitu a bezpečnost v zemi. Fernando Buesa navíc zosobňoval, na poli osobním i politickém, komplexnost baskické společnosti. Jeho bratr Jon je členem nacionalistické strany PNV, on sám se narodil v Bilbau a jako poslanec PSOE za Álavu se stal místopředsedou regionální vlády složené z *abertzales* i nenacionalistů.

Zdá se, že teroristé přistoupili k riskantní vraždě tak významné osobnosti a morální autority hned z několika důvodů. Jednalo se o poslance španělské státo- tvorné, tedy nepřátelské, strany, ale i o člověka, který rázně kritizoval bezpečnostní situaci v zemi; ještě 18. února proměsl v baskickém parlamentu řeč, v níž kritizoval činnost vlády při ochraně občanů před pouličním násilím. Apeloval tehdy na vládní strany, aby si uvědomily, že je povinností vlády, a jediné vlády, udržovat v zemi klid a pořádek. Během tzv. průměří se totiž odehrálo 1274 pouličních útoků, jež byly namířeny především proti občanům nenacionalistického smýšlení, přičemž úspěšnost objasnění nedosahovala ani 20 procent.⁹⁾ Uvedl dokonce případy, ve kterých měla *Ertzainza* nařízeno nezasahovat! Snažil se o navázání užší spolupráce mezi španělskou a baskickou policií. Byl jedním z vůdčích představitelů politiky dialogu, který by vedl k trvalému míru.

Teroristé, kteří se tímto činem obrátili proti představiteli baskických voličů a zabitím člena *Ertzainzy* navíc hodili rukavici autonomním bezpečnostním silám, zřejmě špatně odhadli situaci. I když se právě probíhající předvolební kampaň na vyjádření smutku na určitou dobu zastavila, bylo jasné, že s každým novým teroristickým aktem nacionalistické strany ztrácí hlasy voličů. Mluvčí vládní PNV Joseba Egibar se sice ještě pokoušel zachránit situaci a nabádal k pokračování dohod z Lizarry, ale na nátlak médií i ostatních politických sil, které shodně upozorňovaly, že jediným hmatatelným výsledkem těchto dohod jsou tři mrtví, vedení PNV prohlásilo, že pro teroristickou organizaci ETA není v zemi místo, neboť obtěžuje, a dokonce brání dalšímu možnému rozvoji spolupráce mezi jednotlivými složkami baskické společnosti. Vraždu navíc odsoudilo i několik významných členů, především starostů měst.

Pohřbu Fernanda Buesy ve správním středisku Vitorii se zúčastnilo na 60 tisíc lidí, včetně mnoha předních osobností Španělska, např. nacionalistického předsedy katalánské vlády Jordi Pujola. Následující demonstrace se již nesly v duchu předvo-

lební kampaně výrazně polarizované politické scény. Státo- tvorné a prošpanělské síly požadovaly odstoupení již menšinové vlády Juana Josého Ibarretxehe, nacionalisté zase obhajovali svá stanoviska a napadali vládní propagandu, snažící se přesvědčit baskické obyvatelstvo, že ETA a PNV jsou totéž.

Když vpoledne 12. března oznamovala média s uspokojením, že se parlamentní volby v zemi obešly bez násilností ze strany ETA, netušila, jak ohromující budou jejich celkové výsledky. Kromě absolutního vítězství Lidové strany (PP) Josého Marii Aznara, tedy politiky pravého středu, v rámci celého Španělska (44,5 procenta) a naprostého fiaska levice (IU –5,5 procenta) přinesly výsledky mnohá překvapení i v samotném Baskicku. Polarizace společnosti a absence EH ve volbách sice ještě stále zajistily PNV postavení první strany na území *Euskadi*, ale její vítězství bylo jen relativní v porovnání s neuvěřitelnými volebními zisky PP, která v kampani vsadila na tvrdý postoj vůči teroristům z ETA a na neústupnost vůči požadavkům nacionalistů. PP i PNV získaly shodně po sedmi mandátech do parlamentu v Madridu, avšak lidovci přitáhli o 89 tisíc voličů více než v posledních volbách v roce 1996 a v celkovém počtu tak zaostávali za umírněnými nacionalisty z PNV o pouhých 20 tisíc hlasů. Dalším ohromným úspěchem Lidové strany se stalo její vítězství ve všech hlavních městech baskických provincií, Vitorii (Álava), San Sebastianu (Guipúzcoa) i Bilbau (Vizcaya).¹⁰⁾ Ani bojkot parlamentních voleb, k němuž vyzývaly ultranacionalistické síly, se nesetkal s větší odezvou. Neúčast ve volbách sice představovala necelých 36 procent, je však třeba upozornit, že se toto číslo výrazně nelišilo od celošpanělského průměru (33 procent).¹¹⁾

Budoucnost provincií

Výsledky voleb výrazně změnilly politické rozložení sil v zemi. Vítězní lidovci si jsou velmi dobře vědomi své převahy v parlamentu, kde mají v podstatě volné ruce, a proto si mohou dovolit daleko velkorysejší rétoriku vůči zbytku politického spektra. Na druhou stranu je třeba vzít v úvahu skutečnost, že José María Aznar je ve svých krocích značně limitován španělskou ústavou, která v Článku II sice „uznává a garantuje právo na autonomii jednotlivých národností“, ale zároveň proklamuje „nezrušitelnou jednotu španělského národa, a společné a nedělitelné vlasti všech Španělů“.¹²⁾

Nacionalisté si také uvědomili své oslabené postavení a od divokých prohlášení předvolební kampaně přešli k umírněnějšímu tónu. Vedle četných ujištění, že většina baskického obyvatelstva, levicové nacionalisty nevyjímaje, je přesvědčena o škodlivosti teroristických aktivit ETA, se v poslední době objevil i nový názor na případné referendum. Předseda baskické autonomní vlády Juan José Ibarretxe poprvé uznal, že „právo na sebeurčení se v Baskicku nedá

prosadit v případě, že ho v referendu podpoří jen 51 % Basků“.¹³⁾

Situace v regionu se nicméně neuklidnila ani po volbách. Aktivita teroristů neustála a ETA obrátila svou pozornost na média. Poslední, naštěstí neúspěšný, atentát byl spáchán 27. 3. 2000 na redaktora Radia Nacional Carlose Herreru. Mnozí žurnalisté již delší dobu srovnávají situaci v provincii s fašismem. Luis Antonio de Villena, redaktor deníku *El Mundo*, tvrdí, že „ten, kdo není nacionalista (*abertzale*), je považován za Antibaska či Nebaska a je na něj vyvíjen nejrůznější nátlak. Různé se mu vyhrožuje, jeho aktivity jsou sabotovány, anebo je prostě zabit ... Ozbrojená skupina, se souhlasem jedné strany (HB), s nemilosrdností a cynismem střílí, vyhazuje do povětří auta a vydírá. Jiná strana (PNV) přichází s vlažnými odsouzeními, jež ovšem vyznívají ve stylu: »Je to smutné, ale kdyby byli dobřími Basky, nic by se jim nemohlo stát.«“¹⁴⁾

V současné situaci bude pro politické strany prvořadým úkolem hledat kompromisy v prostředí vyhraněných názorových skupin, jelikož pokračování v politice konfrontace s cílem rozdělit obyvatelstvo na vítěze a poražené by situaci v žádném případě nevyřešilo. Další otázkou zůstává, jak se zachovají teroristé z ETA. Zdá se, že jejich taktika se poslední dobou míjí účinkem. Průměří z roku 1998 mělo podle plánů organizace ETA napomoci sblížení stanovisek radikálních, umírněných i demokratických nacionalistů, a dostat tak veškeré nacionalistické síly pod vliv teroristů. Tajná dohoda mezi teroristy a vládními stranami PNV a EA dokonce vyžadovala postupné přerušování vztahů se stranami „španělskými“. Klid zbraní však nakonec sloužil spíše k navázání bližší spolupráce mezi PNV a socialisty z PSOE. S prohlubující se spoluprací těchto dvou stran proto začalo přibývat i útoků na členy PSOE. Vraždou Fernanda Buesy se nejspíš ETA snažila změnit výsledky voleb. Tento čin totiž až příliš připomínal smrt Gregoria Ordóñeze, poslance pravicové *Partido Popular*, jehož zavraždění před pěti lety bylo reakcí teroristů na možnost, že by se jeho strana stala vítězem voleb.

Je zřejmé, že hlavní snahou teroristů je dosáhnout situace, v níž by nacionalistické síly byly ty jediné, které by byly s to rozhodovat o tom, co se bude v zemi dít. Argument o „boji proti utiskovatelům“ ztrácí jakékoli opodstatnění, uvědomíme-li si, že Baskicko je autonomní oblastí se svou vlastní vládou i parlamentem; baskičtina je vedle španělštiny oficiálním jazykem a do kompetencí autonomní administrativy spadá vzdělávání, zdravotnictví, sociální politika, rozhlas i televize, dále má svrchovanou moc nad vybíráním daní a disponuje například i vlastní policií. Ironií osudu zůstává, že se ETA rozhodla zabíjet právě představitele autonomních orgánů.

Teroristé si také musí být vědomi toho, že pro vytvoření samostatného státu neexistují reálné podmínky. Podle analytiků z Radia Euskadi by pro strany podporující vznik

JIGAL ARCI,
Tel-Aviv

Jeruzalém: realita zasahuje

O Jeruzalémě je zvykem mluvit emocionálně. Ehud Barak, který v podstatě není příliš emociální bytost, zřídka vzpomene Jeruzalém, aniž by dodal: „... svaté, nedělitelné hlavní město Izraele“. Jásir Arafat, jenž vždy opakováním dodává důraz svým slovům, někdy i třikrát po sobě prohlásí: „Samostatný palestinský stát, jehož hlavním městem bude Al Kuds“ („Svaté město“ – arabský název Jeruzaléma). Izraelští autoři se často odvolávají na to, že v bibli je Jeruzalém vzpomenut víc než pětsetkrát, Arabové ovšem citují korán neméně často.

samostatného Baskicka hlasovala pouze tři procenta občanů, teda asi 60 tisíc lidí. (Celá oblast španělského Baskicka má 2,1 milionu obyvatel.) V teoretickém referendu o samostatnosti by hlasovaly pro asi dvě třetiny z 670 tisíc obyvatel Guipúzcoi, v regionu Vizcaya by to byla stěží polovina a v Álavě by se samostatností souhlasila jen mizivá menšina obyvatelstva, o Navarre ani nemluvě. Současné tendence nenaznačují, že by se tato čísla měla v budoucnu nějak výrazně měnit.¹⁵⁾

Jedinou nadějí tak i nadále zůstává možnost nového, tentokrát bezpodmínečného příměří ze strany teroristů, kteří by tak umožnili nacionalistické politické reprezentaci dojednat mírovou cestou podmínky, za nichž by bylo možno prosadit prohloubení autonomních práv provincie. Na druhou stranu je třeba podotknout, že současná práva jsou již velmi široká a jejich další posílení je, jak už bylo řečeno, pro centrální moc v Madridu stěží přijatelné. V každém případě tato slepá ulička španělské politiky jen smutně dokazuje, že konečné řešení situace baskických provincií je i nadále v nedohlednu.

○

¹⁾ Le Monde, 12. 7. 1999, *Aux sources de l'ETA*.

²⁾ <http://www.freespeech.org/ehj/html/eta-112899.html>, oficiální překlad Komuniké o přerušení příměří, publikovaného v časopise *Gora*, 28. 11. 1999.

³⁾ El País, 24. 1. 2000, Debates, Calvo, E. G.: *Compromiso*.

⁴⁾ Ibid., 11. 12. 1999, Debates, González, F.: *La confianza rota*.

⁵⁾ Ibid., 28. 1. 2000, *Escaso seguimiento de la huelga convocada por HB en Euskadi y Navarra*.

⁶⁾ Ibid., 3. 2. 2000, *El colectivo vasco de Víctimas de Terrorismo pide ayuda a Bruselas*.

⁷⁾ Ibid., 15. 2. 2000, Savater: „*El Ejido vasco*“.

⁸⁾ El Correo, 23. 2. 2000, *Almunia advierte que al PSOE no le bastan las condolencias y exige „un compromiso“*.

⁹⁾ El País, 23. 2. 2000, Buesa: „*Lo que clama la cila es que haya personas agredidas todos los días*“.

¹⁰⁾ Výsledky voleb: Španělsko: 1. PP – 44,5 %, 2. PSOE – 34,1 %, 3. IU – 5,5 %, 4. CiU – 4,2 %, 5. PNV – 1,5 % Guipúzcoa: 1. PNV – 27,8 %, 2. PP – 24,5 %, 3. PSOE – 23,5 %, 4. EA – 14 % (San Sebastian: 1. PP – 32,4 %, 2. PSE – 22,8 %, 3. PNV – 20,40 %) Vizcaya: 1. PNV – 34,2 %, 2. PP – 27,0 %, 3. PSOE – 22,8 %, 4. EA – 5,0 % (Bilbao: 1. PP – 33,1 %, 2. PNV – 30,3 %, 3. PSOE – 21,7 %) Álava: 1. PP – 39,1 %, 2. PSOE – 24,4 %, 3. PNV – 20,7 %, 4. IU – 5,6 % (Vitoria: 1. PP – 40,9 %, 2. PSOE – 26,3 %, 3. PNV – 16,8) El Correo, 13. 3. 2000

¹¹⁾ El Correo, 13. 3. 2000 (Absence podle regionů: Guipúzcoa – 44 %, Vizcaya – 32 %, Álava – 29 %).

¹²⁾ Španělská ústava z roku 1978. Článek II. „La Constitución se fundamenta en la indisoluble unidad de la Nación española, patria común e indivisible de todos los españoles, y reconoce y garantiza el derecho a la autonomía de las nacionalidades y regiones que la integran y la solidaridad entre todas ellas.“

¹³⁾ Europa Press, 24. 3. 2000, *El lehendakari afirma que el derecho de autodeterminación no puede imponerse con el 51 por ciento de los votos*.

¹⁴⁾ El Mundo, 24. 2. 2000, *El nacismo vasco*.

¹⁵⁾ Vanguardia La, 24. 2. 2000, *El elenco del drama*.

Kromě „nebeského“ Jeruzaléma existuje i „pozemský“ Jeruzalém. Pro jeho přibližně 600 tisíc obyvatel je rozhodující právě život v pozemském Jeruzalémě. Ale Jeruzalém není jednoznačný ani jako zeměpisný nebo historický pojem. Do „šestidenní války“ v roce 1967 se část Jeruzaléma pod izraelskou správou rozprostírala asi na 49 km²; rozloha starého města a východní části pod jordánskou správou byla menší, asi šest km². Několik týdnů po válce, když se celé území města dostalo do rukou Izraele, izraelské úřady rozšířily hranice města o 71 km². Čili nikoli prostě rozšířily, nýbrž více než zdvojnásobily rozlohu města, jež se nyní rozprostírá na více než 125 km². Město je nyní tak velké, jak nikdy v dějinách nebylo, a zahrnuje rozsáhlé území, jež nikdy nepatřilo k historickému Jeruzalému.

Nové hranice byly určeny na základě strategických, rozvojových i jiných, občas zcela svévolných úvah. Na sever například hranice Jeruzaléma sahají téměř až k městu Ramallah, protože do nich mělo být začleněno letiště Anatot (jež mezitím přestalo fungovat). V důsledku rozšíření hranic města bylo do něho začleněno, mezi jiným, také 28 arabských vesnic, které byly v minulosti vzdáleny osm až deset kilometrů od města. Tím ovšem vzrostl počet arabských obyvatel města. Na druhou stranu, některá předměstí bezprostředně sousedící s Jeruzalémem nebyla připojena k městu právě proto, aby se příliš nezvýšil podíl arabského obyvatelstva. Kupříkladu Abu Dis se nestal součástí Jeruzaléma, ačkoli tu jsou města, kde jedna strana ulice patří do Abu Dis, druhá do Jeruzaléma.

Přestože po „šestidenní válce“ byla do Jeruzaléma přeložena většina ústředních státních úřadů a město zaznamenalo rychlý růst, v průběhu let se podíl Židů na celkovém počtu obyvatelstva města nezvýšil, nýbrž dokonce o něco poklesl. V roce 1967 žilo ve městě 196 tisíc Židů a 71 tisíc Arabů, poměr mezi nimi tedy byl 74 ku 26 procentům ve prospěch Židů. Tento poměr se v roce 1983 změnil na 71 ku 29 procentům, v roce 1995 na 70,5 ku 29,5 procenta a od té doby se z hlediska židovského obyvatelstva dále zhoršil. Podle nejnovějších údajů žije v Jeruzalémě 417 tisíc Židů a 174 tisíc ostatních (podle palestinského sčítání dosahuje počet Arabů v Jeruzalémě 210 tisíc). Pokud tedy

byly pokusy různými administrativními prostředky snížit počet arabského obyvatelstva, měly jen velmi omezený úspěch.

K tomuto trendu přispěla skutečnost, že z různých sociálních důvodů – zdražení jeruzalémských bytů, zbídačování obyvatelstva, neuspokojivé městské služby, etnické napětí – se v uplynulých desetiletích více Židů z města odstěhovalo, než se do něho nastěhovalo. Podle odhadů dosahuje tato negativní bilance mobility mezi rokem 1981 a 1998 až 55 tisíc lidí. Jen díky poměrně vysoké porodnosti v tomto období celkový počet židovského obyvatelstva přece jen vzrostl. Demografická bilance se tedy zdá klonit ve prospěch Arabů. Nedojde-li ke změně trendu porodnosti a vnitřní mobility, počet Židů a Arabů v Jeruzalémě se podle odborníků za 66 let vyrovná. Ovšem na celém území, které je nyní pod izraelskou správou, dojde k vyrovnání mnohem dříve, už za 23 let. Na tomto území totiž nyní žije asi pět milionů Židů a asi tři miliony Palestinců (nehledě na milionovou arabskou menšinu v samotném Izraeli).

Pozoruhodné je, že váha Jeruzaléma v obou národních komunitách je přibližně stejná. Židovští obyvatelé Jeruzaléma tvoří asi 6,5 až 7 procent všeho izraelského obyvatelstva, zatímco arabští obyvatelé města tvoří asi 11 procent obyvatel Předjordánska, ale počítáme-li obyvatele Gazy, pak o něco méně než 8 procent. Z hlediska obou komunit je Jeruzalém jejich hospodářským, administrativním, náboženským a ovšem i historickým centrem. Zároveň je však městem živým organismem a opakování rozdělení z let 1949–1967 by bylo nejen historickým zločinem, nýbrž bylo by v praxi asi sotva uskutečnitelné.

Ti, kdo chtějí nebo jsou povoláni – určit budoucnost Jeruzaléma, musejí tedy v každém případě sestoupit z oblaků sloganů a hesel do každodenní reality. Jeruzalém je jedním městem, ale zároveň střediskem dvou národních komunit. Žádné jednostranné rozhodnutí nemůže být základem trvalého řešení. Tak jako v celé palestinsko-izraelské problematice, tak i v otázce Jeruzaléma musí být řešení založeno na vzájemné dohodě: snad podle vzoru Řím–Vatikán, snad podle jiného modelu, anebo na základě nějakého originálního nápadu.

○

Mosambické bolesti a naděje

PETR JELÍNEK

Mosambik k sobě upoutal pozornost světové veřejnosti poté, co katastrofální záplavy na řekách Limpopo, Incomati, Maputo a Save přivlasyly koncem února o střechu nad hlavou okolo půl milionu obyvatel. Mosambik by si ovšem zaslouhoval pozornosti, i kdyby k žádným záplavám nedošlo. Představuje totiž modelový příklad změn, k nimž v subsaharské Africe od 70. let došlo, příklad přechodu od různých variant budování socialismu k hospodářské liberalizaci a od vlády jedné strany k zapojení více subjektů do politického procesu.

Mosambik po nezávislosti

Nezávislost na Portugalsku získal Mosambik po letech gerilové války v roce 1975. Moc přešla do rukou strany FRELIMO (Frente de Libertacao de Mocimboa do Castelo), původně široké fronty zaměřené na získání nezávislosti, která se prohlásila marxisticko-leninskou stranou a zahájila budování socialismu. Marxismus představoval řešení dilematu mosambické elity. Na jednu stranu byla přesvědčena o vyšší hodnotě moderní civilizace, ze které byla ovšem za kolonialismus kvůli rasové diskriminaci vyloučena, a starý tradiční svět, zůstávající a nevědecký, byl pro ni nepřijatelný. Na druhou stranu se nechtěla podřizovat Západu. Marxismus poskytl ideologii umožňující důstojnou účast na modernitě. Byl také užitečným nástrojem vytváření jednotného národa v silně fragmentarizované společnosti; třídní boj měl zatlačit do pozadí kmenové rozdíly.

Jednoznačný příklon k východnímu bloku (projevující se mimo jiné hlasováním v OSN a uzavíráním smluv o míru a přátelství se zeměmi sovětského bloku) byl dán podporou, jíž se mosambickému protikoloniálnímu zápasu dostávalo od Sovětského svazu a Číny. Pád Saigona tehdy také vytvářel dojem, že budoucnost patří socialistickému zřízení. Vietnam (zejména vietnamský zápas za nezávislost na Francii) byl ostatně pro FRELIMO vzorem pro vedení gerilové války v rurálních oblastech, zvláště pokud šlo o koncepci osvobozených a poloosvobozených zón a jejich organizace.

Marxismus poskytoval též jasnou vizi modernizace. Klíčovou roli v hospodářství získalo centrální plánování. Znárodnění bylo ovšem také vynucené okolností – po masovém odchodu Portugalců byly mnohé podniky opuštěny a jejich převzetí státem mělo zabránit zastavení provozu. Důraz se kladl na vytvoření moderního průmyslu, zdrojem potřebného kapitálu měl být vedle zahraniční pomoci i venkov. Ač FRELIMO vedlo boj za nezávislost v rurálních oblastech, jeho vize transformace venkova byla ryze městská. Tradiční zemědělství bylo

považováno za zaostalé, a vláda se proto soustředila na zakládání státních statků a střediskových vesnic. Zemědělství se však nacházelo v obtížné situaci, opuštění farem portugalskými osadníky a rozpad distribuční sítě vedly k poklesu produkce exportních plodin o 40 procent v letech 1974–76. Státní statky nebyly příliš úspěšné, a to přes rozsáhlé investice ve formě mechanizace. Naplnění ambiciózní strategie hospodářského rozvoje chyběly mnohé předpoklady, vedle nedostatku kvalifikovaného personálu (zahraničním expertům chyběla znalost prostředí) to byl především nedostatek kapitálu. Ani Východ totiž nebyl ochoten plně financovat industrializaci Mosambiku. Dalšími faktory byly přírodní katastrofy, dopad embarga na Rhodesii, růst cen ropy, a zvláště pak občanská válka.

Země zmítaná válkou

Již během protikoloniálního boje FRELIMO úzce spolupracovalo s ozbrojenou opozicí proti režimu apartheidu v sousední Rhodesii. Její ozbrojené složky se naopak spojovaly s Portugalci v akcích proti FRELIMO. Po dosažení nezávislosti se Mosambik připojil k mezinárodnímu hospodářskému embargu vůči nikým neuznanému rhodeskému režimu. To Rhodesii citelně zasáhlo, protože k dovozu i vývozu většiny zboží užívala komunikací procházejících přes mosambické území k oceánu. Vláda Iana Smithe se rozhodla přistoupit k odvetné akci.

Na konci koloniální války v Mosambiku používali Portugalci zvláštních oddílů, naverbovaných mezi Mosambičany, kteří po vojenském výcviku a indoktrinaci bojovali proti svým krajanům. Tato komanda se dopouštěla brutality na obyvatelstvu, včetně mučení a masových poprav. Příslušníci těchto jednotek se obávali represí ze strany vítězného FRELIMO, a uprchli proto do Rhodesie, jejíž vláda jim poskytla materiální zabezpečení, výcvikový tábor a vysíláčku na šíření propagandy. Tak vzniklo RENAMO (Resistencia Nacional Mocimboa do Castelo), jež zahájilo ozbrojený boj proti

mosambické vládě. Pád apartheidu v Rhodesii a vznik Zimbabwe neznamenaly konec aktivit RENAMO, naopak poté, co získalo nového patrona – apartheidní JAR – se jeho destruktivní činnost výrazně vystupňovala. Jihoafrická vláda, znepokojená tím, že Mosambik toleroval na svém území činnost Afrického národního kongresu (ANC), se rozhodla v rámci „totální strategie“, vyhlášené novým premiérem (a bývalým ministrem obrany) P. W. Bothou, využít RENAMO jako nástroje k destabilizaci Mosambiku. Jihoafričané vybírali cíle, které mělo RENAMO zničit, zejména pak zařízení snižující hospodářskou závislost země na JAR. Přestože RENAMO nemělo pod svou pevnou kontrolou žádnou oblast, dařilo se mu operovat na většině území Mosambiku, paralyzovat státní správu, ničit školy, zdravotní střediska a i beztak nedostatečnou infrastrukturu. Komunikace mezi jihem a severem země byly přerušeny (jednalo se pouze o dvě silnice, neboť za portugalské správy byly komunikace budovány především jako spojení mezi přístavy a sousedními zeměmi). RENAMO bylo úspěšné ve vedení gerilové války (na nízké technologické úrovni), udržovalo síť mobilních základů, od rolníků vybíralo dávky v naturáliích nebo nucené práci a svými činy stále dokazovalo, že vláda není schopna zajistit bezpečnost těm, kdo ji podporují. V polovině 80. let se Mosambik v důsledku občanské války fakticky rozpadl, jeho formální existence jako státu byla udržována jen díky principům mezinárodního řádu a kvůli neschopnosti RENAMO dobýt a udržet města. Do bojů proti RENAMO byly ve stále větší míře zapojovány zimbabweské a tanzanijské síly.

Obrat k Západu

Tváří v tvář katastrofální bezpečnostní situaci, hrozivému ekonomickému propadu (v letech 1980–86 poklesla zemědělská produkce o 75 procent a průmyslová výroba o polovinu) a omezování sovětského angažování v rozvojovém světě (už před nástupem Gorbačova) nezbylo mosambické vládě než usilovat o pomoc Západu. Mosambik navázal dobré vztahy s řadou západoevropských zemí (Velkou Británií, Itálií, skandinávskými zeměmi), v roce 1982 přistoupil ke Konvenci z Lomé a v roce 1984 se stal plnoprávným členem Mezinárodního měnového fondu (MMF), s nímž se dohodl na restrukturalizaci svého dluhu. Počátkům změn v mezinárodní orientaci země odpovídaly i počátky změn ve vnitřní politice. FRELIMO začalo přehodnocovat hospodářskou politiku, rozhodlo se dát více prostoru tržním silám a cenovým signálům. Některé státní statky byly rozděleny, pomalu se zlepšovaly vztahy s církvemi. FRELIMO se také začalo vracet k pojetí sebe sama jako široké národní fronty. Proces obratu FRELIMO od socialistické k liberální vizi modernity se výrazně urychlil po nástupu pragmatického Joaquima Chissana do

čela strany v roce 1986. Ten si byl vědom nezbytnosti hospodářských změn, kterými bylo podmiňováno poskytování mezinárodní pomoci. Za účasti MMF byl v roce 1987 vypracován Program hospodářské obnovy (klasický program strukturálního přizpůsobení), spočívající v liberalizaci cen, ukončení dotací podnikům, ve změnách daňového systému a v privatizaci. Hospodářství bylo fakticky podřízeno mezinárodním agenturám. V rámci zlepšování ve vztazích k církvím došlo k navrácení církevního majetku. Diplomatičké úsilí se zaměřilo na Spojené státy, kde militantní pravice chtěla v rámci strategie celosvětového zatlačování komunismu podporovat RENAMO, zatímco State Department se stavěl proti. V roce 1989 se FRELIMO zřeklo marxismu a přihlásilo se k liberálnímu pojetí státu. To bylo zakotveno v nové ústavě z roku 1990, která výslovně uznávala občanská práva, zejména svobodu sdružování, a která měnila politický systém na multipartitní s demokraticky voleným prezidentem a parlamentem.

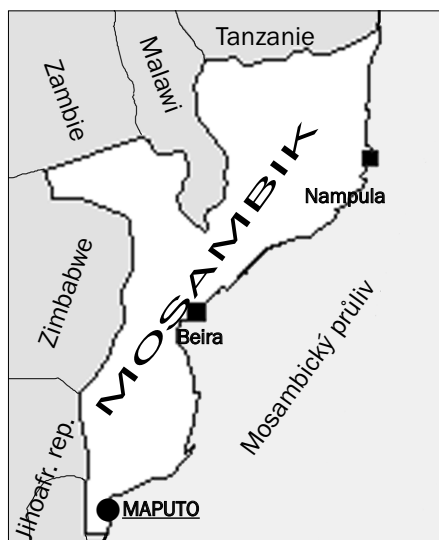
Ústavní změny úzce souvisely s mírovým jednáním s RENAMO. Bylo zřejmé, že vládní síly nemohou porazit RENAMO ve válce bez jasných frontových linií. Sovětský svaz hodlal stáhnout poradce a snížit dodávky výzbroje. Tanzanie stáhla své síly a také Zimbabwe uvažovalo o přehodnocení své role v konfliktu. Také věřitelé a dárcovské organizace tlačily mosambickou vládu k jednání s RENAMO. Na druhou stranu vojenský obrat v Angole, nalezení mírového řešení pro Angolu a Namibii a změny v JAR (demise P. W. Bothy a nástup F. W. De Klerka) dávaly naději, že izolované RENAMO bude muset na jednání přistoupit. Bylo ovšem obtížné zahájit jednání s RENAMO, které bylo téměř čistě vojenskou organizací a kromě vágního antikomunismu nemělo žádný koherentní politický program. Problémem byla také otázka statutu jednajících stran – na jedné straně stála mezinárodně uznávaná vláda a na druhé vojenská síla s nízkou politickou legitimitou. V neposlední řadě nebylo jednoduché navázat kontakty ani čistě technicky. Po několika neúspěšných pokusech o zprostředkování se jej ujala laická katolická komunita Sv. Egidia a po zdlouhavém jednání byla v roce 1992 podepsána v Římě dohoda o příměří. Zapojení OSN do realizace dohody bylo nepoměrně intenzivnější než v Angole a dohoda byla přes jistá zpoždění naplněna. RENAMO se transformovalo v politickou stranu (na tento účel obdrželo poměrně vysokou částku). V roce 1994 se konaly svobodné volby, v nichž zvítězilo FRELIMO (se ziskem 129 mandátů), na druhém místě skončilo RENAMO se 112 mandáty a do parlamentu se ještě dostala Demokratická unie s devíti zástupci.

Volby 1999

Ve dnech 3.–5. 12. 1999 proběhly druhé demokratické volby v Mosambiku. V prezidentských volbách zvítězil kandidát FRELIMO a dosavadní prezident Joaquim

Chissano s 52,3 procenta hlasů, zatímco jeho rival Afonso Dhlakama dostal pouze 47,7 procenta. V parlamentních volbách získalo FRELIMO 133 mandátů, RENAMO-Volební unie (konglomerát 11 stran) 117. Další strany nepřekročily pětiprocentní práh a do parlamentu se nedostaly. Výsledky se ovšem značně lišily regionálně. Zatímco na jihu (provincie Maputo, Gaza a Inhambane) s velkým náskokem zvítězilo FRELIMO, ve středu (provincie Sofala a Manica) neméně výrazně vyhrálo RENAMO. Více k severu byly výsledky vyrovnanější. V provinciích Tete, Zambezia, Nampula a Niassa získalo více hlasů RENAMO, v nejsevernější provincii Cabo Delgado, kde v 60. letech začal protikoloniální zápas, zvítězilo FRELIMO.

Jak si vysvětlit fakt, že si RENAMO,

přes veškeré své destruktivní aktivity a masakry za občanské války, udržuje stabilní podporu na většině území Mosambiku? Přestože vnější síly (Rhodesie a JAR) nesly odpovědnost za zahájení občanské války, nešlo jen o zvnějšku řízený útok na Mosambik. RENAMO mohlo využívat rozšířené nespokojenosti s modernizací, kterou prosazovalo FRELIMO. V modernizační ideologii FRELIMO nebylo místa pro tradiční představy a praktiky. Všechny představy, hodnoty a zvyky, neodpovídající moderní představě pokroku byly v očích FRELIMO nelegitimní a otevřeně jimi, co by pověrami opovrhovalo. Autorita náčelníků byla podkopávána. Také tradiční léčitelství se ocitlo v nemilosti, oficiálně měli kouzelníci zakázáno vybírat poplatky za své služby. Problém ovšem byl, že celý mosambický venkov sdílel magické vidění světa, jehož bylo tradiční léčitelství součástí, marxistická ideologie FRELIMO byla srozumitelná jen úzké vrstvě městského obyvatelstva. Nespokojenost na venkově způsobovalo i prosazování střediskových vesnic. RENAMO mohlo počítat s podporou náčelníků a kouzelníků. Samo nebudovalo politické struktury, při vybírání daní nebo rekrutování se opíralo o tradiční moc. Přes-

tože se Chissano během svých předvolebních cest snažil naklonit si náčelníky a církevní kruhy, jejich nedůvěra k vládě FRELIMO přetrvává. Rozdíl mezi „tradičním-moderním“ a „venkovem-městem“ podepsáním mírové dohody nevymizel a je samotnými Mosambičany reflektován. V předvolebním Mosambiku bylo například možné vidět na zdi nápis: „Volit RENAMO znamená zvát opice do města.“ Tento rozdíl se projevuje i ve městech, například ve městě Beira (provincie Sofala) mělo RENAMO silnější podporu v chudých okrajových čtvrtích, které obývají lidé přicházející z venkova hledat štěstí ve městě. Naopak podnikatelé hlasovali většinou pro bývalou marxistickou stranu; při představě, že by se RENAMO bez kvalifikovaných odborníků dalo do řízení hospodářské politiky, jim běhal mráz po zádech.

V období občanské války má své kořeny i rozdíl regionální, mezi „severem-jihem“, jehož využití představovalo nejúčinnější předvolební hesla RENAMO („FRELIMO okrádá sever, veškerá mezinárodní pomoc zůstává na jihu, vláda diskriminuje obyvatele severu v přístupu do státních služeb“). Faktem je, že zejména do 90. let byl jih v nejvyšších státních i stranických funkcích zastoupen výrazně více než sever a střed země. Po dlouhou dobu byla také jediná univerzita v Maputu a při přijímání na ni byli obyvatelé jihu preferováni. Regionální základnou RENAMO byla od počátku oblast středního Mosambiku, a to jednak kvůli podpoře ze sousední Rhodesie a jednak díky tomu, že tam byla vládní přítomnost nejslabší. Ve vedení RENAMO převládaly osoby mluvící šonskými dialekty, zejména Nda. Zatímco ve středním Mosambiku a provinciích Zambezie a Nampula mělo RENAMO značnou podporu mezi venkovským obyvatelstvem a násilí se často omezovalo na eliminaci osob spojených se státem, na jihu se stalo předmětem upřímné nenávisti obyvatel. Protože nemělo naději, že by na jihu mohlo získat loajalitu obyvatelstva, dopouštělo se tam nejhorších zvěrstev, od násilného rekrutování vojáků mezi dětmi po masakrování celých vesnic.

Ve své předvolební kampani využívalo RENAMO populární téma korupce ve státní správě, která je v Mosambiku bezesporu závažným problémem. Zde RENAMO poněkud pomohlo i FRELIMO svou nákladnou kampaní, jejíž součástí bylo například rozdávání triček s emblémem FRELIMO nebo s portrétem Chissanovým. Takováto kampaň v podmínkách extrémní chudoby, v nichž většina obyvatelstva žije, působila kontraproduktivně.

Vyhledky do budoucna

Mosambické demokratické zřízení utrpělo vážnou ránu tím, že RENAMO odmítlo uznat výsledky voleb. Ještě před oficiálním vyhlášením výsledků vystoupil vůdce RENAMO Dhlakama v televizi s prohlášením, že RENAMO samo spočítalo hlasy a že novým prezidentem je on sám. V reak-

ci na to se v několika okresech pokusili příznivci RENAMO převzít moc. Výsledky zveřejněné Národní volební komisí RENAMO neuznalo, zpochybnilo její nestrannost a odvolalo se k Nejvyššímu soudu. Ani poté, co Nejvyšší soud stížnost jako nepodloženou zamítl, však RENAMO výsledky nepřijalo a hrozilo bojkotem parlamentu. Nakonec však poslanci RENAMO v parlamentu zasedli, neboť stranickému vedení hrozilo, že by mu poslanci kvůli vidině poslaneckých platů vypověděli poslušnost.

Zapojení RENAMO do práce parlamentu je však nadále nejisté, neboť stále považuje za mosambického prezidenta Dhlakamu, vládu označuje za nelegitimní a požaduje přepočítání hlasů. Své sídlo přesunulo z Maputa do Beiry, blíže ke své voličské základně. Angolský scénář však našťastí pravděpodobně nehrozí. Válka je minulostí, k níž se s výjimkou několika renamovských radikálů nikdo vracet nechce. A i kdyby se RENAMO rozhodlo pro obnovení bojů, bylo by to po osmi letech míru již obtížné. OSN odvedla v Mosambiku dobrou práci, polovojenské jednotky byly (na rozdíl od Angoly) demobilizovány. RENAMO by chyběl zahraniční sponzor a diamanty, jimiž Savimbiho UNITA financuje své válečné aktivity, se v Mosambiku nevyskytují.

Příslibem do budoucna je kromě nepravděpodobnosti nového rozpoutání občanské války rychlý hospodářský růst. Již po několika let dosahuje Mosambik růstu HDP okolo 10 procent ročně (letos ovšem pravděpodobně hospodářský růst negativně ovlivní záplavy z února a března). Faktem přitom zůstává, že hospodářský rozvoj není rovnoměrný, týká se především jižních provincií, zvláště maputského regionu, kam směřuje většina zahraničních (zejména jihoafrických) investic. Samo město Maputo, jehož přístav slouží spojení nejprůmyslovější oblasti JAR s Indickým oceánem, charakterizuje v posledních letech živý podnikatelský ruch, a přitahuje tak z celé země nejvzdělanější a nejpodnikavější Mosambičany, kteří tam hledají své štěstí.

Většina obyvatel však žije v jiném světě: světě izolovaných vesniček, odkud se jednou či dvakrát do roka vydávají pěšky do městečka, aby prodali trochu kukuřice, vypěstované na motykou obdělávaném políčku a mohli si tak koupit kousek mýdla a oblečení. S existencí státu se téměř nesetkají. Vzhledem k tomu, že žijí mimo mzdové hospodářství, se jich placení daní netýká. Stát sám reprezentuje pouze jmenovaný správce okresu, který však, přestože mu podléhá několik policistů, reálnou moc nemá. Té se po rozpadu nejnižších článků státní správy opět chopili náčelníci a kouzelníci. Náčelníci spolu se staršími vesnice řeší veškeré spory a pouze v případě velmi vážných zločinů dodatečně informují policii. (Zločiny však běžně trestají lidé sami i ve městech, protože nemá cenu vodit zločince na policejní stanici, odkud se zakrátko po předání patřičného obnosu dostane znovu na svobodu.) Kouzelníci nenahrazují pouze

moderní zdravotnický systém, lidé věří, že je v jejich moci přinutit zloděje, aby vrátil ukradenou věc, že mohou zajistit nezranitelnost nebo dívce manžela. Rozhodují též o životě a smrti; označí-li někoho za příčinu nemoci nebo smrti jiné osoby a lidé pak dotyčného zabijí, policie se ani vyšetřováním neobtěžuje, respektující autoritu kouzelníků.

Vnitřní slabost státu je doprovázena silnou závislostí na pomoci mezinárodních organizací. Mezinárodní měnový fond a Světová banka mají rozhodující slovo při formulaci hospodářských priorit (ne vždy se jednalo o úspěšné kroky; známým se stalo experty Světové banky prosazované odbourání vývozních cen na surové ořechy kešu, které nevedlo ke zvýšení jejich produkce a přineslo vážné problémy mosambickému zpracovatelskému průmyslu).

Na zachování stávající hospodářské politiky se obě hlavní mosambické strany shodují (i RENAMO si zvolilo liberální paradigma, když stálo před nutností formulovat svůj program v konzistentním jazyce). Strana PASOMO, stojící k FRELIMO v opozici zleva, ve volbách zcela propadla, hlavně proto, že svým působením se omezovala na Maputo (ve středu země a na severu připadl „protestní“ hlas RENAMO).

Mosambik se musí vypořádat s řadou vážných problémů. Infrastruktura je v katastrofálním stavu, mnohé oblasti jsou v době dešťů zcela izolovány, jelikož jsou spojeny se zbytkem země neasfaltovanými silnicemi plnými děr a výmolů. Špatný stav komunikací představuje zásadní překážku jakéhokoli rozvoje obchodu na venkově. Stát je silně zadlužen, na splácení dluhu vydával Mosambik desetkrát vyšší částku než na zdravotnictví (část dluhu již ovšem věřitelé prominuli a lze doufat, že vzhledem k těžké situaci po záplavách bude dluh oduštěn zcela). Zemědělství chybějí stroje, a je proto využívána jen nepatrná část rozlohy země. Obchodní deficit je přímo hroživý, Mosambik dováží téměř vše (od mléka, kávy a čaje po počítače), hlavně z JAR, Zimbabwe a Evropy. Hlavními vývozními artikly jsou krevety a elektrická energie z přehrady Cahora Bassa. Epidemie AIDS se přes úsilí vlády a nevládních organizací vymkla kontrole, virem HIV je podle odhadů OSN (UNAIDS) nakaženo okolo 15 procent obyvatel, především ve velkých městech a v okolí hlavních dopravních tahů.

Budování socialismu neuspělo mimo jiné i proto, že marxismus FRELIMO byl napodobeninou bez vztahu ke společnosti, na niž byl aplikován. Není vůbec jisté, zda to s liberalismem FRELIMO není podobné. Změnit ústavu a institucionální strukturu není tak těžký úkol, logika liberalismu však předpokládá celkovou proměnu společnosti, jakož i vyvázání jedince ze starých vztahů. V současné době se v Mosambiku s liberální demokracií ztotožňuje část městského obyvatelstva. V zemi, kdy si lidé vysvětlují podnikatelský úspěch sousem, že musel zajít za kouzelníkem a na jeho pokyn zabít svého příbuzného, se nej-

Za skutečně věrohodnou a spolehlivou prognózu vývoje globální ekonomiky by mnoho politiků, vrcholných představitelů kapitálových a peněžních trhů, světového obchodu atd. dalo doslova desítky let života, protože se od ní odvíjejí téměř veškerá strategická rozhodnutí. Vlastnit takovou „křišťálovou kouli“ či kouzelný prut realizace by jejich držitelům poskytlo ohromné výhody. Snad ještě zoufaleji se tyto kruhy na národních úrovních pídí po spolehlivých regionálních prognózách, protože ty mohou (ale stále také nemusí) globální vývoj kopírovat a promítat jej do národních ekonomik, jak ukázala např. poslední tři léta.

Potíž je ale v tom, že tak složité komplexní jevy, vyplývající z ohromného souboru hospodářských, politických, sociálních, ekologických a dalších faktorů a z jejich interakce je velmi obtížné prognózovatelný problém, realizační pravděpodobnost těchto predikcí je dosud malá a vždy, když se zdá být vytvořeno jakési konzistentnější predikční instrumentarium, přicházejí naprosto nečekané šoky a vývoj, měnící často sotva několik měsíců staré bestsellery v pouhou makulaturu. Takový osud potkal dosud naprostou většinu globálních prognóz v ekonomické (ale i mimo ekonomické) oblasti, jak jsme se to snažili popsat v Mezinárodní politice č. 10/98. Totéž se týká i predikcí regionálních.

Proto odhady vývoje světové konjunktury stojí všude spíše na empirii a intuici, která se však nedá získat jinak než dlouhodobým sledováním vývoje světové ekonomiky a zkušenostmi z komparace prognóz a reálného vývoje. To se ve světě ví, a proto je tento výzkum spíše posilován. Bohužel v České republice platí spíše opak.

Hlavní tendence 90. let

Pro účely této stati budeme z prostorových důvodů pod globální konjunkturou rozumět zejména světový hospodářský růst, cenový vývoj v komoditní i nekomoditní oblasti, kapitálově-peněžní stabilitu a zaměstnanost, tedy jen nejzávažnější charakteristiky, ačkoli jsme si vědomi, že jde o fenomen širší.

Celkem poklidný vývoj 50. a 60. let „zlatého období poválečné prosperity“ skončil na počátku 70. let sérií strukturálních krizí, tzv. revolucí cen prvovýroby, prvním ropným šokem a požadavky rozvojových zemí (dále RZ) na nastolení „nového mezinárodního ekonomického řádu“, který jim byl v OSN nejen přísliben, ale byl i jednomyslně odhlasován. Sotva se však situace začala

Světová hospodářská konjunktura: stav a perspektivy

JAROSLAV FOLTÝN

uklidňovat (po 6. a 7. mimořádném zasedání OSN právě k těmto otázkám), přišel na počátku 80. let druhý ropný šok, první „mexická“ krize, zpomalení růstu nejen ve vyspělých tržních ekonomikách (VTE), ale zejména v RZ, erupтивní růst zadlužování v nich a útlum zahraničních investic.

Plně se rozvinula hospodářská diferenciace rozvojových zemí, kdy nástup několika nově industrializovaných zemí (NIZ) 1. a 2. asijské generace a několika latinskoamerických zemí nebyl zachycen naprostou většinou rozvojových zemí a celých regionů (Afrika, část Latinské Ameriky, zejména Střední Ameriky, a také některé arabské země zasažené libanonskou krizí a válečnými konflikty). Výkon ekonomik bývalých socialistických zemí stagnoval, růst rozvojových zemí byl nevyvážený, počínaly hospodářské obtíže Japonska, množily se turbulence na kapitálových a peněžních trzích. Osmdesátá léta jsou tak označována za „ztracenou dekádu“ světové ekonomiky, zejména ovšem třetího světa, ale s rostoucími potížemi systému celého.

Naproti tomu 90. léta probíhala zpočátku relativně úspěšně. Dynamika hospodářského růstu se zvýšila, ohromný skok vpřed zaznamenaly přímé zahraniční investice směřující do rozvojových zemí a transformujících se ekonomik (dále TE), pozitivně se rozvíjel integrační proces v Evropě, cenový vývoj byl bez velkých fluktuací a transformační proces po pádu komunistického bloku otevíral velká očekávání, takže se v polovině dekády začalo hovořit o tzv. dekádě naděje (*decade of hope*).

V roce 1996 se sice objevovaly první varovné příznaky potíží v NIZ a prohlubovaly se v Japonsku, ale poněkud se začala zlepšovat situace v TE. Začal robustní růst HDP v USA, takže globální ekonomický růst v tomto roce (ke konci první poloviny devadesátých let poněkud utlumený) znovu dosáhl dlouhodobě průměrných hodnot 70. a 80. let (3,5 procenta), což posilovalo optimistický názor, že některé obtíže asijské oblasti jsou přechodnými výkyvy (vlivem tzv. zpětných transferů) a že prosperita potrvá. Navzdory bouřlivému technickému pokroku v řadě zemí (zejména v USA) klesala nezaměstnanost, dařilo se vytvářet nové pracovní příležitosti. Také vývoj kapitálových a peněžních trhů byl příznivý.

Potom však přišla pohroma v podobě série tzv. regionálních krizí: asijská, ruská a latinskoamerická, které podstatně změnily tři poslední roky dekády. I když ani prvních šest a půl let dekády neprobíhalo úplně

klidně hlavně v regionálním rámci (např. mexická tzv. kvasikrize 1994), regionální finanční a hospodářské krize přinesly diskontinuitu s trendy předchozích dekád i počátku 90. let, v mnohém ohledu tyto tendence zcela zásadně a významným způsobem změnily konjunkturální klima téměř ve všech aspektech (růstovém, zahraničně-obchodním, investičním atd.), leckdy dokonce tak, že byly přehodnoceny některé obecně-teoretické postuláty.

Tak např. pokud jde o některé základní trendy ve světové ekonomice, ukázalo se v letech 1997–1999, že oba hlavní konjunkturální cykly, za které bývají nejčastěji pokládány růstový a zahraničně-obchodní, spolu nadále souvisejí, byť volněji než v uplynulých dekáдах až do konce 80. let. Jakkoli se zdálo, že vývoj globalizace a internacionalizace v první polovině 90. let rychle rozvolňuje jejich korelaci, poslední léta naznačila, že základní souvislosti obou cyklů nebyly v zásadě narušeny. S útlumem růstové konjunktury bude tedy ještě po delší dobu svázán i útlum obchodních aktivit, ztížené odbytové možnosti subjektů světové ekonomiky. Naopak růstová konjunktura je povzbudí, ačkoli souvislost není již tak bezprostřední, jako se jevila ještě před dvaceti lety.

V aspektu teritoriálních téměř veškeré relevantní mezinárodní organizace včetně WTO očekávaly pokračování trendu snižování regionálních disparit a diferenciace VTE na straně jedné a RZ a TE na straně druhé. Růst produkčních a obchodních agregátů za léta 1997–1999 (odhad) však naznačuje, že s propadem asijského a latinskoamerického regionu a s krizí v Rusku a zprostředkovaně v celé oblasti TE se tyto disproporce naopak prohloubily. Nedošlo však k výraznému porušení interregionálních vazeb, protože se udržel, a dokonce zesílil hodnotový obchodní potenciál Spojených států a částečně i Evropské unie. Tyto regiony též pokračovaly v dlouhodobém posilování svého postavení ve světovém obchodu na úkor regionů rozvojových zemí a v poslední době i Asie.

Co do aspektu vývoje obchodní politiky se světový obchod dále liberalizoval, a to navzdory regionálním oteřesům. Úspěšně sice skončilo Uruguayské kolo, ale okolo tzv. kola Milénia WTO vznikla chaotická situace. Řada integračních seskupení zaznamenala pozoruhodné úspěchy v další obchodní liberalizaci a objemy jejich vnitřních směn překračovaly vesměs celosvětový průměr intraregionálních vazeb (o cca 1,5 procenta).

Zbožový aspekt jako jediný nevybočil příliš z ustálených tendencí, kdy obchodo-

vatelnost jistých druhů zboží a služeb enormně vzrůstá s procesy vědeckotechnického pokroku s globalizací světové ekonomiky. Týká se to nejvíce nehmotných služeb, ale i některých telekomunikačních produktů, dopravy a turismu. Dynamicky se rozvíjí i obchod výrobků většiny oborů zpracovatelského průmyslu s vyšší přidanou hodnotou a potravin, zatímco chemické deriváty, textil, obuv, ošacení atd. rostou nominálně pomaleji (v dlouhodobém průměru 2,5 procenta meziročního růstu oproti pěti až sedmi procentům u skupin prve jmenovaných). Nejnížší obchodovatelnost vykazují výrobky těžebního průmyslu s výjimkou některých paliv.

U cenového aspektu dále pokračuje rozevírání „nůžek“ mezi růstovými indexy surovin a prvovýrobků na straně jedné a hotových výrobků a služeb na straně druhé. Dokonce se od roku 1993 nadále zvýrazňuje oproti předchozím dekádam. Světové konjunkturální klima je nízkými cenami surovin a paliv příznivě ovlivňováno přímo i nepřímo přes oblast vstupů v odvětvích hotových výrobků s větší komponentou surovinově-palivových substrátů. Cenová oblast se také stala určitým stabilizátorem, většina analytiků ovšem soudí, že tato situace již dlouho nepotrvá, což se již potvrdilo málo očekávaným rychlým vzrůstem cen ropy v letech 1999–2000.

Kapitálově-investiční souvislosti globální konjunktury konce století se vyznačují stálým růstem investičněpodnikatelského kapitálu na úkor zápůjčního. Uvnitř tohoto trendu zesílily přímé zahraniční investice, které stále více vyhledávají země disponující „podpůrně-technologickým prostředím“ (schopnost zajištění infrastrukturálních služeb, subdodávek, hospodářské a sociální stability), což v praxi znamená výběrové soustředění na několik rozvinutějších a středně rozvinutých rozvojových zemí a TE, zejména na střeoevropské země a Čínu. Po vypuknutí regionálních oteřesů se však tento trend ve většině zemí zbrzdil, nastal odliv z mnoha nových trhů („emerging markets“) včetně TE. Nevyrovnaný a v posledních letech klesající trend má i příliv zápůjčního kapitálu a velkých portfoliových investic, jejichž přesná analýza však naráží stále více na metodickou a statistickou nevyjasněnost sledování a definování jednotlivých druhů kapitálově-investičních pohybů, např. i zahraničních investic.

Devadesátá léta nebyla tedy klidnou a „nadějnou“ dekádou. Regionální oteřesy od roku 1997, jež doposud doznívají, pře-

konaly všechna pesimistická očekávání. Nyní je již zřejmé, že zrály již nejméně od roku 1995 v podobě zpomalování zejména asijských ekonomik (Japonsko i další), ale těmto příznakům nebyla věnována náležitá pozornost. V asijském regionu byly pokládány za krátkodobý konjunkturální výkyv, v Rusku a TE za nevyhnutelné doznívání transformačních potíží a v Latinské Americe hlavně za důsledek politické nestability zvětšené mexickou krizí, kteréžto situace jsou v regionu jinak chronickou záležitostí po celá desetiletí.

Nakupení, razance a kumulovaný účinek regionálních krizí je také relativně novým jevem vývoje světové konjunktury. Krize daly znovu vyniknout obavám z globální hospodářské krize, podobné velké krizi 30. let. S touto možností se opravdu kalkulovalo na konci roku 1998 za doznívající asijské, čerstvé ruské a rozvíjející se latinskoamerické krize, kdy intervence mezinárodních institucí ani amerických velkobank nebyly schopny zabránit finančnímu kolapsu Brazílie, Argentiny i dalších latinskoamerických zemí, kdy se zpomaloval růst v Evropské unii a TE byly vážně postiženy ruským zhroucením ze srpna téhož roku. Jedinou výkonnou ekonomikou udržující rovnováhu světové ekonomiky zůstaly Spojené státy.

Dodnes nejsou spolehlivě objasněny příčiny rychlého zotavení v časném jaru 1999, počínajícího březnem a dubnem. Jistý je pouze fakt, že motorem světové ekonomiky je již déle než rok růst v Severní Americe, což vedle příznivých domácích výsledků (nízká nezaměstnanost, inflace, nebyvalý vzestup hlavních burzovních indexů, růst domácí spotřeby atd.) dává pozitivní signály ostatním segmentům světové ekonomiky. Vedle zklidnění asijské krize (až na výjimky typu Indonésie a stále slabého hospodářského výkonu Japonska) jde o větší část rozvojových zemí a stabilizuje se hospodářská situace v Evropské unii. Latinská Amerika dnes poskytuje zcela jiný obraz než před rokem. Rozkolísanou a diferencovanou zůstává situace v TE, z nichž postsovětské země (s výjimkou Pobaltí) a balkánské země nadále zápasí s transformační krizí, zatímco středoevropské země jeví tu větší, tu menší známky oživení.

Výhled do prvních let 21. století

Přes výše zmíněnou nespolehlivost konjunkturálních predikcí jsou tyto stále lukrativním výzkumným polem. Nyní se v nich odrazí oživení roku 2000 a větší části r. 1999, tudíž převládá optimismus. Většina prognostických organizací po celý minulý rok korigovala své predikce směrem vzhůru či ke zlepšení v naprosté většině konjunkturálních aspektů i teritorií. Počátkem roku 2000 se tento optimismus sice poněkud utlumil, přesto však výhledy krátkodobé i střednědobé konjunktury vycházejí nadále velmi dobře.

Větší opatrnost na počátku roku 2000 vyplývá především z obav o tzv. „měkké přistání“ severoamerické konjunktury, která podle mínění většiny analytiků je již dosti „přehřá-

tá“. Jak známo, je řízena spíše „ad hoc“ zásahy Federálního rezervního systému (Fed) a osobně jeho prezidenta Allana Greenspana pomocí nástrojů měnové a fiskální politiky, aniž by se dlouhodobě pohybovala v rámci ucelené koncepce, podepřené obecnější strategií rozvoje. Tyto zásahy byly již několik let úspěšné, avšak Fed se nyní ocitl blízko hranice svých možností, zejména co se týče pohybu úrokových sazeb.

Proto např. ekonomické výzkumné oddělení J. P. Morgan Trust Comp. (JPM) předpokládá již od dalšího čtvrtletí snížení růstových temp, které je již oproti predikcím podzimní 1999 beztak zpožděné. Lze to ilustrovat na následujících číslech JPM:

Hospodářský růst podle regionů (percentuální změna v pololetních průměrech)

	Skutečnost 1998–1999		Prognóza 1999–2000	
	98 IV Q/98 II Q	99 II Q/98 IV Q	99 IV Q/99 II Q	00 II Q/99 IV Q
USA	4,8	2,9	4,1	3,1
Japonsko	-2,2	4,0	-0,3	0,5
Eurozóna	1,3	1,7	4,1	3,6
Asie (RZ plus TE)	3,9	9,1	5,2	6,0
Rozvojová Evropa (RZ plus TE)	-2,9	3,9	6,8	1,3
Latinská Amerika	-3,9	1,5	2,4	4,1

Pramen: A Solid Global Expansion is Underway, World Financial Markets, JPM, New York, Oc-
tober 1999

Je tedy zřejmé, že zatím publikované odhady za první čtvrtletí r. 2000 jsou vyšší než predikce; totéž platí částečně o Japonsku, které navíc má stále deset procent nevyužitých kapacit. Naopak v Evropské unii (2,7 procenta) a v rozvojové Asii se oživení nedostavilo zdaleka tak razantně. Výsledek „nových trhů“ v Evropě je zkreslen balkánským konfliktem a v důsledku nevyrovnanosti zemí je jeho vypovídající hodnota malá. Jediný region, kde se skutečnost ukazuje být plně v souladu s predikací, je Latinská Amerika, která se z krize rychle vzpamatovala. JPM Afriku ani neuvádí, protože její vliv na světovou konjunkturu je zanedbatelný. V roce 2000 tedy záleží na třech primárních faktorech, jež podle pořadí významu uvádíme:

- zda potrvá robustní hospodářský růst ve Spojených státech,
- zda se podaří nastartovat trvalé oživení v Japonsku,
- zda se podaří zvýšit růstový výkon Evropské unie.

Vývoj v rozvojových zemích a TE je sekundární, protože bude záležet na vývoji v centrech „triády“ světové ekonomiky (G-3). Někteří autoři přidávají ještě jeden údajně primární faktor, kterým je absence dalších regionálních krizí, k jakým docházelo v letech 1994 až 1999 (znovuvyvážení světové hospodářské konjunktury). Jiní tento

faktor nyní pokládají za nadbytečný, protože podmínky v G-3 pokládají za velmi diferencované. V severoamerickém a asijském centru jde o nárůsty deficitů, v prvním případě deficitu celého běžného účtu platební bilance Spojených států, ve druhém o rozpočtový deficit Japonska, obojí s četnými implikacemi k měnově-kursově problematice a ke kapitálovým trhům, jež budou tyto deficity stěžít schopny po několik dalších let absorbovat. V Evropské unii naopak půjde v první řadě o řešení problému zaměstnanosti a vytváření nových pracovních míst i za podmínek urychleného technického pokroku. Po summitu v Lisabonu (březen 2000) pak i o urychlování hospodářského

růstu (úkol jeho zvýšení na severoamerickou úroveň 3,5 procenta) a o správné nastavení makroekonomických ukazatelů v procesu spuštění eura.

Pro Českou republiku je nejvýznamnější evropský pól „triády“ a imperativ urychlení hospodářského růstu na úroveň blízkou či totožnou se zadáním z Lisabonu, jehož výsledek je tudíž zapotřebí uvítat. Málo analytiků však pokládá tento cíl za reálný i pro Evropskou unii v prostředí, kdy zavádění eura do platebního styku spotřebitelů bude nezbytně spojeno s velkými problémy ekonomickými i čistě organizačními. Stálé oslabování eura však nepochybně pomáhá exportu celé Evropské unie již nyní.

Budoucí vývoj světového obchodu je velkou neznámou. Bylo tomu tak ostatně již v celém poválečném období globální konjunktury. Výjimečně úspěšný rok 1997 – druhý nejlepší v historii vůbec (růst o 9,6 procenta) byl např. vystřídán zhroucením tempa hned v následujícím roce (4,4 procenta) i v roce 1999 (předběžně 6 procent) s výhledem 6,8 procenta na rok 2000. I přes neúspěch třetí obchodní konference v Seattlu se však liberalizace prosazuje nadále jako vedoucí trend.

Ceny na světových trzích by podle predikcí JPM měly v letech 2000–2001 pokračovat v mírném vzestupu u většiny sorti-

Ekonomika USA

v 90. letech

HANA KUNEŠOVÁ

mentu výrobků, a zejména služeb. Měly by růst i ceny prvovýrobků a surovin, zde ovšem značně diferencovaně (největší vzestup u hliníku, mědi a dalších kovů, naopak stagnace či pokles u potravin, a zejména textilních surovin i hotových výrobků). Mírný vzestup je predikován i u drahých kovů (zlato z 280 na 300 dolarů, stříbro z 5,28 na 5,80 dolaru za trojskou unci).

Spotřebitelské ceny, silně ovlivněné stavem poptávky a světovými cenami paliv, komodit i hotových výrobků, by měly jen mírně klesat globálně (z 3,3 na 2,7 procenta koncem roku 2000), ale značně nevyrovnaně podle regionů, zemí a segmentů světové ekonomiky vůbec (od nulového růstu např. v Japonsku až k 21,4 procenta v bývalých zemích RVHP, kde se pro léta 2000–2002 počítá s nejméně dvoucifernou inflací). V Evropské unii, vázané maastrichtskými kritérii a EMU, by měla být situace vyrovnanější, nicméně růst cen by měl zasáhnout většinu hlavních zemí (Německo a Francie 1,4 procenta, stagnace v Itálii a Velké Británii, kde by neměl být překročen dlouhodobý průměr 1,7 procenta). Ceny ve Spojených státech jsou predikovány na stabilizovaném vzestupu mezi 2,2–2,5 procenta a měly by tak odpovídat světovému průměru.

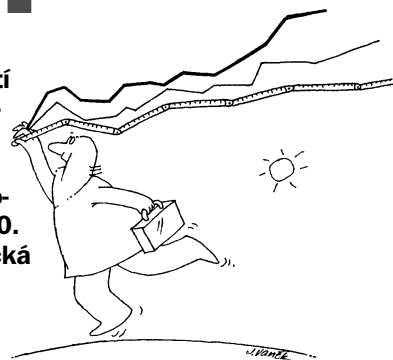
Důsledky pro českou ekonomiku

Po turbulentních letech 1997–1999 by se mělo dostavit určité zklidnění, které je samozřejmě spíše pozitivním signálem pro oživení českého hospodářství a částečně se již projevilo. Přes výše vzpomenutá rizika prognóz světové konjunktury se nyní jeví zklidnění řady oscilací růstových křivek i ostatních indikátorů pravděpodobnějším scénářem než léta regionálních krizí a nestability. Např. velmi rozkolísaná křivka průmyslové výroby zemí OECD v 90. letech je nyní predikována materiály OSN a OECD jako v podstatě velmi stabilní na nejméně dva příští roky s parametry okolo čtyř procent meziročního růstu, což by růstu českého exportu mělo dostačovat.

Pro ČR to vůbec znamená, že nebude pravděpodobně v nejbližší budoucnosti vystavena vysloveně nepříznivým exogenním faktorům, a tudíž primární význam pro její hospodářsko-sociální vývoj budou mít faktory endogenní. Tyto faktory (zejména dokončení privatizace, dotvoření právního rámce obchodních, kapitálových a dalších vztahů, důchodové a sociální reformy aj.) budou sehrávat primární úlohu a při jejich novém neúspěchu bude velmi laciné odvolávat se na větší vlivy a nepřízeň světové konjunktury.

Totéž se týká i přípravy ČR na vstup do Evropské unie. Stručně řečeno, trendy světové konjunktury přes svou nevyzpytatelnost a budoucí rizika, která bezpochyby přijdou, nenavštědují prozatím výraznému zhoršení ani samy o sobě, ani ve směru působení na ČR. Je však velmi riskantní se na to příliš spoléhat, naopak tyto trendy je zapotřebí soustavně co do příčin, výsledků i varovných příznaků (jež regionální krize již identifikovaly) sledovat. ○

Spojené státy americké představují po řadu desetiletí nejvýznamnější hospodářské centrum světa. V poválečném období však hospodářská váha USA začala ve srovnání s Japonskem a západní Evropou klesat do takové míry, že v 80. letech se americké ekonomice všeobecně předpovídal postupný úpadek. V 90. letech nastal v hospodářském vývoji obrat: americká ekonomika se úspěšně rozvíjela a prožívala nejdelší konjunkturu ve své poválečné historii. Na konci 90. let můžeme konstatovat, že rozpočtový přebytek USA se pohybuje kolem sta miliard dolarů, roční růst hrubého domácího produktu se zvýšil na čtyři procenta, míra nezaměstnanosti poklesla ke čtyřem procentům a inflace je nejnižší za posledních třicet let. Největší světová ekonomika se dostala na výsluní, zejména porovnáme-li ji s jejími dvěma největšími konkurenty, Japonskem a Evropskou unií.

Cílem následujícího příspěvku je podat přehled o hospodářském vývoji Spojených států v 90. letech a poukázat na hlavní příčiny úspěšného rozvoje americké ekonomiky v tomto období.

Recese počátku 90. let

Počátkem 90. let procházela ekonomika USA obdobím recese. Ve srovnání s počátkem 80. let však nebyl v tomto období hlavním problémem vývoj inflace, ale především hospodářská stagnace a chronická nezaměstnanost. Tyto problémy hospodářská politika prezidenta G. Bushe nedokázala řešit. V roce 1992 zvítězili ve Spojených státech demokraté. Nástup Billa Clintona do prezidentského úřadu v lednu 1993 byl spojen s příslibem, že uvedené problémy budou řešeny a zároveň potvrdil dlouhodobé pragmatické tendence v hospodářské politice USA.

Úspěšné potlačení inflace v 80. letech umožnilo Clintonově administrativě zaměřit se na nové závažné problémy: hospodářský růst a zaměstnanost. Jedním z hlavních úkolů Clintonova programu¹⁾ se stal rychlejší růst umožňující přechod od oživení k trvalejší konjunktúře a snížení nezaměstnanosti. Dlouhodobým cílem Clintonova hospodářského programu se staly zásadní změny v nabídkové sféře ekonomiky, a to rozvoj infrastruktury a „lidského kapitálu“. V této oblasti byl Clintonův program zaměřen na dlouhodobou podporu výzkumu a vývoje a přestavbu vzdělávacího a rekvalifikačního systému s cílem získat vyšší mobilitu pracovní síly v období vysoké nezaměstnanosti.

Základním nástrojem hospodářské politiky se stala rozpočtová politika. Došlo k aktivizaci příjmové strany rozpočtu, tj. růstu daní. Důvodem byla potřeba fiskální konso-

lidace a očekávaný růst některých výdajů. Výdajová strana rozpočtu se zaměřila na zvýšení kvality výrobních faktorů. Rozpočtová politika byla však závažným způsobem limitována značným rozpočtovým schodkem (290 miliard dolarů v roce 1992). Působení Clintonovy administrativy proto zpočátku kolísalo mezi potřebami fiskální konsolidace a snahou urychlit růst spolu s uskutečněním plánovaných strukturálních změn.

Nástup konjunktury

Koncem roku 1993 se hospodářská situace ve Spojených státech začala měnit. Závěr roku znamenal definitivní překonání recese a nástup konjunktury. Po předchozí stagnaci začaly prudce růst investice do nových technologií s cílem zvýšit produktivitu a konkurenceschopnost. Důležitou úlohu v tomto období hrála také měnová politika. V roce 1993 velmi nízká úroveň krátkodobých úrokových měr podporovala záměr posílit hospodářský růst. Od roku 1994 však obavy z přehřátí a z inflace vedly k mírně restriktivní měnové politice projevující se růstem úrokových sazeb. V polovině 90. let hospodářská politika USA sledovala plnění dvou cílů: udržení růstu a prevenci před inflací.

V listopadu 1996 byl Clinton zvolen druhým prezidentem USA. Rozhodujícím faktorem jeho znovuzvolení byl stav americké ekonomiky během jeho prvního funkčního období (1993–1996), hlavně pak v jeho závěru (viz tabulka č. 1). Zatímco v roce 1992 se Spojené státy zvolna dostávaly z hospodářského útlumu, v roce 1996 byla situace zcela odlišná. Schodek rozpočtu se snížil o více než polovinu a tvořil pouze 1,5 procenta HDP. Samotný růst HDP lze charakterizovat jako stálý. I když došlo k jeho mír-

Tabulka č. 1:
Hospodářský vývoj USA v letech 1990–1995
(meziroční změny v procentech)

Ukazatel 1981–1990*	1991	1992	1993	1994	1995
HDP	2,9	–0,9	2,7	2,3	3,5
Míra inflace	4,7	4,2	3,0	3,0	2,6
Míra nezaměstnanosti	7,1	6,9	7,5	6,9	6,1

* průměrné roční tempo růstu
Pramen: IMF, World Economic Outlook, October 1999. Internet, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/1999/02/index.htm>

nému zpomalení, činil přesto jeho nárůst za rok 1995 2,3 procenta. Míra inflace poklesla pod 3 procenta. Obdobně během volebního období klesla i úroková míra. Co se týká nezaměstnanosti, převzal prezident Clinton úřad v době, kdy míra nezaměstnanosti byla téměř sedmiprocentní. V roce 1995 činila 5,6 procenta.

Vývoj konce 90. let

V roce 1997 vlivem asijské měnové krize převládla ve Spojených státech finanční nejistota. Situace se zhoršila po vypuknutí ruské krize v létě roku 1998 a následném odlivu kapitálu z Latinské Ameriky na podzim 1998. Export z USA se v roce 1998 snížil, což negativně ovlivnilo velké americké společnosti závislé na zahraničních odbytištích. Klesající export se projevil rostoucím deficitem běžného účtu platební bilance, který se v r. 1998 zvýšil o 78,23 miliardy dolarů, a to na rekordních 233,45 miliardy dolarů. Deficit tak překonal předchozí rekord 168 miliard dolarů z roku 1987.

V roce 1999 vzrostl deficit běžného účtu platební bilance ve srovnání s rokem 1998 o zhruba 105 miliard dolarů. Celkově stoupl tento schodek na 338,92 miliardy dolarů, což představuje 3,8 procenta hrubého domácího produktu USA. V meziročním srovnání jde o vysoký 53,7procentní vzestup²⁾. I když schodek dosáhl rekordní výše, nepředstavuje pro hospodářství USA bezprostřední nebezpečí. Vzhledem k současnému oživení světové ekonomiky americký export roste, což může tláčit na pokles deficitu běžného účtu v roce 2000. Konkurenční schopnost amerického zboží se prosazuje i přes nadhodnocený dolar. Americké firmy totiž i za situace, kdy v řadě míst scházejí kvalifikovaní pracovníci, dokázaly zabránit zvyšování reálných mezd.

Přes zmíněnou situaci vykázala ekonomika Spojených států vůči krizovým otřesům ve světě velkou odolnost. Zapůsobila zde silná domácí poptávka a růst spotřebitelských výdajů: Američané se cítili bohatší a utráceli téměř všechny své příjmy, takže roční míra osobních úspor v USA se blížila nule (např. v červnu r. 1998 klesla na 0,2 procenta, což bylo nejméně od hospodářské krize ve 30. letech³⁾) (viz. tab. 2).

Příznivě se v druhé polovině 90. let vyvíjel státní rozpočet USA. Hospodaření ve fi-

nančním roce 1997–98 v důsledku dlouhé konjunktury americké ekonomiky skončilo poprvé po 29 letech přebytkem, a to ve výši 69,2 miliardy dolarů (tj. 0,8 procenta HDP). Podle odhadů by měly přebytky pokračovat i v následujících letech. Očekávané rozpočtové přebytky by se měly použít na posilování systému důchodového zabezpečení (který bude muset sloužit stále silnějším populačním ročníkům z 50. a 60. let), na zdravotní péči o seniory a snižování státní zadluženosti.

V rozpočtu na fiskální rok 1999–2000 se počítá se zvýšením federálních příspěvků na armádu, policii, školství, bytovou výstavbu, životní prostředí a boj s drogami. Důležitou oblastí je také rozvoj zaostalejších regionů země, které by zvýšením životní úrovně svých obyvatel měly rozšířit vnitrostátní americký trh, neboť další odbytiště ve světě se budou hledat stále obtížněji. Rozpočtové příjmy hodlá vláda zvýšit růstem spotřební daně z cigaret a zavedením ekologické daně, která by postihovala především ropné společnosti a firmy vyrábějící elektrickou energii. Bude-li pokračovat současný trend, předpokládá se, že přebytek rozpočtu by mohl za 15 let dosáhnout 4,47 bilionu dolarů.⁴⁾

Nová ekonomika

Hospodářská dynamika USA v 90. letech silně kontrastovala (a stále kontrastuje) s vývojem japonského hospodářství. Zatímco v Japonsku se hospodářské problémy z počátku 90. let prohloubily v nehlubší recesi za posledních zhruba padesát let, v USA probíhala konjunktura. V únoru 2000 americká konjunktura vstoupila už do 107. měsíce svého trvání, čímž byl překonán „rekordní cyklus“ ze 60. let, který trval 106 měsíců.

Od roku 1990 docházelo ve Spojených státech k průměrnému ročnímu růstu HDP ve výši 2,4 procenta. Ve srovnání s rokem 1990 vzrostl koncem 90. let HDP reálné v více než o padesát procent. Ekonomika USA vykazovala v 90. letech příznivý vývoj i v dalších makroekonomických ukazatelích. Míra inflace (měřená indexem spotřebitelských cen) se snížila z 2,3 procenta v r. 1997 na 1,6 procenta v r. 1998 a dosáhla tak nejnižší úrovně od roku 1969. Míra nezaměstnanosti se pohybuje těsně nad čtyřmi procenty, zvýšily se i nejnižší platy.

Tabulka č. 2:
Hospodářský vývoj USA v letech 1996–1999
(meziroční změny v procentech)

Ukazatel	1996	1997	1998	1999	2000**
HDP	3,4	3,9	3,9	4,2*	3,6
Míra inflace	2,9	2,3	1,6	2,2**	2,5
Míra nezaměstnanosti	5,4	4,9	4,5	4,3**	4,5

* poslední revidovaný údaj – Hospodářské noviny 31. 3. 2000, s. 13

** odhad IMF

Pramen: IMF, World Economic Outlook, October 1999. Internet, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/1999/02/index.htm>

Vzhledem k tomuto úspěšnému vývoji se v USA začalo hovořit o tzv. nové ekonomice. Nová ekonomika se vyznačuje změněným hospodářským cyklem s delší fází expanze, doprovázeným nízkou inflací a prakticky plnou zaměstnaností. K uvedeným změnám přispěla globalizace světového hospodářství, která otevřela nové trhy, a revoluce v informačních technologiích, která umožnila zvyšovat produktivitu práce a zisk bez růstu cen. Produktivita práce v amerických průmyslových společnostech, které používají počítače, se v 90. letech zvýšila v průměru o 5,7 procenta ročně, oproti 3,2 procenta v 80. letech.⁵⁾

Úspěšný hospodářský vývoj byl podporován vhodnou fiskální a měnovou politikou, jež se od počátku 90. let pohybovaly ve stejném směru. Opatření uzákoněná za Bushovy a Clintonovy administrativy začala snižovat rozpočtový deficit a centrální banka pokračovala v tlaku na snižování inflace. V prostředí s nízkou inflací a nízkými úrokovými sazbami mohly zdroje nacházet své efektivní využití, což vedlo k růstu reálného produktu a zaměstnanosti.

Výhledy do budoucna

Ve svém osmém a zároveň posledním Poselství o stavu Unie v lednu 2000⁶⁾ se mohl americký prezident Bill Clinton vykázt výsoce příznivou hospodářskou bilancí Spojených států nejen v uplynulém roce, ale za celé své prezidentské období. Mohl uvést vynikající výsledky: především nejdelší hospodářskou prosperitu Spojených států a také to, že poprvé od roku 1835 mají Spojené státy naději, že do třinácti let splatí svůj vnitřní dluh. Základem Poselství však byl očekávaný vývoj USA v 21. století. Clinton se zaměřil na to, co Američané musejí udělat, aby udrželi dynamiku rozvoje a zajistili sobě i světu další pokrok.

Prezident připomněl své původní projekty, s nimiž před osmi a čtyřmi lety vyhrál volby a které se zatím nepodařilo prosadit. Navrhl na šedesát nových iniciativ, mezi nimiž kromě cílených daňových úlev dominují ty, jež by měly přinést investice do školství, vzdělávání, zdravotnictví, sociálního systému a zaostávajících oblastí USA. Clinton také vybídl Američany k potírání bídy a investování do zaostalých oblastí, k posílení zdravotní péče pro starší občany a děti, k investicím do školství a vzdělání, ke zvýšení minimální mzdy, k zajištění bezpečnosti. Konkrétně prezident navrhl poskytnout miliardu dolarů navíc do programu předškolní výchovy a třicet miliard dolarů do daňového zvýhodnění pro rodiny s nízkými a středními příjmy, aby se zvýšil počet studentů, kteří si mohou dovolit alespoň bakalářská studia. Stejně tak požadoval do roku 2025 vložit 400 miliard dolarů do zdravotního systému pro starší občany (Medicare) a rozšíření zdravotního pojištění i na děti rodičů, kteří si je nemohou dovolit.

Za úspěšný hospodářský vývoj vděčí Clinton především Allanu Greenspanovi, šéfovi americké centrální banky (Federal Reserve Board – Fed). Byl to však právě Gre-

enspan, který počátkem roku 2000 zdůraznil nutnost zpomalit ekonomický růst (důvody rozebral ve zprávě předložené v únoru 2000 bankovnímu výboru Sněmovny reprezentantů amerického Kongresu⁷⁾). Americká centrální banka jménem Greenspan upozornila na hrozbu přehřátí a zdůraznila nutnost zvýšit úrokovou míru. Toto rozhodnutí je chápáno jako snaha o prodloužení růstového cyklu vyrovňováním nabídky a poptávky. Trvající, či dokonce rostoucí nerovnováha by mohla vést k prasknutí burzovní „bubliny“ a ve spojení s dalšími jevy i k prudkému zlomu. Velká většina ekonomů se totiž shoduje v tom, že akcie jsou nadhodnoceny a Wall Street je „nafouknutá bublina“. Otázkou je, o kolik procent jsou akcie nadhodnoceny. Situace na burze v posledních letech silně ovlivňuje chování amerických domácností, které stále více spekulují s vyhlídkou dalšího růstu akcií.

Stav americké ekonomiky v posledních letech stále více ovlivňují firmy podnikající ve špičkových technologiích. I v nadcházejícím období se budou Spojené státy zaměřovat na nové technologie, které by měly umožnit meziroční růst ekonomiky zhruba o 3 procenta. Informační revoluce spojená s využitím internetu napomůže dalšímu růstu produktivity práce. V příštím desetiletí se očekávají podstatné změny v oblasti financí, obchodu a masových sdělovacích prostředků. Předpokládá se, že díky novým technologiím zisky amerických společností v příštích deseti letech vzrostou o 54 procenta a mzdy o 9 procent.⁶⁾ Nové technologie se podle prognóz odborníků projeví na růstu mezd nejen vysoce kvalifikovaných odborníků, ale i ostatních zaměstnanců a části pracovníků s nejnižšími platy.

Američané považují za neefektivnější stimul dalšího hospodářského růstu v 21. století výzkum, vývoj a rychlé zavádění nových výrobků. Technologický předstih Spojených států se stále výrazněji mění v jejich ekonomickou převahu. Náskok v nejrychleji rostoucích oborech, především v informačních technologiích a biotechnologiích, tak tvoří základ pro udržení pozic nejsilnější světové ekonomiky i v dalších letech.

¹⁾ Viz Cihelková, E., Neumann, P.: Ekonomické změny ve Spojených státech amerických. Acta Oeconomia Pragensia, vědecký sborník VŠE v Praze, 1993, č. 4, s. 49.

²⁾ Ohroží schodek americký boom? Hospodářské noviny, 17. 3. 2000.

³⁾ Miškovská, O.: Nová úskalí pro novou ekonomiku. Hospodářské noviny, 10. 9. 1998.

⁴⁾ Štěpánková, I.: Třetí rok přebytku. Ekonom, 1999, č. 9, s. 28.

⁵⁾ Levora, J.: Politika USA i dalších vyspělých zemí v ekonomice 21. století. Mezinárodní politika, 1999, č. 3, s. 30.

⁶⁾ Buschová, K.: Vize pro USA a pro Ala Gora. Hospodářské noviny, 31. 1. 2000 a dále Bill Clinton se konečně dočkal triumfu, Hospodářské noviny, 31. 1. 2000.

⁷⁾ USA se chystají na měkké přistání. Hospodářské noviny, 21. 2. 2000.

Arabský organizovaný zločin

MIROSLAV NOŽINA

Arabský organizovaný zločin nikdy nepřitahoval takovou pozornost jako „klasické“ kriminální struktury expandující do světa z Číny, Itálie, Spojených států či Ruska. Přesto se jedná o značně nebezpečný fenomén. Ve světě zločinu získal nechvalnou proslulost zejména v oblasti nelegálního obchodu s drogami, zbraněmi, nelegální migrace a finančních podvodů. S výpadkem bývalé sovětské finanční pomoci se dnes do organizovaných kriminálních aktivit zapojuje řada arabských teroristických skupin. Zejména pašování drog se stává ve stále větším rozsahu zdrojem financování jejich činnosti.

Obživa pro pět milionů

V severní Africe se daří především kanabisu. Podle zpráv Interpolu jeho pěstování v Africe přímo podporují evropské zločinecké syndikáty. Zhruba dvě třetiny z celkového množství hašiše zadrženého v západní Evropě pochází z této oblasti. Nejznámější producentskou zemí je Maroko. V projevu na podzim roku 1992 marocký král Hasan II. oznámil, že plochy, na nichž je pěstován kanabis, pokrývají více než padesát tisíc hektarů zemědělské půdy v regionu horského Rífu. (Z každého hektaru je možno vyrobit přibližně 500 kg marihuany, což znamená, že z celkové rozlohy je možno získat 25 tisíc tun marihuany.) Terénní výzkumy francouzského Střediska pro geopolitické sledování drog (OGD) však potvrzují, že se jedná nejméně o 70 tisíc hektarů osázených konopím.

Obchod s kanabísem („kifem“) a jeho deriváty je v Maroku pečlivě organizován. Na jeho počátku stojí víceméně nezávislí pěstitelé. Podle odhadů OGD žije v Rífu z produkce a obchodu s kanabísem kolem pěti milionů lidí. Pěstitelé „kifu“ tvoří 25 procent pracovních činných obyvatel rífské provincie Chefchaouen. Ročně je v této oblasti vyprodukováno na dva tisíce tun hašiše.

Pěstitelé prodávají své produkty zprostředkovatelům, kteří rovněž zajišťují další zpracování kanabisu – nejčastěji na kanabisový olej a hašiš. Tímto zpracováváním se zabývají specializovaní výrobci. Překupníci jsou zpravidla dále napojeni na přepravce, kteří jsou často vlastníky (nebo společníky) různých garáží a dopravních společností; zejména kamiony zůstávají nadále hlavním prostředkem pašování kanabisových preparátů do Evropy. Překupníci drogy buď prodávají dál, anebo si na jejich přepravu „kupují cestu“ – již vybudovaný ilegální kanál, jímž drogy putují do marockých metropolí

(Fezu, Casablanky, Marrákeše), anebo dále za hranice. „Cesty“ zahrnují nejen prostředky přepravy, ale i průniky přes síť policejních a celních kontrol, spolupráci místních pohlavárů a oblastní administrativy, politických organizací, „ochranu“ na všech úrovních, spolupráci zahraničních skupin organizovaného zločinu. Tyto kanály budují a spravují rozvětvené zločinecké organizace, jejichž předáci, ještě počátkem 80. let často pouzí malorolníci, pastevci či drobní pašeráci, si dnes v ničem nezadají s kolumbijskými narkobarony.

Král Hasan II. vyhlásil v roce 1992 obchodníkům s drogami „válku“. Pěstitelské oblasti na jih od Tangeru při hranicích s Alžírskem nechal obsadit vojskem. Jeho snahy o potlačení obchodu s drogami však nemají přílišný úspěch. Maroko dnes i nadále zůstává největším vývozcem hašiše na světě. Poplatky z drogového obchodu tvoří významný zdroj neoficiálních příjmů řady marockých oblastních činitelů. Podloudný vývoz hašiše a marihuany přináší marocké ekonomice dvě miliardy dolarů ročně, a je tak pro zemi nejvýznamnějším zdrojem deviz. Do obchodu s drogami jsou údajně zapleteni dokonce i královi příbuzní a členové marocké vlády.

Podle zpráv z posledních let narůstá pěstování kanabisu i v Alžírsku a Tunisku. Problémy s drogami se nevyhnuly ani Libyi Muammara Kaddáfího. Libyjský vůdce vytvořil v červnu 1996 více než 200 vojenských výborů, které mají s drogami a také s dalšími „nečistými vlivy“, jako je alkoholismus či prostituce, bojovat.

„Červený Libanonec“

Za Severoafricí nezástává pozadu ani oblast Blízkého východu. Libanonci začali vytvářet svou pěstitelskou a distribuční síť

zhruba před dvěma desítkami let. V průběhu vleklé občanské války (1975–1991) získal Libanon postavení hlavního producenta a vývozce kanabisové pryskyřice (tzv. „Červený Libanonec“) a surového opia v oblasti Blízkého východu. Peníze z obchodu s drogami byly investovány v libanonské ekonomice a financoval se z nich i nákup zbraní. „Zboží“ většinou pocházelo z tajných laboratoří umístěných v údolí Biká. Libanon začal potírat nelegální produkci drog až v roce 1992, kdy s pomocí syrské armády poprvé zasáhl proti pěstitelům a pozatýkal řadu překupníků. V červnu 1996 byl v Bejrútu za obchod s drogami poprvé v historii zbaven imunity a odsouzen k sedmi letům vězení a nucených prací člen libanonského parlamentu Jahjá Šamas, poslanec za oblast údolí Biká.

Nástup tvrdých drog

Velice nebezpečným trendem je narůstající využívání původně hašišových pašeráckých cest pro přepravu kokainu a také heroinu do Evropy. Arabští překupníci a dealéři dnes již nepracují pouze s kanabisovými preparáty. Sortiment svého „zboží“ rozšířili i na výnosnější tvrdé drogy. Svědčí to o napojení severoafrických sítí na asijské překupníky a latinskoamerické drogové kartely. Prostřednictvím těchto podloudných kanálů je dnes zejména kokain do Evropy dodáván v nebyvalém množství. Od počátku 90. let se nahrazování hašiše heroinem v prostředí mezinárodních podloudnických sítí značně rozšířilo. Podílely se na tom zejména příslušníci tureckých drogových organizací ve Španělsku a Nizozemsku. Maroko se zároveň stalo významným tranzitním prostorem pro pašování kokainu. Zpráva amerického Úřadu pro potírání drog (DEA) z roku 1993 udává, že země severní Afriky jsou si vědomy, že jejich území využívají kriminální organizace k přepravě kokainu, zejména ve formě lodních nákladů, do Evropy. Existují rovněž informace o angažování tradičních marockých pašeráků hašiše v obchodu s kokainem v Evropě. Maroťtí překupníci dopravují kokain zejména na trase z Kanárských ostrovů do Španělska.

Zprávy ze syrsko-libanonské oblasti hovoří o tom, že zatímco syrská armáda halasně oznamuje každé zlikvidované pole s marihanou v údolí Biká, přes Libanon a Sýrii nerušeně putují nákladní vozy naložené heroinem a kokainem.

V květnu 1995 oznámily italské úřady výsledky operace Rex, na níž spolupracovaly marocké, italské a španělské policejní složky. Cílem operace bylo zlikvidovat mocnou síť pašování marockého hašiše do Evropy, řízenou kalábrijskou N'dranghetou (jihoitalskou zločineckou organizací), respektive rodinou Di Giovine. Podle policejních zdrojů bylo sítí každý týden propašováno několik tun hašiše lodí do Španělska a odtud do zbytku Evropy. Během operace byly zadrženy více než dvě tuny kanabisové pryskyřice a deset kilogramů kokainu. Hlavní organizátory sítě – Rosaria Di Giovine a jeho syna Filippa – zatkla policie v marockém Tetuánu.

Obchodníci s drogami se v Evropě napojují na místní překupnické struktury. Velice často přitom využívají služeb příslušníků arabských emigrantských komunit, kteří v Evropě dlouhodobě žijí, anebo sem původně přišli za prací. Značné problémy má v tomto ohledu například Francie. V souvislosti s obchodem s drogami stoupá v posledních letech počet zadržení alžírských přistěhovalců. Jedním z důvodů jejich narůstající aktivity je i skutečnost, že po roce 1992, kdy byly v Alžírsku vojenským převratem zrušeny výsledky voleb, v nichž zvítězila islámská fundamentalistická strana, využívají skupiny místního islámského hnutí odporu obchod s drogami k financování svých protislámských aktivit. Častými protagonisty bývají i Egypťané, Tunisané, Libanonci, Syřané.

Středoevropské sítě

Již od počátku 90. let dochází k rozšiřování severoafrické, či spíše středomořské drogové sítě do zemí postkomunistické střední Evropy. V lednu 1994 celní služba v marockém přístavu Tanger odhalila zásilku 1,422 kg kanabisové pryskyřice v kamionu zaregistrovaném v Polsku, který řídil polský občan. Droga byla ukryta v pětikilogramových olivových konzervách. Zásilka byla adresována společnosti se sídlem ve Varšavě. V marockém Tangeru byl 10. listopadu 1994 odsouzen za pašování drog k osmi letům vězení český občan Jiří Cernych. Byl zadržen v srpnu 1994 při silniční kontrole v lokalitě As-Silá. V jeho kamionu bylo nalezeno 2,5 tuny hašiše.

Země postkomunistické Evropy měly v minulých dobách dobré styky s arabským světem. Studovalo v nich mnoho arabských studentů, přicházeli sem arabští pracovníci. Po rozpadu komunistického bloku se někteří z nich do východní Evropy vrátili. Svých znalostí místních poměrů a osobních kontaktů začali využívat v obchodu s drogami a dalších kriminálních aktivitách. I když hlavním cílem zásilek ze severní Afriky a Blízkého východu do středoevropského regionu zůstává Polsko, ani Česká republika nestojí stranou. První arabské skupiny obchodující s drogami se objevily v Praze v roce 1991. Nyní u nás působí několik dobře organizovaných skupin, do jejichž činnosti se kromě Arabů zapojuje i stále více Čechů. Arabská drogová síť tak dnes sahá z marockého Rifu až do Opletalovy ulice poblíž Václavského náměstí, či do Slo-

vanského domu v Praze. I u nás v prostředí arabských dealerů registrujeme odklon od obchodu s kanabinoidy k obchodu s heroinem a pervitinem, který je mnohem lukrativnější.

Podvody, zbraně, pašování

Příchozí z arabských zemí se v České republice seskupují kolem emigrantů arabského původu, kteří mají v současné době již české občanství nebo zde pobývali v 80. letech. Jedná se o bývalé občany Libanonu, Libye, Sýrie, Jordánska, Iráku, Súdánu a Alžírsku. Dalšími oblastmi kriminálního podnikání, jimž se Arabové vedle překupnictví drog věnují, je obchod se zbraněmi a obtížně prokazatelné finanční machinace. Arabové se rovněž věnují čerpání kont z ukradených platebních karet a dalším nelegálním finančním transakcím.

Jedním z prvních Arabů, kteří na území České republiky, respektive Prahy, začali po roce 1989 podnikat a zároveň toto podnikání využívat ke kriminálním aktivitám, byl Jordánec M.A.D. se svými bratry. M.A.D. již před rokem 1989 studoval v Praze. V té době se angažoval v českém vedení Organizace pro osvobození Palestiny. Jeho hlavní kontakt z tohoto období byl další Jordánec Ch.U., se kterým v roce 1991 společně založili první obchodní společnost. Poté následovalo založení dalších podniků. V prostorách těchto společností docházelo k nelegální směně valut.

V oblasti nelegálního obchodu se zbraněmi patří k velkým případům v České republice pokus o vývoz 8200 kusů samopalů Škorpion (SA-61) do Súdánu. Velkou pozornost svého času vzbudila i činnost bývalého syrského vojenského atašé H. H., který v republice v letech 1990–92 nakoupil na diplomatický průkaz 377 pistolí. V roce 1992 německá policie při přestřelce dvou občanů bývalé Jugoslávie zadržela dvě zbraně z tohoto nákupu. Další pistole byly zadrženy v Německu u jednoho Turka a dalších členů podsvětí. V Česku pak tyto pistole policie zabavila u jednoho Roma a kurdského uprchlíka.

Snadnost, s jakou lze získat povolení ke vstupu, přilákala na české území i arabské organizace věnující se pašování lidí na Západ po takzvané „jižní cestě“. Jedna z těchto organizací, složená z Čechů a Arabů, operovala v polovině 90. let na trase Bejrút–Praha–SRN. Kanálem, který vybuďovala, bylo v průběhu půldruhého roku na německé území dopravováno až čtyřicet lidí týdně. Čistý zisk organizace za tuto dobu činil 3,5 milionu dolarů.

Značně nebezpečným fenoménem je, že arabské podsvětí v ČR pravděpodobně udržuje kontakty s představiteli některých fundamentalistických a teroristických organizací, jako jsou Fronta islámské spásy (FIS) či Ozbrojená islámská skupina (GIA). Zvýšená aktivita islámských teroristů byla mimo jiné zaznamenána v souvislosti se zahájením vysílání Rádía Svobodná Evropa z Prahy do Iránu a Iráku. K organizaci bombového atentátu na budovu Rádía nakonec nedošlo pouze shodou okolností.

Rusko

a střední Evropa

KAREL ŠTINDL

Vezmeme-li v úvahu historii, která má z věd na politiku asi vliv největší, lze na jejich vzájemný vztah pohlédnout pozitivně, nikoli jen jako na soustavný svár historické vědy s nekvalifikovaným používáním dějin v politice. Řada historiků i politiků věřila a věří, že například leckteré modely chování, národní zájmy apod. se rodily historicky a mají velkou inerci. Politika zase ráda věří v sílu aktuálních politických intencí, dnes by se řeklo například stranických nebo vládních programů.

Pozitivní na tom je, že inerce dějin států a jejich společností omezuje všemocnost politických intencí nebo programů, a naopak politické intence, programy omezují fatalismy historických „předurčení“.

Dvě „vítězství nad dějinami“

Ve XX. století jsme ovšem zažili dvě totální vítězství politické intence nad dějinami, dva pokusy politických intencí „vyskočit z dějin“, obrátit je vzhůru nohama, a oba vedly k evropské a světové katastrofě.

Bolševická revoluce rozvrátila náboženské základy ruské společnosti a vytvořila absurdní sekularizovanou byzantinskou mocnost, která bez Boha a čehokoliv, co je „nad námi“, soudruhy, stanula konfrontačně proti křesťanství, tj. Západu.

Nacistický puč v Německu pak vytvořil stát, jenž se pokusil vyvrátit hebrejsko-křesťanské základy své vlastní, a ve válce pak i evropské civilizace, včetně jejich již sekularizovaných pilířů, jakými jsou např. humanitní ideály. Následující válečné konfrontace vedly pak ke studené válce, v jejímž průběhu došlo k řadě změn. Německo, nejdříve jen jeho západní část, se na proměnilo v humanitně založený stát a integrovalo se se Západem, v jistém smyslu „odešlo“ ze střední Evropy. Poněkud jinou cestou se součástí Západu stalo i Rakousko. Další změny pak přinesl výsledek studené války.

V jistém smyslu lze říci, že studená válka se vedla o střední Evropu. V totéž smyslu lze také říci, že studená válka ovlivnila definici střední Evropy: Za ni proto v dalších úvahách považujeme Polsko, Maďarsko a Československo, dnes Česko a Slovensko.

Všechny tyto státy jsou v důsledku dějů od první světové války do konce studené války v různém smyslu státy novými.

Rusko se na dlouhý čas těchto států zmocnilo a hlubinnou rusifikací je přiblížilo Východu. S nevelkou nadsázkou by se dalo říci, že střední Evropa na určitý čas „zanikla“, stala se součástí evropského Vý-

chodu v jeho konfrontaci s euroatlantickým Západem, pouhým předpokládaným bojištěm ve strategických plánech Východu i Západu ve vyhlídkách na „horkou“ konfrontaci. Zbyla jí jen inerce dějin (všechny tři jmenované státy zůstaly obývány historickými národy – ne ovšem všemi), která se projevovala v občanské kultuře, ve středoevropsky rozvinutých hospodářských a dalších infrastrukturách, v urbanismu historických měst a vesnic, v kultivaci krajiny a dalších momentech, jež jsou politickou intencí proměnitelné jen velice zvolna. Tato inerce na jednu stranu v důsledku rusifikace slábla, na druhou stranu z ní v různé míře žila resistance a duch odporu.

Týž složitý proces vedl také k proměně Ruska. Nedostatečnost Sovětského svazu a jeho tábora, kterému ve studené válce docházelo dech, dala v jejích peripetiích (zadržování, détente, Reaganovo zosílení konfrontace s „řfší zla“ atd.) vzniknout a slílit vidině politického řešení „války o střední Evropu“. Michail Gorbačov v něm nakonec viděl jedinou možnost záchrany jak sovětského impéria, tak komunismu, ale v rychlém sledu událostí od jeho nástupu k moci v Sovětském svazu, který lze s jistotou licencí přirovnat ke klasickým ruským reformním obdobím (Petr Veliký, Alexandr II. atd.), se rozpadlo obojí: komunistická ideologie i ruské impérium. Rusko stanulo před problémem své nové identity (v jejím rámci také před nesmírně složitým problémem historických hranic), zkusilo v počátcích vlády Borise Jelcina dokonce liberální reformy hospodářství a státní správy a spíše jen implicitně také ideu blízkou západoevropskému národnímu státu, jenž místo expandování spolupracuje s mezinárodním společenstvím v naplňování představ lepšího života své společnosti i státu. Toto reformní období však již má Rusko za sebou. Během něj se stalo, v mnoha případech i právně, následníkem Sovětského svazu, převzalo jeho smluvní závazky, dluhy atd. Skončilo zhruba na přelomu let 1995 až 1996. Celou tu relativně krátkou dobu až do

loňského roku, kdy začalo ožívat ruské hospodářství, se propadalo do hluboké krize, mimo jiné také mravní a psychologické (ztráta supervelmocenského prestiže atd.), kterou prožívají nejen ruské elity, ale také velká část ruské společnosti.

Tato krize vyvolala a přivedla k politickému úspěchu síly, jejichž představitelem je ruský prezident Vladimir Putin. Putin je povolán k definitivnímu uzavření reformního období a stabilizaci zbytků reformem.

Zdědil po Jelcinovi nový stát. On, popřípadě jeho nástupci budou nový stát budovat. Jeho prvořadým úkolem je konsolidace státu, to jest rozšíření výkonu federálního práva na celé území Ruska. Již jasně naznačil, že půjde o proces silné centralizace, o proces legislativního i výkonného okleštění samosprávy členů Ruské federace, kterou jim udělil Jelcin, a ještě coby jen předseda Jelcinovy vlády čečenskou válkou předvedl, že se na této cestě nezastaví ani před genocidou.

Nové je Rusko v tom smyslu, že přišlo o tzv. socialistický tábor a řadu území, národů a států, které byly kořistí jeho imperiálních výbojů, navrátilo se do jistých hranic, jež se blíží hranicím historickým, i když odstoupilo od poslední imperiální ideologie, kterou lze snad shrnout pod pojem šíření komunismu (počátek má v Trockého ideji světové revoluce). Tyto novinky již od r. 1991 staví Rusko před otázku nové identity národní i státní.

Vliv Ruska na střední Evropu

Také střední Evropa v zahraničněpolitickém smyslu se skládá z nových států. Česko a Slovensko v téměř doslovném smyslu. Nezapomínejme ovšem na historicitu českého národa a jeho států ani na novější historicitu národa a státu slovenského. Polsko (stát rovněž historického národa) je novým státem od konce druhé světové války, na jejímž konci bylo dohodami vítězných velmocí „posunuto na západ“, ale ve svých nových hranicích pak až do r. 1989 nezažilo ani chvíli státní suverenity. Beze změn hranic bylo Maďarsko okupovaným státem a rovněž nezažilo státní nezávislost. Všechny čtyři státy pak zejména poji nové získání plné státní suverenity v důsledku různé míry protikomunistického odboje a studené války. Tyto státy také hledají svou novou identitu.

Zahraniční politiku vůči novému Rusku vedou čtyři státy střední Evropy v diplomatické a hospodářské rovině téměř identickou: současně s integrací do euroatlantických struktur (a ve velké míře spolu se Západem) usilují o co nejlepší vztahy s Ruskem a celou východní Evropou. Mají však velmi různé dějiny svých vztahů s Ruskem. Navíc by zejména Polsko, ale zřejmě ani Maďarsko nasouhlasilo s naší účelovou definicí střední Evropy. Mají k tomu dobré historické i aktuální politické důvody, na druhou stranu však jejich trvalý eminentní zájem (ve srovnání s naší nedávnou laxností) o fungování visegrádské

skupiny, kterou tvoří právě tyto čtyři státy a která se ani nadále nemíní rozšiřovat, svědčí o porozumění politickému významu těchto čtyř států.

Maďarsko si ze svých kontaktů s Ruskem pamatuje jako součást habsburské říše ruský zákrok na pomoc monarchii proti revoluci v Uhrách v r. 1849, účast na bolševické revoluci (vojsko Bély Kuhna), z poválečné doby pak drastický zákrok Sovětů proti maďarskému povstání v listopadu r. 1956. Ale jako neslovanský národ s pevnou západokřesťanskou identitou svatoštěpánské koruny, částečně snad i vzhledem ke svému původu a jazykové bariéře, o nichž často hovoří psychologizující maďarská kultura, není těmito kontakty s Ruskem nijak výrazně politicky ovlivněno.

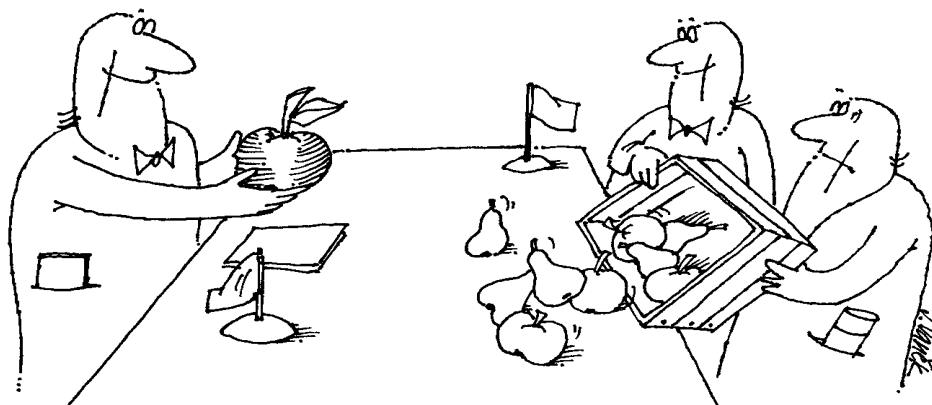
Dlouhé dějiny vztahů a potýkání s Ruskem, často válečné, má Polsko. Jsou zažité zejména jako řetězec příkoří, v novověku zvláště přes 140 let trvajících ruskou okupací podstané části Polska do r. 1918 a vpádem Sovětů do východního Polska za druhé světové války, postojem sovětských armád k varšavskému povstání a po válce faktickou sovětskou okupací a násilným začleněním do socialistického tábora. Polská politika byla ve vztahu s Ruskem po dlouhou dobu zatížena především bezpečnostními starostmi a bezpečnostní nedůvěrou.

Slovensko většinu svých novověkých dějin prožívalo s Uherskem v rámci monarchie, pak s Českou republikou až do r. 1993 v Československu.

Vztahy Čechů s Rusy mají docela jiné dějiny. Protestantského kněze Jana Rokytu potupně vyhnal z Moskvy Ivan Hrozný, za napoleonských válek napojili Rusové své koně ve Vltavě, čeští obrozenci silně pošílhalí po Rusku jako opoře svých snah (slovanské dubisko), v minulém století je navštěvovali a někteří z nich velice dobře rozeznali, oč v Rusku jde (Palacký, Havlíček). Celkově byl český zájem o Rusko spíše pozitivní, širší kontakty se objevily až během 1. světové války (Rusko coby spojenec našich spojenců, tudíž i náš spojenec – legie), po této válce (bolševizace československé komunistické strany), pak osvobození Československa po 2. světové válce a do značné míry svobodné nadšení pro Rusko a jeho socialismus, s postupným střízlivěním až do sovětské okupace Československa v r. 1968. Do té doby byli Češi sovětskými oblíbenci. Po celou tu dobu pak bylo Rusko bráno jako možná záštita české věci před Německem.

Velká část české kultury a inteligence vypestovala (za socialismu také pod silným ruským tlakem) pro československou společnost obraz Ruska, jaký si ono samo přalo o sobě šířit ve světě: obraz země velkých nadějí, z níž jednou vzejde, respektive vzešlo něco velkého (komunismus).

Tento obraz měl dlouhou značný společenský i politický vliv a jeho setrvačnost v některých kruzích české společnosti je patrná dodnes. Mezi těmito státy, které všechny vznikly po 1. světové válce, pak existovala řada animozit, jež ovlivňovaly

jejich soužití velmi nevalné úrovně mezi světovými válkami. Vztah k Rusku na to téměř neměl vliv. Nejvýraznější vliv měl vztah k Rusku na vzájemné občanské i politické vztahy Československa a Polska. Můžeme zde odhlédnout od většiny polsko-českých vztahů, jež jsou tisícileté, střídavě příznivé i nepříznivé, protože meziválečné vztahy těchto států byly ovlivněny vztahem k Rusku především za 1. světové války. Jak již bylo řečeno, pro české zájmy bylo Rusko spojencem našich spojenců Francie, Anglie a USA, tudíž i naším spojencem ve válce proti Německu a Rakousku-Uhersku. Pro Polsko, zejména vlivem téměř stopadesátileté a často brutální ruské okupace trojích záborů, bylo Rusko úhlavním nepřítelem. Z tohoto důvodu si sotva tyto dva státy mohly rozumět. Po tahaňici o těšínské Slezsko v roce 1919, kterou Československo ukončilo problematickou vojenskou intervencí, Praha nepochopila, oč jde v polsko-sovětské válce v roce 1920, a dovolilo svému zrevolucionizovanému dělnictvu blokovat dopravu i tak hubených zahraničních dodávek na pomoc Polsku. Polsko si nakonec poradilo samo. Sovětský svaz pro ně zůstal úhlavním nepřítelem, zatímco v Československu přetrvával k Rusku relativně příznivý vztah. Po nástupu nacismu v Německu oba tyto sousedé zoufale hledali spojence, nedůvěřovali si však (zejména Polsko Československu, prezident Beneš určité aktivy na poslední chvíli vyvíjel) natolik, že se jimi nestali.

Po válce Sovětský svaz tyto animozity „internacionalisticky“ potlačil ve jménu „bratrství socialistických národů“. Několikrát ovšem byly i vydatně přizvány komunistickou protipolskou a protimaďarskou propagandou za událostí v r. 1956, na oplátku protičeskoslovenskou propagandou za pražského jara atd. Částečně však tyto animozity slábly samy: jednak sdílením podobného osudu, jednak spoluprací mezi demokratickými opozicemi.

Stručně řečeno, rokem 1989 vznikly pro tyto čtyři státy, jen zčásti a v různé míře jejich vlastním přičiněním, nečekaně příznivé okolnosti pro novou úpravu vzájemných vztahů. Nejdůležitější z těchto okolností byla nabídka integrace s euroatlantickými strukturami, které tři z nich využily a jsou dnes členy NATO a jsou na dobré cestě i k přijetí do Evropské unie.

Jejich nové vztahy jsou určitým napětím mezi inercí vzájemných vztahů v minulosti, zejména mezi dvěma světovými válkami, a současnou politickou vůlí (intencí) ke spolupráci v novém stylu. Co se jejich vztahu s Ruskem týče, inertně mezi nimi existuje velmi různé, historicky založené vnímání Ruska, jehož součástí je u všech čtyř států rizikovost tohoto vztahu, a tato inerce je rovněž ve vztahu určitého napětí s politickou intencí a vůlí k co nejlepším vztahům s Ruskem, kterou navíc sdílíme s euroatlantickými spojenci.

Jako rovný s rovným

Jaké je Rusko dnes a jakým výzvám je vystaven vztah střední Evropy a Ruska?

Budoucnost nového ruského státu dnes tvoří Vladimir Putin a jeho mocenská garnitura. Razance (včetně surovosti) čechenské války mu dávno před prezidentskými volbami získala podporu velké části ruské společnosti.

Putinovu Rusko oslovilo ruskou společnost i svět několika dokumenty, které naznačují, že Rusko nyní směřuje jinam, než mířili liberálové počátku Jelcinovy éry.

Texty těchto dokumentů oslovují společnost, jež se propadla do masové bída a je frustrována hořkým pocitem porážky Západem ve studené válce; znovu viní Západ téměř ze všech svých béd. Vycházejí přitom tyto texty z ruské tradice v Evropě nevidané hypertrofie státu, který po celé své dějiny shora formoval a strukturoval „svou“ poddanou společnost, a z vize, resp. strategie multipolárního světa, která má čelit světu jen s jednou supervelmocí – Spojenými státy.

Putinovy dokumenty se mimo jiné snaží ruskou společnost přesvědčit o tom, že porážka Ruska jako velmoci nebo supervelmoci je dočasná.

Současně je zřejmé, že Rusko se ještě dlouho neobejde bez spolupráce se Západem a některé konkrétní kroky Ruska k ní směřují.

První krok, který Rusku, ale nejen jemu může přinést značná rizika, je konsolidace státu. Riziko spočívá v tom, že ze stávajícího kritického stavu Ruska mají prospěch jak seriózně prosperující a dnes na Moskvě do značné míry nezávislé regiony, jejich hospodářské i politické struktury, tak i podezřelé finanční a průmyslové skupiny, ko-

munistické a postkomunistické struktury a organizovaný zločin, které se vzájemně prolínají konkurencí i spoluprací na poli rozsáhlé korupce a derou se až do státní správy. Tyto skupiny jsou velmi silné a pravděpodobně se budou konsolidaci státu bránit.

Dnes je těžké předvídat, jakým Rusko bude státem. To se dozvíme až z výsledku konsolidace. Je jisté, že to nebude evropsky demokratický stát, ale není snad dosud vyloučen ani ruský stát se slušnou úrovní občanských svobod a práv a neexpanzivní, neimperialistický, spolupracující se Západem. Zmíněné dokumenty pro to však příliš nesusvědčí.

Vztah střední Evropy a Ruska má za těchto okolností poněkud výjimečné postavení. Výjimečnost tohoto vztahu vychází zejména z faktu, že Česká republika, Maďarsko a Polsko jsou zcela novými členy NATO a do Evropské unie teprve míří, a Slovensko teprve dohání své zpoždění v integraci se Západem. Naše spojení v NATO je v politickém smyslu plné. Ale v tom smyslu, v jakém spojení není jen věcí vlád a armád, ale také společností a národů, jejich postojů ke spojení, výkonnosti jejich hospodářství, kultur atd., vede k takto plnému spojení ještě dosti dlouhá cesta. Co do času je relativně srovnatelná s dobou patnácti let, během nichž Putina vize budoucího Ruska hodlá položit základy také jeho velmocenskému postavení. Bude-li Rusko státem znovu imperiálním, konfrontačně směřujícím k rozšiřování sféry svých zájmů, pak musíme, nejen z geografického hlediska, ale i z toho hlediska, že ještě nějaký čas budeme nejslabšími články NATO i EU, počítat s tím, že budeme poutat nežádoucí pozornost strategů obnovování velmocenského postavení Ruska.

Čtyři středoevropské státy, o jejichž vztahu s Ruskem tu uvažujeme, se kryjí s Vísehradskou skupinou. Její vývoj prošel řadou peripetií. Zčásti byly způsobeny hledáním jejího smyslu a také nalézáním její zbytečnosti. Celkem není divu, není lehké náležitě reflektovat tak novou historickou situaci, v jaké jsme se po roce 1989 ocitli. Zdá se však, že všichni její členové čím dál lépe chápou, jakou váhu má, budou-li právě tyto země spolupracovat k vzájemnému posilování a k růstu vzájemného přátelství a solidarity.

V rámci této spolupráce, vedené svobodnými a nezávislými vládami, ale získávající i solidní základy občanské, se vytrácí zmíněné, zejména meziválečné animozity. Také ve vztazích s Ruskem měla by vísehradská spolupráce směřovat ke sblížení svých historicky velmi různých reflexí Ruska, v přibližně sdílenou reflexi nového Ruska, které nám právě před očima vzniká. A současně s tím v diskusi, v níž opravdu máme co říci, sblížovat tuto reflexi s našimi evropskými a euroatlantickými spojenci, s nimiž mluvíme ke společné politice vztahů s Ruskem.

Schumanův plán: Počátek evropské integrace

ALEXANDR ORT

Už padesát let uplynulo ode dne, kdy francouzský ministr zahraničních věcí Robert Schuman přednesl 9. května 1950 memorandum francouzské vlády, kterému tisk přidelil název „Schumanův plán“. Dnes všichni víme, že to byl start k politice, která stále silněji ovlivňovala události v Evropě a dnes se stala dominantním aspektem všeho dění v Evropě jako evropský integrační proces.

Z různých pamětí víme, že francouzské memorandum se narodilo lehce a z faksimile textu se z rukou psané poznámky dočítáme, že schválený text byl devátou verzí a byl schválen 6. května 1950. Jde o dokument neveliký v rozsahu čtyř strojopisných stran, ale těžko lze najít nějaký jiný, který by měl pro evropskou politiku tak velký význam jako toto francouzské memorandum.

Nový projekt pro Evropu

Úvodní slova o potřebě evropského míru nás nenechávají na pochybách, že šlo o dokument v první řadě politický. Francouzská vláda s ním vystoupila v okamžiku, kdy po dramatických událostech roku 1949, jako bylo založení NATO či rozdělení Německa na dva státy, a mimo Evropu i vítězství čínské revoluce a ustavení Čínské lidové republiky, přece jen došlo k jistému uklidnění na mezinárodní scéně, a snad i k jistému náznaku uvolnění, i když jinak samozřejmě v mezinárodní politice vládla studená válka.

Klade se otázka, zda by se s takovou mírovou iniciativou francouzská vláda odvážila vystoupit i o dva měsíce později. Tehdy už boje v Koreji přibližovaly svět na okraj války horké a perspektiva dvoublokového rozdělení Evropy a konečnou celého světa prudce zvýšila mezinárodní napětí a hrozbu nové světové války.

Francouzská vláda ve svém memorandu připomíná, že „už dvacet let Francie usiluje o sjednocenou Evropu, čímž sleduje především jeden cíl – sloužit míru“. Zatím se Evropu sjednotit nepodařilo, naopak teprve nedávno skončila válka, která se z evropské stala světovou. Ani jednota, ani mír v Evropě nejsou možné, aniž by se dosáhlo toho, „aby se skončovalo s letitým nepřítelstvím mezi Francií a Německem“, uvádí se dále ve francouzském memorandu.

Politických prohlášení podobného směru už zažila Evropa velmi mnoho, ale jen málokdo věděl, jak zabránit vzniku nového konfliktu a zajistit dlouhodobé mírové a přátelské vztahy mezi oběma sousedními národy. Francouzské memorandum navrhovalo zaměřit se „na poněkud omezený, ale rozhodující úsek“. Francouzská vláda navrhovala „podřídit celou

francouzsko-německou výrobu uhlí a oceli společnému Vysokému úřadu, jako organizaci otevřené účasti jiných evropských zemí“.

To byl ten návrh, který měl otevřít cestu nové politice v Evropě, jež by se nakonec neomezila jen na uhlí a ocel, vedle několika západoevropských zemí později možná na celý kontinent. Od počátku se uvažovalo v celoevropském měřítku a počítalo se s tím, že po zkušenostech úzké spolupráce pod společným vedením v oblasti uhlí a oceli bude možno přistoupit k hledání cest k integraci v celém národním hospodářství zúčastněných států.

V útlé knížce svých pamětí, věnovaných Evropě, Robert Schuman přiznává: „Nechť je mi dovoleno zde zdůraznit mimořádné zásluhy jednoho muže, který sám je výjimečný, mého přítele Jeana Monneta. Ten společně se svými spolupracovníky v malém paláci v Martignakově ulici v několika měsících v úplné tichosti a v ústraní nastínil, bez vědomí veřejnosti a dokonce i vlády, myšlenku společenství uhlí a oceli.“

Zde tedy sám muž, označovaný za autora „Schumanova plánu“, přiznává autorství myšlenky prvního kroku k evropské integraci Jeanu Monnetovi, který nakonec stanul v čele společného nejvyššího orgánu spravujícího francouzskou a německou výrobu uhlí a oceli.

Ve svých vzpomínkách Robert Schuman dodává: „Věděli jsme, že tato myšlenka vyvolá na počátku – zvláště na počátku – pochybnosti i jisté nepřátelství. Šlo o to jít kupředu bez mnoha vytáček a nakonec bez použití běžných metod mnoha předchozích konzultací.“

Na ministrově zahraničních věcí bylo, aby vzal iniciativu pod svou záštitu a jako ručitel vzal na sebe její politická rizika. „A dodává, že už byl zvyklý obhajovat myšlenky svých podřízených, jimž důvěřoval, jak ve vládě, tak i v parlamentu. „Takže na dvou zasedáních mezi 3. a 9. květnem 1950 byl návrh předložen Radě ministrů, která zatím nevěděla nic o tom, co se připravovalo. V pěti dnech byla francouzská vláda zasvěcena a souhlasila.“

Rozdílné reakce států

Ve svých rozsáhlých pamětech líčí Jean Monnet dosti podrobně, jak se rodila myšlenka evropské integrace i jak probíhaly různé

výměny názorů. Přiznává, že původně myslel na úzkou spolupráci až federaci Francie a Velké Británie, které by se staly základem integrované Evropy. Ať už samy dva nebo v širší spolupráci, rýsovala se zde asi jediná cesta k překonání hospodářského zaostávání obou těchto velmocí a možnost, jak znovu získat minulou slávu a prestiž. Jen touto cestou bylo, podle Monnetova názoru, možno začít vyrovnavat zaostávání Evropy za Amerikou.

Názvy jednotlivých kapitol a podkapitol jeho paměti naznačují mnohé: „Francie se modernizuje“, „Evropa se hledá“, „Limity národních kapacit“ a „Londýn neodpovídá“. Pak teprve se začalo hledat v Německu: „Německo se hýbe“. Bylo zcela logické, že Spolková republika Německo, nově ustavená a dosud ne plně suverénní, měla maximální zájem o zapojení do jakékoli evropské iniciativy, která mohla podpořit její mezinárodní prestiž. To si její vedení, a především kancléř Konrad Adenauer, plně uvědomovalo a zaujalo k myšlence integrace jednoznačně pozitivní stanovisko.

Britská vláda naproti tomu stále ještě dávala přednost „zvláštním vztahům“ k USA, vytvořených v době druhé světové války, neodvažovala se oslabovat své vztahy s Britským společenstvím národů a obávala se omezení suverenity v dalších fázích evropské integrace. V neposlední řadě zde hrálo jistou úlohu i to, že Britové se plně necítili Evropany. Ti žili na kontinentu, zatímco Britové byli ostrované.

Odmítavý postoj Velké Británie k myšlence jejího zapojení do sjednocené Evropy jasně vyplýval už dříve z návrhu Winstona Churchilla na Spojené státy evropské, jak jej formuloval ve svém projevu 19. září 1946 v Curychu, v němž však s Velkou Británií nepočítal.

Svou zásadní a převratnou myšlenku o evropské integraci opíral Jean Monnet mimo jiné i o nezbytnost hledat cesty k zajištění míru v Evropě. Dosti přesně si uvědomoval chyby a omyly, k nimž došlo v rámci versailleského uspořádání. Robertu Schumanovi vysvětloval: „Mír může být založen pouze na rovnosti. Ztratili jsme mír v roce 1919, neboť jsme do něho zavedli diskriminaci a ducha nadřazenosti. Hrozí, že se dopustíme stejných omylů.“

Ani jednání mezi Francouzi a Němci, kteří měli nahradit Brity, nebyla bez problémů. Bylo jasné, že překonat letité nepřátelství a najít cestu ke spolupráci nebude nijak snadné. Bylo zajímavé, že vedoucí osobnosti na obou stranách si neopomínali připomínat dobu Karla Velikého, pod jehož žezlem žili předchůdci Francouzů a Němců společně v jednom státě.

Jestliže Robert Schuman vzpomíná, že vše bylo třeba vysvětlit francouzské vládě až těsně předtím, než došlo k vyhlášení memoranda, vzpomíná také, že eventuelní další partneři se o myšlence dozvěděli opravdu až na poslední chvíli. „Dříve, než jsme odpálili tuto bombu, museli jsme vědět, jaké bude její přijetí u hlavních partnerů. Hlavním byla pro nás spolková vláda, a my jsme byli před 9. květnem ujištěni o zásadním souhlasu spolkového kancléře. Bez tohoto souhlasu nebylo možné nic. Ostatní vlády, britská, italská, americká a vlády Beneluxu, byly informovány 24 hodiny před oficiálním prohlášením.“

Vše bylo skutečně velkým překvapením, a to zdaleka nejen pro evropskou a světovou veřejnost. „Překvapení bylo všeobecné“, vzpomíná Robert Schuman. „Nikdo neočekával iniciativu tohoto druhu, ani ve Francii, ani mimo Francii, a především ne od Francie.“

Francouzská vláda narazila hned druhý den při své dlouho připravované cestě do Londýna na zásadně odmítavé stanovisko britské vlády, avšak setkala se s jistým porozuměním a sympatiemi u britských labouristů. Rozhodnutí Francie vydat se na novou cestu i v případě, že se připojí jen SRN, jistě sehrálo nemalou roli při rozhodování vlád Itálie a zemí Beneluxu, jež se k myšlence připojily.

Do značné míry to bylo logické i Belgie a Lucemburska, dvou evropských zemí, kde metalurgie patřila k hlavním průmyslovým odvětvím. Pochopitelné bylo i připojení Nizozemska, i když samo nebylo významnějším výrobcem oceli, ale jako člen Beneluxu se připojilo společně se svými dvěma partnery.

Poněkud překvapivý byl postoj Itálie, která se nikdy neřadila mezi významné výrobce oceli. Patřila však mezi důležité dovozce uhlí a oceli, a tak je logické, že měla zájem být u vytváření společného evropského trhu uhlí a oceli. A nemalý vliv měl zřejmě i postoj italské vlády pod vedením Alcide De Gasperiho, který si velmi dobře uvědomoval, že Itálie nemá šanci zařadit se mezi velmoci, a proto jeho vláda nemyslela na „velikost“, ale na „účast“.

Společenství uhlí a oceli

A tak se šest států, Belgie, Francie, Itálie, Lucembursko, Nizozemsko a Spolková republika Německo postavily za myšlenku evropské integrace, která se brzy začala profilovat a uskutečňovat pod hlavičkou „Evropského společenství uhlí a oceli“. Smlouva o něm byla podepsána už 18. dubna 1951 a Společenství se ustavilo po její ratifikaci 10. srpna 1952.

Mimořádně rychlý průběh těchto jednání odpovídal narůstajícím sympatiím k této myšlence v řadě zemí. Ve vládních delegacích byli většinou zastánci myšlenky integrace, takže jejich činnost byla podle slov Roberta Schumana nesená „vůlí spolupracovat na společném díle, vybudovat spolu nadnárodní budovu, kde by se spojovaly a stmelovaly národní zájmy. Úzký partikularismus byl u všech nahrazen skutečným smyslem pro kolektiv, spolupráci a vzájemné pochopení. Tato změna ovzduší představovala sama o sobě obrovský pokrok.“

Tuto skutečnost zdůrazňuje ve svých pamětech Jean Monnet, který uvádí slova Roberta Schumana z jedné z prvních porad šesti delegací: „Cítíme, že nám není dovoleno neuspět, vzdát se, aniž bychom se dohodli. A přece nikdy dosud státy nesvěřily a ani nepředpokládaly, že předají společně část své suverenity nadnárodnímu nezávislému organismu.“ Přesto však nebylo nijak snadné o všem se dohodnout, neboť už sama myšlenka „Vysokého úřadu“, nadřízeného řadě státních orgánů jednotlivých členských zemí, byla velmi revoluční a na první pohled ne pro všechny přijatelná. Jean Monnet popisuje dosti podrobně ne vždy snadné začátky mezinárodní skupiny odborníků, kteří začali pod jeho vedením pracovat ve

„Vysokém úřadu“. Nakonec však všichni přijali za svou zásadu slova Jeana Monneta: „Jsme tady, abychom uskutečnili společné dílo, ne proto, abychom sjednávali výhody, ale abychom hledali naše výhody ve společné výhodě.“ Teprve z této společné práce na přípravě smlouvy se nakonec zrodilo i ono označení „Evropské společenství“, které dodnes charakterizuje celý evropský integrační proces.

Za klíčovou myšlenku integračního procesu označuje Jean Monnet toto: „Spolupráce mezi národy, jakkoli je důležitá, nic nevyřeší. Co je třeba hledat, je splynutí zájmů evropských národů a nejen prostě udržení rovnováhy mezi těmito zájmy.“

Je velmi zajímavé, jak rychle se podařilo vypracovat a schválit instituce Evropského společenství uhlí a oceli a poté je i úspěšně rozvíjet, zatímco druhý plán, pokus o integraci v oblasti vojenské, předložený francouzským premiérem René Plevem 24. října 1950 ve francouzském Národním shromáždění, narazil u veřejnosti, a nejen domácí, na velmi silný odpor.

Směrem k federaci?

Plán se setkal se sympatiemi důsledných federalistů, kteří si oprávněně mysleli, že integrace v oblasti vojenské bude důslednější než v národním hospodářství či v civilním světě. Ale zřejmě nebrali dostatečně v úvahu, že teprve před pěti lety skončila druhá světová válka a že myšlenka vybudovat společnou „evropskou armádu“ v rámci „Evropského obranného společenství“ veřejnost nejen nepřitahovala, ale dokonce většinou odpuzovala.

Jestliže Evropské společenství uhlí a oceli slibovalo lepší zásobování uhlím a řadou dalších výrobků, jichž bylo na trhu po válce nedostatek, Plevenův plán mobilizoval k novému zbrojení a přípravám na válku. A zdá se, že právě tento zásadní rozdíl nakonec způsobil, že integrační plány v oblasti vojenské se nepodařilo přes nejrůznější úsilí vládních kruhů prosadit.

Naopak Evropské společenství uhlí a oceli se rozvíjelo velmi úspěšně a potvrzovalo správnost myšlenky, že „zavedení společné výroby uhlí a oceli bude mít za následek okamžité vytvoření společných základů pro hospodářský rozvoj, jakožto první etapu Evropské federace, a změní situaci v oblastech, kde se odedávna vyráběly zbraně pro války, jejichž oběťmi byly nejčastěji tyto oblasti samy“.

Ať už byla slova o budoucí Evropské federaci příliš optimistická, či přece jen v něčem prozřetelná, faktem zůstává, že úspěchy Evropského společenství uhlí a oceli otevřely cestu k Evropskému hospodářskému společenství a EURATOM, jež vznikly na základě Římských dohod podepsaných 25. března 1957.

A to už je cesta většinou známá, od „šestky“ k „devítce“ a pak dále až k dnešní „patnáctce“, od Evropského společenství k Evropské unii a v neposlední řadě i složitým jednáním o vnitřní přestavbě Unie, včetně hledání cest k „evropské armádě“, a o jejím rozšíření o další evropské země včetně České republiky. ○

Na území bývalého Sovětského svazu existuje řada národnost-

KRYMŠTÍ TATAŘI: Zapomenutý národ

EMIL SOULEIMANOV

Na území bývalého Sovětského svazu existuje řada národnostních problémů, které zůstávají nevyřešeny dodnes. Jedním z neaktuálnějších, i když relativně málo známých, je otázka rehabilitace deportovaných národů. Osud jednoho z nich, krymských Tatařů, závisí na tom, jak bude krymský problém vyřešen. Otázka, bude-li krymským Tatařům umožněno vrátit se do jejich historické vlasti, odkud před více než půlstoletím byli vyhnáni, bude mít značný dopad na to, dojde-li k definitivnímu přežití tohoto etnika, jež dlouhá léta bylo nuceno čelit hrozbě vymírání. Zvláštnost krymskotatarského problému dnes spočívá i v tom, že se krymští Tataři po rozpadu sovětského impéria chtě nechtě ocitli ve středu velké geopolitické hry, kterou vedla řada regionálních mocností o vliv nad Černomořím.

Krymští Tataři byli a zůstávají obětí strategické polohy poloostrova již z pradávných dob. Nicméně teprve ruská okupace po rusko-turecké válce 1773–1774 znamenala zásadní obrát v dějinách tohoto národa. Kdysi vládcí severního Černomoří, jejichž vliv byl patrný jak v jihoukrajinských stepích, tak mezi knížectvími Severní Kavkazu a polskými panovníky, se krátce po porážce ocitli v roli bezmocných obětí diskriminační politiky nové metropole, pod jejímž koloniálním panstvím počet krymských Tatařů za necelých 140 let klesl z původních šesti milionů na 300 tisíc.¹⁾

Definitivní „úspěch“ demografické politiky ruských vládců však není jediný: Aby důsledky trvalých deportací krymských Tatařů vypadaly více méně oprávněně, carská a posléze sovětská historiografie se postupně podílela na vytváření obrazu poloostrova cizích barbarů. Následoval boj proti krymskotatarské kultuře, architektuře, jazyku, víře, zvykům. Stereotypy o Tatarech, jež byly výsledkem dlouhá léta trvajících antitatarské propagandy, existují dodnes. Nutnost hlubšího pochopení podstaty krymskotatarské problematiky, a to jak v kulturněhistorických souvislostech, tak s ohledem na aktuální vývoj událostí v regionu, nutně vybízí k exkursu do krymskotatarských dějin.

Kdo jsou krymští Tataři? Počátky dějin

Krymští Tataři jsou muslimský národ turkického původu, sídlící na území krymského poloostrova a na sever od něj od pradávných dob. Jejich předci, Kypčaci, známí v ruské historiografické tradici jakožto „Pečeněgové“ či „Polovci“ turkickí nomádi, vládli jižní Ukrajině a Krymu již po druhé polovině prvního tisíciletí.²⁾ V průběhu desetiletí ruskými pseudoetnografy pěstovaná představa o krymských Tatarech jakožto potomcích „mongolskotatarských“ přistěhovalců z éry Čingisových tažení, pod jejichž panstvím se ruská knížectví téměř tři sta let nacházela, mimo jiné spočívá na chybném

pojetí termínu „Tatar“. Toto slovo (Tartaros) bylo přes západní Evropu importováno do Ruska ve 14. století a vztahovalo se k definici jak původně turkického obyvatelstva sousedních jižních a východních chanátů, u jejichž obyvatel se původně setkáváme se sebeidentifikačním termínem „Turk“ (již v 18.19. století se téměř všechny turkické národy Ruského impéria identifikovaly coby „Tataři“), tak mongolských přistěhovalců 13. století a spolu s nimi řady turkických kmenů západní Sibiře. Pozdější snahy ruských historiků ztotožnit krymské Tataře s potomky přistěhovalců z východu tedy nejsou historicky ani etnograficky oprávněné, poněvadž krymští Tataři v době tažení Čingischána a jeho následovníků území poloostrova již obydlovali a na vojenských invazích proti ruským státům se nepodíleli. Krymští Tataři se sami v 13. století stali součástí Zlaté hordy, po jejímž úpadku a dezintegraci v roce 1441 došlo ke zřízení nezávislého Krymského chanátu prvním krymskotatarským chánem z dynastie Girejů Haci Gireyem.

Velký význam mělo přijetí islámu mezi Tatary ve 14. století, což zásadně ovlivnilo podstatu formování vztahů uvnitř krymskotatarské společnosti, aby podnítilo i stanovení priorit vůči sousedním zemím: posléze došlo k zostření vztahů se severními křesťanskými sousedy. Obavy z možného obklíčení přiměly Tataře k hledání mocného spojence, jímž se stala Osmanská říše po přičlenění Krymu k tureckému sultanátu v roce 1475 za vlády sultána Mehmeda II. Dobývatele.

Po definitivním konci vlády chánů ze Zlaté hordy v ruských knížectvích (1480) a zřízení nezávislého a ambiciózního Moskevského knížectví se z něj a Krymského chanátu stávají historičtí konkurenti, usilující o dominanci v širokém pásmu od Azovského moře až po Ural. Zvýhodněná pozice Krymu ve vztahu k Moskvě zejména v 16. století byla podmíněna autoritou osmanského sultanátu, zainteresovaného v růstu vlivu v turkických chanátech Povolží a západní Sibiře³⁾. Snaha Ivana IV. Hrozného ovládnout tyto oblasti aktivizuje krymské Tataře vojensky: v roce 1571 krymští Tataři obsadí Moskvu a vypálí ji. Nicméně po definitivním pádu Kazaňského, Kasimského a Astrachaňského chanátů ve druhé polovině 16. století uhasínají naděje Osmanů a krymských Tatařů na znovubudování mocného muslimského pásma v povodí Volhy.

V 17. století se vojenská střetnutí se staletým rivalem Ruským carským zintenzivňují, což přiměje Tataře, kteří krátce předtím obsazují polské město Lvov (1672) a spolu s ním rozsáhlé oblasti na západě historické Ukrajiny, aby se po velice citlivé z geopolitického hlediska pro region Perejaslavské radě (1654) spojili s Poláky, a tak snadněji čelili hrozbě moskevské dominance.

Krym součástí ruského, respektive sovětského státu

Avšak již v 18. století, zvláště po jeho první polovině, stále zřetelněji slábne pozice Krymského chanátu, podmíněná v neposlední řadě pokračujícím úpadkem politické a vojenské moci Osmanské říše a rozkvětem ruského impéria, pro které bylo dobytí Krymu a získání volného přístupu k Černému moři jedním z nejdůležitějších strategických úkolů. Po ruském vítězství v rusko-turecké válce 1773–1774 dochází k uzavření Kučuk-ajnardžinské mírové dohody (1774), podle níž se Krym de facto stává součástí ruského impéria.⁴⁾

Ztráta státnosti vztah vůči přibuzenskému a muslimskému, i když nadřazenému Turecku byl krymskými Tataři akceptován jako historická nutnost, jež měla napomáhat Tatařům bránit svou kulturní identitu v nepřátelském prostředí, navíc kvalita tatarsko-tureckých vztahů se razantně odlišovala od vztahů turecké metropole vůči ostatním provinciím, nesla charakter spíše unie nežli vazalství, měla obrovský vliv na osud krymskotatarského národa. Nečestné praktiky ruské koloniální administrativy, pokusy o násilnou křesťanizaci, zvláště ruského soudnictví vůči tatarským majitelům půdy a prostým zemědělcům a demografická politika směřující k „slovanizaci“ poloostrova učinily z Tatařů národ utlačovaný v rámci vlastní domoviny. Desítky a stovky tisíc krymských Tatařů, stejně jako jejich bývalí rivalové Adygové a Čerkesové na Severním Kavkaze (ti však z důvodu účasti v Kavkazské válce), byly nuceny odejít do Turecka.⁵⁾

Na sklonku 19. a 20. století následovala další kola antitatarských represí, systematicky byly odbourávány architektonické pomníky svědkové tatarské presence na poloostrově, psala se „historická pravda“ o Tatarech.⁶⁾

Krátce po nastolení komunistického režimu v Moskvě a Petrohradě došlo ke krvavým srážkám mezi bolševiky a představiteli Tatarské národní organizace (tat.: Milli Fırka), jejíž vůdce Numan Celebi Cihan 26. listopadu 1917 vyhlásil nezávislost Krymského poloostrova. V roce 1918 byl Krym okupován německými vojsky. K definitivnímu vítězství bolševiků a konci tatarských nadějí na nezávislost došlo v roce 1918 po porážce Děnikinovy armády, kdy krymskotatarské oddíly, zastržené zvlášť páchanou bělogradějskou na civilním tatarském obyvatelstvu, bojovaly na straně bolševiků.

Po zlatých časech krymské autonomie v letech 1921–1927 za vlády komunistického vůdce V. Ibragimova nastoupil v roce 1927 další z temných obrátů v krymskotatarských dějinách: krátce po Stalinově nástupu dochází k obnovení klasických ruských snah o vyčištění Krymu od krymských Tatařů. Následuje období honu na tatarskou kulturu, krymští Tataři jsou obviňováni z panturkismu, panislamismu, desítky tisíc vzdělanců umírají v koncentračních táborech na Sibiři, zatímco na území poloostrova se provádí politika násilné kolektivizace, sovětizace, zavírají se tatarské školy, mešity (během necelých dvaceti let došlo ke třem „reformám“ abecedy z arabského písma na latinu, pak zase na cyrilici), probíhá postupná rusifikace.⁷⁾

Bezesporně nejtragičtější událostí v dějinách krymských Tatařů byla stalinská deportace. Během jednoho dne 18. května 1944 bezmocné děti, ženy a starci byli naházeni do vagónů a za nelidských podmínek transportováni do odlehlých oblastí Střední Asie, Uralu a Sibiře, při-

čemž během deportace zemřela na následky nemoci, hladu a žízně téměř polovina (!) z celkového počtu krymských Tatarů (46,2 % deportovaného obyvatelstva), zatímco téměř všichni krymskotatarské muži ve věku od 18 do 60 let o ničem neinformováni odvážně pokračovali v boji na frontách druhé světové války.

Když se ukázalo, že několik tatarských rybářských vesnic na pobřeží Azovského moře zůstalo nedotčeno, deportace z 18. května 1944 byla 19. června téhož roku dokončena: stovky zbylých Tatarů byly utopeny v Azovském moři.⁸⁾ Zbytky Tatarů vracejících se z války byly buď převezeny do koncentračních táborů, nebo deportovány do Střední Asie, „ke svým rodinám“. Krymská autonomie byla zrušena 30. června 1945. Dne 19. února 1954 byl Krym předán Ukrajinské SSR jakožto kompenzace za 30. léta z Moskvy řízeného hladomoru, za něhož zemřely miliony Ukrajinců, stejně jako k „světlemu“ trístému výročí Perejaslavské rady.

Stalinova deportace znamenala krutý obrat v dějinném osudu krymských Tatarů: zatímco před deportací Tataři doufali ve znovubudování vlastního státu, či alespoň zřízení autonomie, po roce 1944 se stává hlavním cílem Tatarů návrat do vlasti, jakož i samotné zachování národní identity.

Krátce po Chruščovově nástupu se přání krymských Tatarů vrátit se do své vlasti zdálo být realizovatelné: XX. sjezd KSSS 24.–25. února 1956 vytyčil právo deportovaných národů na návrat. Avšak později se ukázalo, že se rehabilitace krymských Tatarů, meschetinských Turků a volžských Němců týkat neměla. Nicméně Chruščovův détente umožnil krymským Tatarům organizovaně bojovat o svůj návrat do vlasti. V polovině 50. let zrozené celonárodní hnutí za návrat do vlasti postupně rozšiřuje rozsah svého působení i za přispění známých obhájců lidských práv A. Sacharova, A. Kostěrina, P. Grigorenka, avšak jediným úspěchem zůstává uznání nečasti krymských Tatarů v kolaboraci s nacisty (1967), zatímco jim nadále není přiznáno právo na Krym jako jedinou domovinu a není umožňován návrat; „svévolně“ se vracející krymští Tataři jsou masově vězněni a znovu deportováni do Střední Asie. Posléze metropolí inscenované hony na vracející se Tataře vyvrcholily tzv. taškentskými soudními procesy (1969), když významní tatarské disidenti – vedoucí představitelé ilegálního Národního hnutí krymských Tatarů (NHKT) byli obviněni ze „zrady sovětské vlasti“ a odsouzeni na dlouhá léta vězení.⁹⁾

Ani perestrojka a s ní spojené reformy nepříspěly ke skutečné rehabilitaci krymských Tatarů. Nicméně jejich počet v roce 1993 ve srovnání s prvním rokem Gorbačovova nástupu vzrostl dvacetčtyřikrát (240 tisíc), třebaže drtivá většina přesídlených krymských Tatarů dodnes žije v improvizovaných táborech, jakýchsi ghettech poblíž krymských měst a čeká na poklidné vyřešení jejich otázky.

Krym v politice velmocí

Rozpad sovětského impéria v roce 1991 vytvořil zásadně odlišnou situaci oproti té předchozí. Zánik mocného impéria, jež téměř bezvýhradně kontrolovalo Černomoří, a vznik nezávislých států v postsovětském prostoru přispěly k formování nové podoby mezinárodněpolitických a hospodářských vztahů v této oblasti. Krymský poloostrov, jenž se stal součástí nezávislé Ukrajiny, je objektem zvýšeného zá-

jmu řady sousedních mocností, usilujících o dominanci v pásmu od Balkánu až po Kaspické moře. V dané situaci osud krymských Tatarů závisí na celkové konstelaci moci v regionu.

Problematickou Krymského poloostrova, a to jak v ohledu k otázce rehabilitace krymskotatarského obyvatelstva, tak v širším kontextu „černomořských“ vztahů, vytváří sít' často protikladných zájmů Ruska, Ukrajiny, Turecka a USA. Jednou z nejdůležitějších rovin krymského problému je bezesporu specifika rusko-ukrajinských vztahů.

Zájmy Ruska

Ztráta Ukrajiny byla geopoliticky klíčovou událostí pro vývoj vztahů v oblasti Černého moře, jež podnítila formování podoby vztahů v regionu. Nezávislost Ukrajiny „potenciálně bohaté průmyslové a zemědělské základny s 52 miliony obyvatel etnicky a nábožensky natolik blízkých Rusům, že by s jejich pomocí mohla z Ruska vzniknout opravdu velká a sebevědomá imperiální velmoc“¹⁰⁾, připravila Rusko o výsadní postavení v oblasti, kde mu krymské přístavy sloužily jako životně důležitá brána k obchodu se Středomořím a jako spojení s ostatním světem. Navíc se černomořská flotila, situovaná v řadě základen na Krymském poloostrově, najednou ocitla mimo rámec ruského státu, což značně zeslabilo ruské vojenské i politické postavení v regionu. Neschopnost Ruska akceptovat ztrátu svého výsadního postavení v regionu spolu s nedostatečným respektem Moskvy vůči ukrajinské nezávislosti vyústila v dlouhodobou stagnaci rusko-ukrajinských vztahů.¹¹⁾ Teprve podepsání léta odkládané smlouvy v r. 1998 o přátelství mezi oběma zeměmi zaručuje mj. garanci současných hranic Ukrajiny, tedy i uznání Krymu jakožto nedělitelné součásti ukrajinského státu. Problémy mezi oběma zeměmi však zůstávají mimo jiné jako důsledek odlišných zahraničněpolitických koncepcí Ukrajiny a Ruska.¹²⁾ Jde především o trvalé přání Kyjeva provádět ve vztahu ke svému východnímu sousedovi nezávislou politiku, což je patrně zejména v zahraničněpolitických aktivitách této republiky v rámci SNS. Budování „antiimperialistické lobby“ uvnitř SNS za podpory Spojených států, jež si čím dál víc uvědomují nutnost podpořit nezávislost Kyjeva, tedy vytvoření GUUAM v letech 1997–1999, je jedním z nejmarkantnějších úspěchů suverénní politiky Ukrajiny.

V dané situaci udržení dominantního postavení na Ukrajině představuje pro ruskou zahraniční politiku zásadní strategický úkol. Mimo rýze ekonomické nástroje umožňující Moskvě efektivní nátlak na Kyjev hraje roli i přítomnost ruské většiny na východě Ukrajiny a na Krymu, přičemž řada ruských analytiků připouští, že „události, které se v brzké budoucnosti dají očekávat na východní Ukrajině, mohou Rusko postavit před velmi obtížný problém. Masové projevy nespokojenosti... budou provázány výzvami o pomoc, či dokonce žádostmi o připojení k Rusku. Poměrně značný počet moskevských politiků by tento vývoj byl ochoten podporovat.“¹³⁾

Ve světle ruského pohledu na podobu rusko-ukrajinských vztahů je akceptována podstata ruského chápání krymského problému.¹⁴⁾ Demontrace tisíců krymských obyvatel ruského původu, proklamujících historickou spjatost Krymu s Ruskem a požadujících revizi „Chruščovova omylu“ z roku 1954 a návrat poloostrova do „rodného hnízda“, ukázaly akceschopnost

proruské vlády Krymu i vysoký stupeň politické angažovanosti ruské většiny v této autonomní oblasti.

Je zřejmé, že v této situaci otázka návratu krymských Tatarů protřečí základním kame-nům ruské strategie v regionu. Perspektiva oslabení ruské přítomnosti v autonomní oblasti, podmíněná etnickými změnami, by nutně vytvořila geopolitickou situaci, jež by zvýšila vliv Turecka, což nutí Rusy k odmítavému postoji v otázce návratu krymských Tatarů.¹⁵⁾

Zájmy Ukrajiny

Přes určitou váhavost ukrajinské politiky ve věci návratu krymských Tatarů je v zájmu Ukrajiny byt' jen částečné přesídlení krymských Tatarů, aby bylo dosaženo etnické parity mezi Ukrajinci a Tataři na jedné straně, a Rusy na straně druhé. Tataři mají relativně pozitivní vztah vůči Ukrajině (na rozdíl od jejich vztahu vůči Rusům, s nimiž Tataři mají vesměs neblahé zkušenosti) a snaží se podporovat ideu ukrajinské svrchovanosti v oblasti. Avšak jsou tady i jiné roviny, jež snadnou podporu Tatarů ze strany ukrajinské vlády komplikují: nedostatek financí nutných pro zabezpečení návratu krymských Tatarů ze Střední Asie, ale především obavy z přílišné „turkizace“ a „islamizace“ kraje. Tím lze vysvětlit specifickou ukrajinskou strategii: postupně, nikoliv však razantně zvyšovat počet proukrajinsky naladěných krymských Tatarů v autonomní oblasti, ale i samotných Ukrajinců, a postupně budovat prostor pro vznik proukrajinské vlády na Krymu¹⁶⁾, avšak stále vyčkávat se zotavením krymských Tatarů na poloostrově.¹⁷⁾

Nicméně přítomnost krymských Tatarů na poloostrově, tedy i vyvážená politická prezence v regionu jediného zástupce krymskotatarských zájmů na mezinárodní scéně – prozápadního Turecka, zainteresovaného na upevnění ukrajinské nezávislosti, je v zájmu Ukrajiny, a navíc zaručuje Kyjevu větší prostor pro politické manévrování. Snaha Ukrajiny přiblížit se severoatlantickému bezpečnostnímu pásmu sílí, proto je perspektiva sblížení obou zemí dosti slibná. Ve společném ukrajinsko-tureckém zájmu je posílení již vytyčené osy Baku–Tbilisi–Kyjev–Ankara, která by mimo jiné měla otevřít možnost dopravovat ázerbájdžánskou ropu přes gruzínské mořské přístavy na Ukrajinu, což by snížilo energetickou závislost Ukrajiny na Rusku.

Zájmy Turecka

Po krachu Sovětského svazu začal v postsovětském prostoru aktivně působit stát, jehož role na Kavkaze a na březích Černého moře byla už před několika stoletími rozhodující. Turecko, jež dlouhá léta zůstávalo ve stínu politiky soupeřících velmocí, dostalo svou historickou šanci pro uplatnění století formulované představy o budoucnu obrovského teritoria, rozlehlého od Balkánu až po čínské hranice. Ideologie turkismu, která je oficiální ideologií Ankary již po Atatürkově vyhlášení republiky v roce 1924, spolu s hospodářskou, politickou a kulturní aktivitou turecké vlády, měla napomoci sblížení s nově vzniklými státy Kavkazu a Střední Asie, jež by měly vystupovat na mezinárodní scéně jakožto jediný celek.¹⁸⁾

Avšak „osvětská“ politika tureckých vládních a nevládních představitelů se neomezila pouze na státy jižního pásma bývalého sovětského impéria. Turecko pronikalo a proniká do

Rusko a Asie

autonomních republik Ruské federace, snaží se upevnit své pozice na Zakavkazsku, na Balkáně i na Krymském poloostrově.

Problém krymských Tatarů je velice diskutován v Turecké republice. Hraje tu velkou roli i mnohaletá činnost mocné krymskotatarské lobby. Tataři, kteří jsou nazýváni „Kirim Turkleri“ (Krymští Turci), jsou v Turecku bráni coby národ v podstatě identický „osmanským“ či „anatolijským“ Turkům. Původ Tatarů, jazyk příbuzný turečtině, jakož i náboženství, tradice a společné historické zkušenosti činí z obou národů přirozené spojení.

O problému krymských Tatarů nelze mluvit bez emocí. Osud celého národa, jenž byl dlouhá desetiletí nucen žít ve vyhnanství, nenechává nikoho, kdo o něm má alespoň základní ponětí, lhostejným. Dvě staletí trvající politika diskriminace krymských Tatarů, ani totalní deportace nepřiměla Tatary k tomu, aby zapomněli na svůj původ, jazyk a zvyky a sen o návratu na Krym.

Dnes je Krym nástrojem v politice států, sledujících své zvláštní politické cíle. Krymští Tataři jsou již pokolikáté obětí strategického významu své domoviny. Osud národa by však neměl být pouhým nástrojem v politice soupeřících mocností. Ukrajina, jež krymskotatarský problém zdědila, by měla vynaložit veškeré úsilí, aby bylo tatarským vyhnancům konečně umožněno vrátit se do své vlasti.

Russia and Asia. The Emerging Security Agenda, ed. by Gennady Chufin, SIPRI, Oxford University Press 1999, 534 s.

Tato poměrně objemná publikace vydaná renomovanou institucí za účasti velkého počtu autorů doplňuje a rozšiřuje studii SIPRI z r. 1997 s obdobným názvem, jen podtitulem orientovaným na Evropu. Samotné její vydání podává svědectví o některých skutečnostech, jejichž význam je u nás často podceňován. Především o tom, že svět si uvědomuje, že Ruská federace, jakkoli je menším a i jinak limitovaným nástupnickým státem bývalého Sovětského svazu (byť hlavním), zůstává přes všechny své současné obtíže nezanedbatelným činitelem mezinárodních vztahů, i když zatím nezřídka coby potenciální hrozba. Do budoucna je však s ní třeba nezbytně počítat zejména v Asii, již je neoddělitelnou součástí. Stejně tak svět více než my chápe důležitost největšího kontinentu světa, který má velkou šanci obnovit svou dynamiku po překonání „asijské krize“, a tudíž i vysokou aktuálnost tématu, jemuž je recenzovaná publikace věnována. Její vydání rovněž potvrzuje, že ruští vědecktí pracovníci jsou ve světě stále váženi, pracují v mezinárodních organizacích a hostují na nejrušnějších fórech řady zemí.

Kniha je sice věnována, jak ukazuje podtitul, hlavně problematice bezpečnosti v širokém, celosvětovém rámci, ale bezpečnost je chápána v moderním, širokém smyslu, takže v ní lze nalézt široký záběr nejdůležitějších otázek Asie a sledovat nesnadné úsilí o vytváření konsenzu co největšího počtu zemí k široké paletě problémů kontinentu, který v důsledku své velikosti, všestranné diverzity i nepříznivých vnějších vlivů (byl z rozvojového světa nejvíce zasažen důsledky globální konfrontace) se teprve nesnadně vydává k vytváření celokontinentálních platform k diskusi a řešení základních vnějších vlivů svých i vztahů ke světu. Cesta bude tím nesnadnější, že dvě z hlavních asijských mocností, Čína a zejména Rusko, mají dosud malé předpoklady (u Ruska spíše zatím ještě klesající) k tomu, aby na ní mohly sehrát jim odpovídající roli. Nadto Japonsko je postiženo recesí a nemůže se zbavit nepřijemného dědictví imperiální éry a Spojené státy jsou sice vojensky a ekonomicky přítomny, avšak neprojevují přílišnou ochotu angažovat se konkrétně a účinně na místech, na něž nemají dobré vzpomínky. Asijská bezpečnostní agenda se tak skutečně bude vynořovat nesnadně, zejména když menší státy nemají nejlepší zkušenosti s velmocemi.

Publikace je velkoryse rozvržena do pěti částí a dvojího závěru. První část pojednává obecněji o asijských rozměrech ruské zahraniční a bezpečnostní politiky. Obsahuje tři studie týkající se výzev a příležitostí Asie pro národní a mezinárodní bezpečnost (V. Baranovskij), hledání civilizační identity Ruska mezi Evropou a Asií (I. V. Podberezskij) a domácího vývoje v Rusku, ovlivňujícího jeho asijskou politiku (N. Simonija). Další části pak analyzují zájmy Ruska v jednotlivých regionech Asie a problé-

my, s nimiž se tam setkává: ve Střední Asii, s jejímiž státy je Ruská federace spojena ve Společenství nezávislých států, v jihozápadní, jižní a v asijsko-tichomořské. Poslední z nich je nejrozsáhlejší: obsahuje jedenáct příspěvků na více než 170 stranách, což i tímto způsobem ukazuje důležitost této části kontinentu pro Rusko. Je do ní zařazen též region jihovýchodní Asie, jemuž je věnován jen jeden příspěvek (pod názvem Rusko a ASEAN), což má rovněž svou (právě opačnou) vypovídací hodnotu. V zásadě tedy editor sice zvolil strukturu geografickou, ovšem v jejím rámci jsou příspěvky usměrněny podle nejdůležitějších otázek daného regionu. Závěry jsou dva: americký autor J. D. Pollack z Rand Corporation píše o vlivu vytvářejícího se bezpečnostního prostředí v Asii na Rusko a editor knihy G. Čufin (ruský orientalista, v současnosti vedoucí projektu SIPRI k bezpečnosti Ruska) shrnuje úvahy o Asii jako faktoru mezinárodních postojů Ruska.

Celkem do recenzované publikace přispělo téměř třicet autorů, což umožnilo její široký záběr a též přineslo širokou škálu názorů. Např. pracovník moskevského IM3MO dává často za pravdu japonským argumentům a iniciativám ve sporu o jižní Kurily. Autorský kolektiv je mezinárodní: vedle významných ruských odborníků Čufin, Baranovskij, Simonija (národností Armén, Bělokrénickij, Moskalenko aj.) je v něm dvanáct zahraničních (nejen z „blízkého“ zahraničí), tudíž řada témat je probrána z obou stran, nejen z ruského hlediska. Mezi autory najdeme starší a zkušenější i mladší, kteří vystoupili do popředí až s tzv. novým myšlením.

Při velkém počtu autorů a nezřídka se překrývajících tématech se při nejlepší vůli nedalo vyhnout některému opakování, což ale nemohlo snížit vysokou kvalitu publikace. Stejně tak ji příliš nepoškodilo pár méně srozumitelných míst i problematických tvrzení (např. na straně 360 či 466). Poněkud nadneseně též zní věta o asijské integraci na straně 354 a úsilí V. Sumského o výklad „paradoxu Jihočínského moře“ (s. 425) nebylo příliš úspěšné. Místy se rozcházejí názory na to, do jaké míry už skončila „asijská krize“.

Publikace obsahuje řadu map, byť s výjimkou Korejského poloostrova a Kuril, zachycujících však jen hranice států a jejich hlavní města. Cennější jsou četné doprovodné tabulky statistických údajů (u Střední Asie i etnických). Přílohy představují asijské multilaterální ekonomické a bezpečnostní organizace a iniciativy, chronologii hlavních bezpečnostně orientovaných aktů mezi Ruskou federací a asijskými zeměmi i přehled transferů konvenčních zbraní mezi nimi. Nezanedbatelné jsou též stručné údaje o četných autorech příspěvků.

Závěrem nelze než opět vysoce ocenit vydání knihy o této problematice, jejíž lepší znalost by byla velmi potřebná též u nás. Přítom v publikaci jsou spojeny otázky dvou kontinentů a sledován dnes velmi oblíbený přístup euroasijský, byť bez módních excesů.

Jindřich Kovář

¹⁾ Altan, M. B., A Brief History of the Crimean Tatar National Movement, London 1995 (Speciální vydání).

²⁾ Togan, Z., Umumi Turk Tarihine Giris, Istanbul 1981 (2. část).

³⁾ Inalcik, H., Power Relationships between Russia, the Crimea and the Ottoman Empire as reflected in Titulature, in: Turco-Tatar Past, Soviet Present: Studies Presented to Alexandre Bennigsen, Paříž 1986.

⁴⁾ Anexe 8, dubna 1783.

⁵⁾ Karpat, H., The Crimean Emigration of 1856–1862 and the Settlement and Urban Development of Dobruca, in: Turco-Tatar Past, Soviet Present: Studies Presented to Alexandre Bennigsen, Paříž 1986.

⁶⁾ Pelenski, J., Russia and Kazan: Conquest and Imperial Ideology, Paříž 1974.

⁷⁾ Allworth, E. (edice), Tatars of the Crimea: Their Struggle for Survival, London a Durham 1988.

⁸⁾ Tato temná stránka v historii krymských Tatarů je známa jako arabská tragédie.

⁹⁾ Serdar, M., Šesté dně: Suděbný proces Ilji Gabaja i Mustafy Džemilěva, New York 1980.

¹⁰⁾ Brzezinski, Z., Velká šachovnice, Praha 1999, s. 97.

¹¹⁾ Kupříkladu jeden z nejbližších poradců bývalého ruského prezidenta Jelcina B. N. Dmitrij Rjurikov se vyjádřil o Ukrajině jakožto „dočasném jevu“ (Interfax, 20. Listopadu 1996).

¹²⁾ Viz Mezinárodní politika, 1998 (5. číslo).

¹³⁾ Obščaja gazeta, 10. prosince 1996.

¹⁴⁾ Charakteristický je otevřený dopis moskevského starosty Lužkova ruské vládě, v němž se Lužkov vyslovil pro návrat Sevastopolu do Ruské federace. Právo, 23. října 1997.

¹⁵⁾ Značnou část ruského obyvatelstva Krymu tvoří přesídlenci či potomci přesídlenců, kteří se začali usídlit na poloostrově po roce 1944.

¹⁶⁾ Krátce před podepsáním rusko-ukrajinské Smlouvy o přátelství z roku 1998, kdy obě strany přistoupily k jednatelům, došlo k omezení aktivit ruské většiny poloostrova.

¹⁷⁾ Ukrajinská vláda dosud neuznala Medžlis krymskotatarského národa a Krymskotatarskou národní organizaci (KTNO) jako představitele tatarské menšiny Krymu.

¹⁸⁾ Příznáčný je známý projev zesnulého tureckého prezidenta Turguta Ozala, publikovaný 6. listopadu 1992 v tureckých novinách Dunya: „Naše národy očekávají zvláštní podobu spolupráce mezi našimi státy (i v zahraničněpolitické oblasti – pozn. autora), neboť jsme téhož původu. My jsme větve téhož velikého stromu, a máme tvořit jednu rodinu... Co nejtěsnější spolupráce mezi našimi státy je výhodou pro naše národy a region.“

Roky vo veľkej politike

Jevgenij Primakov: Gody v boľšoj politike Soveršenno sekretno, Moskva 1999, ISBN 5-89048-066-9 448 strán.

Donedávna boli k dispozícii knihy len o politikovi Jevgenijovi Primakovovi (v poslednom období napr.: Mlečin J.: *Jevgenij Primakov – história jednej kariéry*, Moskva 1998, Korolev B.: *Ako sa Primakov stal Primakovom*, Moskva 1999. Pozri aj MP 5/99). Koncom roku 1999 sa však pomer síl v (predvolebne naladenej) Moskve zmenil. Objavila sa kniha samotného aktéra veľkej politiky – J. Primakova.

Politika, ktorý bol v roku 1998 a najmä 1999 jednou z ústredných postáv ruskej a nemožno nepovedať, že i svetovej politickej scény, pričom si tento štatút (napriek výsledkom volieb do Štátnej dumy) preniesol i do roku 2000.

Politika, ktorý si aj po svojom prechode z postu riaditeľa vonkajšej rozviedky na miesto ministra zahraničných vecí, teda z ústredne rozviedky v Jasenove, do ministerstva zahraničných vecí na Smolenskej plošadi udržiaval štatút „nepočuteľného“ politika s politickými výsledkami. Časť ľudí, ktorí profesionálne sledujú dráhu J. Primakova v tejto „nepočuteľnosti“ videla a vidí kľukatú aparátnickej krvi v tele J. Primakova. Druhá časť to zasa vníma ako jeho charakter. No a sú takí, ktorí v tom zhládli školu KGB, či profesionálne návyky z čias, keď stál na čele ruskej rozviedky. Na pozícii premiéra sa však zmenil. Jeho hlas naberal na síle a postupne začal mať rozhodujúcejší politický vplyv než B. Jeľcin.

Samotná kniha, aj keď nejde o čistú autobiografiu, hoci autor sa všetkých popisovaných udalostí osobne zúčastnil, zachytáva obdobie, než sa J. Primakov stal stabilizujúcim ruským premiérom. Obdobie, ktoré vymedzuje jeho úradovanie vo vládnom Biele dom, bude témou (zrejme) budúcej publikácie „...o tých ôsmich mesiacoch, ktoré ohraničili môj príchod do vlády a odchod z nej – o tom v budúcej knihe.“ (s. 428)

Takže sa máme načo tešiť, pretože toto posledné obdobie Jeľcina, v kontexte s tým, čo sa deje v Rusku teraz, je jednoducho potrebné podrobne poznať.

Autor knihu rozdelil do troch nosných častí, ktoré charakterizujú aj jeho profesionálne-životné etapy. Časť prvá *Disidenti v systéme*, druhá *V službe vonkajšej rozviedky* a nakoniec *V ministerstve zahraničných vecí*, majú ešte svoje podkapitoly, ktoré precizujú jednotlivé témy.

V *Disidentoch v systéme* autor zoznamuje čitateľa s rôznymi tendenciami a vnútornými prúdmi v predperestrojovom, ale aj v perestrojovom Sovietskom zväze, pričom akcentuje, že nielen Gorbačov si zaslúži pozornosť „...nové politické myslenie v ZSSR je spájané predovšetkým s érou Gorbačova. V tom období bolo vykonané naozaj veľa. Nové prístupy sa ale rozpracovávali na chate v Lidzave (Abcházsko) v roku 1987. Hlavný autorom bol A. N. Jakovlev. Čo naozaj nové bolo ponúknuté k realizácii? V prvom rade idea vzájomnej závislosti dvoch antagonistic- kých systémov bez narušenia jednoty sveta...“ (s. 45). J. Primakov ešte pripomína, že v tej dobe boli rozpracovávané aj nové prístupy Moskvy k problematike medzinárodných vzťahov a riešeniu úloh bezpečnosti ZSSR „...po roku 1985 sme prišli k rozhodujú-úcemu záveru, že vojenské opatrenia zdržania – rovnováha strachu – sú v nových podmienkach parity (kozmos, exotické zbrane) neperspektívne...“ (s. 46).

V *službe vonkajšej rozviedky* autor neopisuje žiadne senzácie. Píše o motivácii, ktorá ho inšpirovala, či limitovala (medzinárodná situácia) na poste riaditeľa tejto špeciálnej služby. Samozrejme, že nechýbajú čitateľsky zaujímavé informácie o tom, kedy a ako sa vlastne J. Primakov stal riaditeľom rozviedky „...iniciátorom môjho prechodu do rozviedky bol V. Bakatin, s ktorým som spolupracoval v Rade bezpečnosti...“ (s. 101). Alebo spomienky na „špecifickú prácu rozviedky“, teda na kontakty s partnermi zo CIA, alebo západonemeckej služby, pričom popisuje aj mechanizmus spolupráce práce s výskodnemeckou STASI (ss. 141–142). Nepochod V. Putin má s takouto prácou praktickú skúsenosť, možno predpokladať, že túto pasáž zaradil J. Primakov do knihy cielene. Myšlienky autora o dnešných maximálnych aktivitách všetkých služieb (vrátane Ruskej) v sfére priemyselnej špiónáže (ss. 158–159) by mala byť výzvou pre nositeľov myšlienok, že národno-bezpečnostná ostražitost' ja kategóriou minulosti. Pre životopiscov B. Jeľcina bude iste zaujímavá časť knihy venovaná činnosti služby vedenej J. Primakovom po známych udalostiach vyprovokovaných mocibáznym Jeľcinom – rozpustením parlamentu (ide o výnos B. Jeľcina č. 1400). Svoj postoj k tomuto artikuluje J. Primakov zverejnením telefonického rozhovoru s prezidentom „...ako sa staviate k môjmu výnosu?, spýtal sa prezident. Myslím si, že je nedomyšlený. Očakával som inú odpoveď od riaditeľa rozviedky. Ja som vám odpovedal, ako si myslím. Bolo by horšie, ak by riaditeľ rozviedky ho-

voril nepravdy prezidentovi. No môj osobný postoj k vášmu výnosu ale nie je pozíciou služby, ktorú verím, že teraz nebudete podozrievať z antiprezidentských nálad...“ (s. 168).

V *ministerstve zahraničných vecí* J. Primakov popisuje a spomína na svoje prvé kroky v budove ministerstva, na rokovania s NATO, na problematiku Spoločenstva nezávislých štátov. Ako špecialista zvláštnu podkapitolu venuje téme regulovania konfliktu na Blízkom východe a samozrejme uvažuje aj o dileme použitia sily, alebo iných prostriedkov v kontexte s Irakom a Kosovom.

V knihe sa autor znovu vracia a komentuje svoju prvú ministerskú tlačovú konferenciu v januári 1996, na ktorej sformuloval známe štyri body, ktorými vymedzil zahraničnopolitické úlohy a priority Ruska do budúcnosti, ktoré sa neskôr označovali za doktrínu Primakova (ss. 218–219). Zatiaľ ich zásadne nikto nepodrobil inventarizácii.

Autor knihy bol akademikom Akadémie vied ZSSR. Riaditeľom služby vonkajšej rozviedky, ministrom zahraničných vecí a predsedom vlády Ruskej federácie. Začínal v dávnych sovietskych časoch. Prežil „reformy“ N. S. Chruščova, „zastoj“ L. I. Brežneva a krátke obdobia K. U. Černenka a J. V. Andropova. Aktívne pracoval od začiatku do konca prestavby M. S. Gorbačova a neostal bokom ani v čase „reformy“ B. N. Jeľcina. Vždy sa pridŕžal svojho vlastného názoru. Keď mu na stretnutí v Kremli prezident B. Jeľcin neočakávane oznamoval, že už s ním neráta a navrhoval mu, aby sám napísal svoj abdikčný list, J. Primakov mu znovu povedal, čo si o tom myslí. Celý akt, či lepšie povedané stretnutie s prezidentom popisuje nasledujúco: „Tak sa dostávame k udalostiam po ôsmich mesiacoch. 12. mája 1999. Dostavil som sa na riadne stretnutie s prezidentom, aby som ho informoval o situácii. Ihneď po výmene zdvorilostí ma znepokojila poznámka prezidenta tlačového tajomníka D. D. Jakuskinovi: »Prečo tu nie sú novinári?« Potom, keď novinári rýchlo vošli do miestnosti sa k nim obrátil »Pýtajte sa mňa, ak vás zaujímajú otázky vlády«. Ďalej v odpovedi na novinársku otázku, či budú zmeny vo vláde odpovedal »Budú a veľké!« Potom sa scéna s novinármi skončila. Nebudem opakovať celý rozhovor. Na, pre mňa neočakávané rozhodnutie o odvolaní vlády som prezidentovi odpovedal »Mám pocit, že robíte veľkú chybu«. Na návrh, aby som napísal svoju demisiu, »aby som zmäkčil situáciu«. Ja som odpovedal: »To nespravím! Vy môžete podpísať výnos ako prezident«. Čo aj v mojej prítomnosti urobil. Cítil som, že Boris Nikolajevič to silno prežíva. Obrátil sa ku mne: »Ostávame priateľmi...«“ (s. 428).

K napísanému autorom neostáva už nič dodať, snáď, že takto sa premiér v demokratických a civilizovaných krajinách neodvolávajú! Autentické zdôvodnenie odvolania J. Primakova prezidentom krívalo na obe nohy, pretože systémová kríza v Rusku sa dostala do polohy chaosu už dávnejšie. Bola a je dôsledkom politiky samotného Jeľcina a nie „konsenzuálnej“ politiky J. Primakova. Vtedajšie rozhodnutie Jeľcina odvolať J. Primakova, potvrdilo najmä, že Rusko je pred voľbou. Toto platí aj dnes.

Peter Stupavský

K diskusi o zločinech komunismu

Michal Reiman „O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí“. Nakladatelství Karolinum, Praha 2000, 124 s. ISBN 80-246-0028-5.

Před časem vzbudila rozruch Černá kniha o komunismu, zločiny, teror, represe. K některým aspektům této knihy se vrací jeden z jejích spoluautorů, český historik žijící v Paříži Karel Bartošek. A sice v knize Zpráva o putování v komunistických archivech, kterou nyní rovněž vydalo nakladatelství Paseka a která stojí za přečtení. Daleko více, a především polemicky se však Černou knihou zabývá jiný český historik, žijící pro změnu v Berlíně, Michal Reiman. Jeho práci vydalo nakladatelství Karolinum.

Knížka to není nijak rozsáhlá, ale obsažná a závažný je její text, i když někdy zbytečně stručně tezeovitý a nadhazující více naléhavých otázek než konkrétních odpovědí na ně. Přesto, anebo právě proto, nutí k hlubšímu zamyšlení. Již proto, že jde o téma velice živé a urgentní v diskusích o historické paměti a nedávné minulosti. Autor nepojímá knihu jako vyčerpávající monografii, ale jako osobní příspěvek do této diskuse o historii a přítomnosti.

V jejím úvodu se Reiman zabývá rolí komunismu, jejíž analýza je nezbytná pro zhodnocení dějin XX. století. Připomíná, že komunismus ze světa nezmizel, existuje dál, proměňuje se v mnoha zemích v levicový směr, který si zachovává – ať se nám to líbí, nebo nelíbí – početnou základnu a vliv. O to důležitější je poznat ho a zkoumat. Poukazuje na vládní koalice v Itálii a Francii, jichž se účastnili postkomunistické strany. Nezbyvá tedy než vzít tento stav na vědomí a zamyslet se nad tím, jak a proč se to stalo. (Chce se jen dodat, že preference komunistů u nás v průzkumech, ale i těch nedávných na různých postech, to jen potvrzuje.) Autor zdůrazňuje potřebu věcnosti a historičnosti diskusí, bez emocí a jednostrannosti. Proto by v nich neměli dominovat extrémní antikomunisté, jejichž hlas ovšem nesmí chybět, nemůže však poskytnout přesný obraz vnitřní atmosféry minulého režimu. Reiman se o to pokouší, když zejména důkladně rozebírá hlavní etapy a události vývoje bolševického totalitarismu, když se zamýšlí nad smyslem roku 1917 a rolí represe, která bolševikům nahrazovala dostatečnost politického vlivu v zemi. „O osudu Ruska nebylo rozhodnutí zvenčí,“ ale totál-

ním rozkladem všech struktur a institucí, zdůrazňuje, aniž opomíjí, ale nepřeceňuje, třeba i tzv. německé peníze. Sovětský systém také neztroskotál na vnějších faktorech, jako by byla třeba prohraná válka, ale na vnitřních problémech, na kornatění a kolapsu, i když nesporně prohra v soutěži s kapitalismem, „zbrojením“, k tomu přispěly.

Oprávněnou pozornost věnuje fenoménu totalitarismu, vyrůstajícímu ze sociálních a politických otřesů první světové války, která přivodila zhroutení velkých říší a soustátí, v jeho fašistické a komunistické podobě. Konstatuje, že totalitarismus v jeho klasické podobě vyprodukovala meziválečná doba, ztvárňoval jej nejen konflikt s demokracií, ale také konflikt mezi komunismem a fašismem. „Obavy z komunismu a aktivní antikomunismus formovaly fašismus, naopak obavy z fašismu, zejména z úspěchů nacismu působily na obsah komunismu.“ (str. 18). Srovnává oba fenomény, promýšlí jejich vzájemný vztah, rozdílné výchozí situace obou systémů. Rozhodně prohlašuje, že jako celek se komunismus a fašismus i jejich metody ovládnutí dají velice obtížně srovnávat a že pokoušet se o to je scestné. „Zaměření, sociálně-politický kontext a cíle hromadné represe jsou v obou soustavách velmi rozdílné, přizpůsobené jejich rozdílnému sociálně-politickému obsahu“ (str. 88).

Hlavním prvkem sovětského totalitarismu bylo spojení politického monopolu vládnoucí strany se státním monopolem plánovaného hospodářství, primární důkaz na zvládnutí vnitřních problémů země. Fašistický totalitarismus byl vnitřně členitější, nelze například postavit do jedné řady fašismus italský s nacismem. Na rozdíl od komunismu si fašismus a nacismus nekladly za cíl vybudovat zcela nové sociálně-ekonomické zřízení, ani pausální vyvlastnění majetných vrstev. Nebyly silnou sociálně-revoluční, ale ochráncem podstaty stávajícího zřízení, usilujícím o jeho konsolidaci. A to i přesto, že podobně jako komunismus vycházely z plebejského prostředí a při uplatňování účinných mechanismů sociální manipulace a vynuceného souhlasu notně užívaly protikapitalistickou demagogii, která podchycovala radikální nálady. Základní protiklad fašismu, a zejména nacismu, a komunismu nespátuje Reiman v naplňování sociálních zájmů a ideologické indoktrinaci, ale ve vztahu k válce jako prostředku mezinárodní politiky. A to z pragmatických důvodů v počáteční době své existence.

Komunismus se vyhýbá konfliktům se silnými soupeři. Zahraniční aktivity vyčerpával převážně podporou a prostřednictvím komunistických stran v jednotlivých zemích. Naopak v nacismu byla role války prioritní hned od počátku a vycházela z jiné hodnotové stupnice. Rozdílný proto byl i vztah k rasismu a etnickým problémům a samozřejmě i v ob-sahu a zaměření represí. Na nich byla sice budována základna moci, ale i nacistů převládala represe politická, v Rusku pak hlavně sociální, protože politická pluralita nebyla nikdy rozvinuta. Jiné to ovšem bylo ve státech tzv. socialistického tábora po r. 1945. O tom se však autor nerozepisuje.

Shodu obou systémů spatřuje Reiman především v úsilí o institucionalizaci zájmů velkých společenských skupin a jejich začlenění do soustavy totalitního státu. Nepochybuje o tom, že fašisté a komunisté navzájem sledovali svůj postup, metody masového působení a způsoby realizace moci. V této souvislosti je třeba upozornit na Reimanovo uvažování o tezi E. Nolteho, že Gulag je původnější než Osvětim. Píše, že to má sice jistou logiku, že bolševický teror skutečně vznikl dřív než teror fašistický a je nesporné, že nacisté leccos od sovětské praxe odkoukali, ačkoli měly obě totality své vlastní specifické kontexty, zdroje a cíle. Přemýšlí o tom, jak by dopadlo zkoumání Nolteho teze obráceně: Do jaké míry ovlivnili hitlerovci terorismus Stalinův. Klade si otázku, v čem na Stalinovo rozhodnutí uspořádat v Moskvě monstrprocesy s trockisty působila nacistická inscenace procesu s Dimitrovem po zapálení Říšského sněmu, či jak Röhmova aféra ovlivnila čistky v Sovětském svazu po zavraždění Kirova. Také se ptá, bohužel bez pokusu o odpověď, do jaké míry mohl protislovanský a protiruský rasismus Hitlerovy knihy Mein Kampf ovlivnit nacionalismus sovětského komunismu a nakolik na Stalina působil antisemitismus nacistů, když je zřejmé, že Stalin chápal Židy ve smyslu norimberských zákonů.

Značná část knihy je věnována represím a zločinům komunismu se snahou o analýzu tolik diskutovaného počtu obětí. Odmítá metodu S. Courtoise z předmluvy k Černé knize komunismu, která počítá dohromady oběti z různých zemí i ze značně odlišných historických etap. Badatel by se měl vyhnout počítání obětí skutečného teroru, přírodních katastrof, do jejichž průběhu neblaze zasáhly vládní orgány, a obětí bezohledné hospodářské politiky. Reiman pečlivě třídí statistiky různé sovětské úřední proveniencí, přičemž připomíná, že Sovětský svaz byl byrokratickým státem, který evidoval své zajatce a o obětech represe vedl záznamy. Seznamuje s údaji o počtech uvězněných, odsouzených a popravených v té které době, či o nuceně pracujících. Úmyslně se vyhýbá sumarizaci nesterilných čísel. Uvádí například oficiální zprávu Ministerstva bezpečnosti Ruské federace z r. 1992, která hovoří o 3,85 milionu odsouzených pro zločiny proti státu v letech 1917–1990, z nichž bylo odsouzeno k smrti 828 tisíc. Archivy Gulagu vykazují 10 milionů vězňů. V r. 1949 zajišťovaly podniky řízené ministerstvem

vnitř 10 procent úhrnné průmyslové produkce země a na nuceně trestanecké práci v mnoha ohledech závisel růst letectví, raketové a komunikační techniky. Vždyť i u nás jsou známé „Basostavy“ a osudy předních sovětských akademiků.

Reiman uvádí, že represe v SSSR byly podnikány preventivně především proti těm, kteří se i uvnitř vládnoucích špiček lišili svými názory od názorů J. V. Stalina. Zapomíná ovšem, že oběťmi byli i lidé, kteří stáli úplně mimo politické dění, měli daleko k establishmentu a vytvářeli onu základnu masové represe.

Závěrečnou kapitolu knihy nazvanou Diskuse o komunismu a problémy dnešní doby pojí autor jako zamyšlení nad problémem zúčtování s komunistickou minulostí, které by nemělo znesnadňovat včasná rozpoznání nových nebezpečí a hrozeb, a rolí postkomunismu, který se „mění v levicový proud uvnitř demokratické společnosti. Lze se značnou mírou jistoty tvrdit, že komunistický totalitismus patří v Evropě definitivně minulosti“ (str. 111). Zároveň poukazuje na vážné problémy transformace a globalizace a zdůrazňuje, že zápas s komunismem by neměl trvale rozdělovat a třístit politické síly a měl by respektovat zvláštnosti jednotlivých zemí. Svět nemůže žít jen z prosperity úzkého kruhu nejvyspělejších ekonomik, připomíná. Vzdá-

lenost mezi Východem a Západem se pádem komunismu nezmenšila, ale výrazně vzrostla, zmenšily se předpoklady pro pozitivní řešení v budoucnu.

I když by bylo možné zde tuto poněkud širší informaci o zajímavé knize s nálehavým obsahem a dosti skeptickým vyzněním ukončit souhlasem s autorovou myšlenkou, že komunismus, respektive sovětský systém zanikl proto, že nezvládl přechod ze situace, v níž se formoval a v níž moc nadměrně nadužívala násilných prostředků jako nástroje dynamiky hospodářství (str. 116), nelze opomenout zajímavé údaje z poznámek pod čarou, které ožřejmují události v SSSR po Stalinově smrti. Dozvídáme se z nich, že Malenkov, podporovaný Berijou, se tehdy střetl s Chruščovem, jenž odmítal redukci zahraničněpolitických zájmů SSSR, globálně usiloval o sovětskou přítomnost na všech kontinentech, což vedlo k obrovským výdajům na zbrojení, které převyšovaly možnosti sovětské ekonomiky. To způsobilo postupnou demontáž systému. Malenkov a Berija požadovali normalizaci vztahů s někdejšími spojenci v protihitlerovské koalici, změnu vnitřních hospodářských priorit s upřednostňováním lehkého průmyslu apod. Připravovali návrhy na sjednocení Německa „na buržoaznědemokratické základně“, navázání kontaktů s vládou SRN (údajný kontakt Barija–Globke) a podnikali

kroky k normalizaci vztahů uvnitř tzv. socialistického bloku. Usilovali o novou konstelaci ve vedení NDR oslabením pozic W. Ulbrichta. Byl znovu dosazen I. Nagy v Maďarsku, vysloven souhlas s obsazením funkce československého prezidenta A. Zápotockým, jehož neměl Stalin v oblibě, byly navázány kontakty s jugoslávským vedením. Dá se soudit, že odstranění Malenkova a Beriji z klíčových funkcí v sovětské politice nebylo vyvoláno jen jejich účastí na odhalovaných stalinských zločinech, ale mělo daleko širší kontext. Reiman se domnívá, že střetnutí Chruščova s Malenkovem a Berijou zpomalilo o dva roky proces rehabilitací i u nás.

Procesy s Husákem, Švermovou, Smrkovským aj. probíhaly ještě v r. 1954. I po Stalinově smrti se konaly též v dalších socialistických zemích. Chruščov poté povolil rehabilitace jen neprávem odsouzených komunistů a vůbec ne dalších postižených. Reiman z toho vyvozuje, že představa o Chruščovovi jako iniciátoru odstranění stalinského systému repressí je pravdivá jen zčásti, a je proto třeba nedávno sovětské dějiny studovat mnohem hlouběji a důkladněji.

I z toho je zřejmé, že kniha stojí nejen za přečtení, ale i za zamyšlení.

Václav Vrabec

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

JIGAL ARCI (vl. jménem Jehuda Lahav), nar. 1930, izraelský novinář a publicista, doktorát získal na hebrejské univerzitě v Jeruzalémě (obor historie), dlouholetý zahraniční korespondent Mezinárodní politiky, člen redakčního kruhu. (str. 25)

MILOŠ BALABÁN, nar. 1962; pracovník Ministerstva obrany ČR, v současné době postgraduální doktorandské studium na Institutu mezinárodních studií UK; v r. 1997 mu byl udělen grant NATO v rámci NATO Research Fellowship k problematice úlohy nevládních organizací v procesu demokratické kontroly armády v ČR a v některých zemích střední a východní Evropy. (str. 6)

DIMITRIJ BĚLOŠEVSKÝ, nar. 1945; vystudoval sociologii a rusistiku na Univerzitě Karlově. Do r. 1989 dělnické profese a překladatel, od r. 1990 pracuje jako redaktor, nyní v Hospodářských novinách. (str. 4)

Doc. Ing. JAROSLAV FOLTÝN, DrSc., nar. 1936; je dlouholetým pracovníkem EÚ ČSAV a učitelem VŠE. Zabývá se světovou ekonomikou a nyní působí na Czech Trade. (str. 28)

Ing. RUDOLF FÜRST, nar. 1958; sinolog, absolvent Filosofické fakulty UK, vědecký pracovník ÚMV. (str. 20)

PETR JELÍNEK, nar. 1975; v současné době studuje na FF UK (historie-politologie-afrikanistika). V období 1999–2000 pracoval v Mosambiku na projektu mezinárodní nevládní organizace. (str. 26)

Prof. dr. MIROSLAV POTOČNÝ, DrSc., nar. 1925; právník a vysokoškolský pedagog, čelný specialista v oboru mezinárodního práva, autor četných odborných publikací; vedoucí katedry mezinárodního práva Právnické fakulty UK; vedoucí vědecký pracovník Ústavu státu a práva ČAV; dlouholetý spolupracovník Mezinárodní politiky. (str. 18)

ONDŘEJ SOUKUP, nar. 1971; studoval Filosofickou fakultu UK, obor historie-archivnictví. Pracoval v Archivu ČSSD, poté jako samostatný archivář v ruské sekci Open Media Research Institut v Praze. V současné době je pracovníkem Ústavu mezinárodních vztahů. (str. 12)

EMIL SOULEIMANOV, nar. 1978 v Jerevanu, Arménie. V letech 1995–1997 byl studentem Moskevské státní pedagogické univerzity, obor germanistika – anglistika. V letech 1997–1999 pokračoval ve studiích na FF UK v Praze, obor germanistika – rusistika. Od roku 1999 je studentem 4. ročníku mezinárodních vztahů na FSV UK. Zajímá se o problematiku turkických zemí, Kavkazu a Ruska. (str. 39.)

LIBOR ŠTĚPÁNEK, nar. 1973; postgraduální studium na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, absolvent Filo-

sofické fakulty MU (angličtina-historie); zaměřuje se na boj proti terorismu v EU, především na politické násilí separatistických sil ve Španělsku, Francii a Severním Irsku. (str. 23)

KAREL ŠTINDL, nar. 1938; absolvoval Filosofickou fakultu UK (rusistika-polonistika); v letech 1963–70 odborný asistent na FF UK, člen redakční rady časopisu Tvář; 1974–90 programátor, pracoval v samizdatu, spoluzakladatel nezávislé skupiny Demokratická iniciativa (1986) a Občanského fóra (1989); místopředseda Liberálně demokratické strany, poslanec ČNR; od 1. 4. 1994–3. 1. 2000 velvyslanec v Polské republice; v současné době pracovník odboru analýz a plánování MZV ČR. (str. 36)

PhDr. VÁCLAV VRABEC, CSc., nar. 1931, historik a publicista, signatář Charty 77. 1990–1992 ředitel rozhlasové stanice Československo, pak Ústav pro soudobé dějiny a předseda české sekce Mezinárodní společnosti pro lidská práva. Od r. 1998 místopředseda Rady ČTK. Člen redakčního kruhu MP. (str. 43).

JAN ŽIŽKA, absolvent Institutu mezinárodních vztahů v Moskvě (1990), od r. 1991 pracoval jako redaktor Rudého práva, Mladé fronty Dnes, v současné době zástupce šéfredaktora Hospodářských novin. Věnuje se problematice Evropské unie. (str. 10)

Údaje o ostatních autorech viz MP 4/2000.